

1872

მეშვიდე წიგნი

თფილისი

ბ. წერეთლის ძ აბს. (დუბლირის) სტამბა.

1872

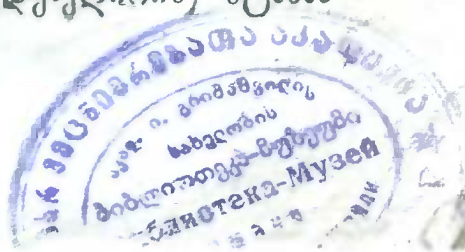
6363

1872

გეგუიდე წიგნი

თფილისი

ბ. წერეთლის დ. ახს. (დუბელირის) სტამბა

Доволено цензурою Тифлисе, 8 Марта 1872 г.

მკუთხედე წიგნის შინაარსი:

- ზოგიდგან «რახშიდ ვარდიკუ» მ. ფაზელისა.
სურათები ჩვენი ცხოვრებიდგან რაფ. ერისთვისა.
მკვავრის შენიშვნები ალეველისა.
სცენები საჯატიმროში აკ. წერეთლისა.
სახლხო ლექსი
საქართველოს ისტორიის სურათები (მეოთხე საუკუნე) გ. გორისელისა.
ფილოლოგიური განხილვა ქართული ენისა გ. გორისელისა.
წვირთები მოდუდუნებენ (რომანსი) ნ. ბარათაშვილისა.
ასკენა მ. პეტრიძისა.
ილანდინადმი (ლექსი ტ. მურისა, რუსულიდგან გადმოღებული) ი. ჭავჭავაძისაგან.
(ამ ლექსის მეორე სტრიქონში შეცდომით დაბეჭდილია «ძარღვები»; უნდა იყოს: «ძარღვი»)
(იხილე მეორე გვერდზე)

ჩვენის საზოგადოების ქრონიკა გ. წერეთლისა.
ბიბლიოგრაფიული შენაშე-
ნობა

× ×

დამატება

ქართული პოეზიის ნიმუში
და იმათი განხილვა. ნიმუში
პირველი «ი ა ნ ი ხ ა რ ი»-ის.
ქავეჭაძისა

ნ. დიმიტრიძისა.

პოემა დამ «რეშიდ ვარდიქი»

დამეხსენ მუზავ, გეყოფა თრევა
ამდენი ჩემი სრულს შენს ნებაზე,
ვექვ სიბრიყვე რამ შამოგერევა
და მაშინ სწორედ გაგაგდებ კარზე.
გაჭფრინდა ის დრო, როცა შენ და მე
წამს შრთელ უასქევეშეთს მიმოეიარდით,
სულ ერთათ გვიჩნდა დღე გინდა ღამე,
სიჩქარით ზეცის ელვასა ვგვანდით.
ჯერ უღარდელნი დავსეირნობდით,
ჩვენ ხალხსა ვრაცხდით რალაც წმინდებად,
რასაცა ვგრძნობდით, ყველას ვამცნობდით
იმავე საათში დაუყოვნებლად.
ქვეყანა გვიჩნდა მაშინ სამოთხედ,
კაცები მისად ანგელოზებად,

ქალები გეწამდა ღმერთად მეოთხედ,
 არ ეხლანდულა ჩვენ მეგობრებად.
 ეხლა სულ სხვაა: მე დავიღალე,
 ხალხსაც უყურებ მეორე მხრიდამ;
 მომშორდი ძმობილს, წა, გამეცალე
 მთლად დაიკარგე ჩემის ქვეყნიდამ.
 ფონებ დროც არის, არა, მკითხველო
 აწ განუტყოთ ჩვენი მამაცი?
 თორემ მოგაწყენ: ვიცი, ქართველო,
 წიგნის კითხვაში შენ ხარ ზარმაცი;
 თუ გაეაგძღლე იტყვი: «რას გიჟობს,
 სხანს საწყალს საქმე არ ქონებია!»
 ჩვენს ჭაბრიყუებას ამითი პფექტობს,
 გეიწერს რაც სიზმრათ მოსჩუენებია?
 მადლობას გწირავ, ამ წერტილამდის
 ერთ ორ ხელ მაინც თუ არ გამლანძღე;
 მოთმენა გქონდა სადილობამდის,
 სანამ ლობიოთ კუჭი გააძღე.
 შემდეგ კი მჯერა არ მაგინებლი:
 გაძლომა ტახტზე გაგაგორებდა,
 ხრუტუნით ტკბილად დაიძინებლი,

ჩემ შაირს რალა ზომაგონებდა.
იძინე, გირჩე, იძინე ბევრი:
სიფხიზლით წელი გაგიწელილდება;
თუნდა არ იყო კვლავაც ბებერი
დარბაზისელ კაცს სისქე უხდება.
მენდე მარშლათაც ამოგირჩევენ,
რა გაგერევა ჭალარა თმებში;
ამაზე უკეთ ვერ განარჩევენ
ვერც ერთ ღირსებას ჩვენს მხარეებში:
პირველად გინდა დიდი მუსტელი,
თმა თეთრი, ძველი გვარიშვილობა;
ამ ღირსებებით აუსდენელი
შენც იცი, ძმაო, არის მარშლობა!
ესები არ გაქვს? დადიქ, რას სტირი
შენ გრჩება სტატსკი სოვეტნიკობა;
სხებრ ბრძანდებოდე — —
მაინც გაგიტანს ღერენალობა.
ასრეა ყველგან,
.
.
.

ჩვენც ამ ბედის ვართ, ვზღვეთ — — — — —
 ორდენებთ ცქერა თვალს იამება,
 სხვას აღარას ვგრძნობთ ამათხედ მეტსა,
 ვითომ ან კი რა მოგვეთხოვება?
 ვეტრფიალებით, გვყვარს მტერები,
 ერთი ერთმანეთს ორმოცა უთხრით,
 თუ ჩაგვიცვივდა ხელში მოძმები
 შეუბრალებლად ტყავებსაც დავხდით.
 ვინც გვეტყვის ჩვენი ყოფა ქცეობა
 ადამიანის ღირსებასა სვრის,
 ექმნება სულელს მისიც მხნეობა,
 დაბლა მიწამდის თავს არ დაგვიხრის,
 მას დავანახებთ, რომ თავხედობას
 ჩვენ ახალგაზღვებს არ დავანებებთ;
 აქ გამოვაჩინთ მტკიცე ერთობას,
 ერთბაშ ყველანი ვზღვევით, ვაგინებთ,

 არაფრით ვზოგავთ ოღონდ ჩამ ვაწვით,
 მრავალს ვიგონებთ მათზე ტყუილებს,
 გვსურს რა მალე გავგზავნოთ
 მართლა დაიმსახურობს,

ვინც ფიქრობს ჩვენსა გამოღვიძებას;
 ის სხვაგან ჰფრინავს, აქ არ გვიყურებს,
 შორს წაუღია თავის ოცნებას...

ყოველი არსი, ხანს გადასული,
 უნდა წაიქცეს და დაღპეს იგი,
 არვის უნახავს მობრუნებული.
 ამ ნაირია ბუნების რიგი.

ძველნი ლპებიან, ახალნი მოვლენ,
 ყოველ დღე ვხედავთ, რათ უნდა ლექსი;
 მათზე ნაყოფიც კარგნი გამოვლენ,
 ესეც ისევე ბუნების წესი.

მეც თქვენთვის ვმღერი, ახალნი ვაზნო,
 პირველ მუშაკნო დაუძინარნო,
 მწარის მყო დროის წვერნო ლამაზნო,
 შთამომავლობის მოსაგონარნო!

დღეს თითონ თუმცა ვერ ისარგებლებთ
 თქვენის ღვაწლისა ტურფა მოსავლით,
 მით გულმოკლულნი ცდას ნუ დააგდებთ:
 ყრუ ტყეში შარა გაჰკაფეთ ძალით.
 ვინც გინდა მოკვდეს იმის კაფვაში
 მაინც გული ნუ დაგვიღონდება;

ყაქმაც კი იცის, რომ თავის პარკში
 რა გააკეთებს, შყისვე მოკვდენა,
 მაგრამ მას შიში ვერ დააყენებს,
 მუშაობს, გვაძლევს დიდ შემწეობას;
 ნახეთ მაგალითს რა კარგს გვიჩვენებს,
 მო, ჩვენც წაებაძოთ მისა მხნეობას.
 ამ აზრით ჩემი გამოუცდელი
 კალმის ნასასჯულს თქვენ წარმოგიდგენს
 მისის შეწევნით სულაც არ ველი,
 რომ დაუვიწყარ ძეგლსა აღვიდგენს;
 არც მინდა გავხდე მე დიდ პოეტად
 საღაღადებლად მრთელის ხალხისა,
 ან ემსახურებდე ნათლისა სვეტად
 დამკნარის ენის სამშობლოთა.
 მწადიან მხოლოდ თქვენს მუშაობას
 შეფვერთო სუსტი, თუ რამ მაქვს, ძალი
 აგებ მომავალ შთამომავლობას
 დახვდეს ჩემმიერც ნატყვნი კვალი,
 რომ პირუტყვებრივ მუცლის ძღებაში
 არ გაჰქრეს ფუჭად მრთელი ცხოვრება,
 და ჩვენის ერის საყდრის გებაში.

ჩემგანც სჩნდეს ერთი ქვის ჩაშენება.

ესეცა მჯერა: წაუკითხავად
 თქვენ ამ რვეულოსა არ გადაადგებთ;
 შემდეგ ან მისცემთ დასაბეჭდავთ,
 ან გაჩაღებულს ცეცხლში ჩააგდებთ;
 ან და კრიტიკას დაუწერთ გრძელსა,
 ყოველ შეცდომას კარგათ განარჩევთ,
 გულით აცინებთ მის წამკითხველსა,
 ამით ქართველებს კითხვას შეაჩვენეთ.
 აი რა რიგად ნატვრა სრულდება,
 რომელიც ფიქრში გამოვიხატე:
 სხვად თუ არაფრად არ გამოდგება,
 ბუნარში ცეცხლი ხომ მოუმატე.
 მაშ გაეგრძელებ ჩემსა სასჯულსა
 ნაცნობ რაშიდსა მოუბრუნდები;
 ვიტვირთებ საქმეს ერთხელაც ძნელსა,
 ცდას სიკვდილამდის არ დავეხსნები...

მ. ფაშელი.

სურათები

ჩვენი სახლის

ცხოვრებიდან

I

ათასში უნდა სერგო მესხიეროვი, ჩაფიქრებული სწერს და დროთი-დროდმდე გაიღიპებს ხოლმე. მარტოკა არის, ამის მოქმედების მაყურებელი არიან მხოლოდ სხვა და სხვა წიგნები, რომელნიც შკაფებში და სტოლზედ აწევიან და ერთი ყურებ დაგრძელებული ჭრელი ძაღლი, რომელიც წევს, შოჩი-ახლან, და ცხვირი წინა ფეხების ტოტებში ჩაუყვია. — ამ დროს შემოვა ძვეჭახუკ სირბილადე.

სერგო (რომ დაინახავს მხეჭახუკს) ოჰ! ბიძია ძვეჭახუკს ვასლავარ!... (წამოდგება ფეხზედ, მიეგებება, ხელს გამოართმევს და მიიპატიჟებს და-

სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან. 9

საჯდომათ) მოხმანდით, დახმანდით. — ჩისგან აჩის, რომ ქალაქში ჩამოსვლას გაგიბედნიათ, ამ სიტყვაში?...

მსუქსაბუკ (შეეხვევა სერგოს). მოდი ჟერ, აქ ნათესაურათ გადაგკოცნო... (ჰკოცნის) ჩისთვის ჩამოველ და... დმერთი რომ გაუწყრეს ჩვენს იფათა ულაზია (მეტეი სახელი) დეუიშვილს!... უსაქმით, ესლა, ვატი ქალაქს ჩამოეთრევა?!... ამიტებსა დაჯა და მათრეგს, ის უღმერთა!... «ქვემო ხოდაბუნები ჩემი აჩისო!...» ერთი შესედე იმის ნამუსს?!.. მეტე კიდენ რა დროსა და... როცა «სიბრძნე სიტყვის» გალაქსჯას ვაპირობდი!.. შენ რაღასა სწერდი?..

სერგო (იციინის)

ჟერ დახმანდით, ბიძიავ... რა, რა მიამა თქვენი ნახვასი..

მსუქსაბუკ

აგი ვსივარ, ვაყო... რას იციანი?..

სერგო

არათერს... ისე გამეცინა.

მსუქსაბუკ

არა, მაინც?.. მე ნუ მოგიკადვები, რასედე გაგეცინა?

კრებულის

სერგო

სწორე გნებავთ, მოგასხენოთ?

მსეჭავბუკ

დას.

სერგო

იმასეღ ვიტინოდი, თკენ რომ ბქმანეთ, «სიბრძნე სიტყუე» უნდა გავლექსოკო!..

მსეჭავბუკ (წყენით)

აი, ესლანდეღი პროუესორები ეგრეთები. საჩთ, აი!.. ეგ რალა სასატილოა? რა ტუდი საგანია?.. თქვენ ერთი რჩი აჩა-ბანჩ გისწავლიათ და გგონიათ, რომ, სვენისთანა სწავლულები ამ ქვეყანასეღ ალარავინ დაიარებაო...

ჯერ ერთი ესა, რომ, თქვენი დაწერილი რომ წავითხროს გაცმა, ვერც კი გაიგებს, რა გინდოდასა გეთქათ... რა ვიცი, მე თქვენს ნაწერში კი ქაჩთულს ვერ ვხედავდა!.. შასედავ, ასეთი სიტყვები შეგხვდება რომ, აჩაბულს რომ გვითხულობდე, უფრო გავიგებდი, მანამ თქვენს ნაწერს... რალაც წაღმა უკუღმა გამოდის სოღმე... სატყვები კი ღმერთმა შეინახოს!..

ფ რ ტ ე ბ ი ე, კ რ მ უ ნ ა ე, რ ფ ი ტ ი ა ლ უ

სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან. 11

წი, ნაცოცხალუწი, ინსურგენტები
ცივილიზაცია, უწესკლამაცია, იწწრ-
გაცია... ამთენი «აცია» ვიწსაც აწ ეთქმის!...
(ჩაიციწებს, ვითომც ჰკვიანური და მოსწრებუ-
ლი ხუმრობა სთქვა.)...

სურგო

გათაკეთ?

მგეჭახუც

აწა ჯეწა....

სურგო

მაშ მოითმინეთ, ჯეწ მაგაწედგიზასურსო... ჩვენი
ენა თუმცა მდიდაწია, მაგწამ თოწმეტს საუკუნეს
შემდეგ ისე ჩამოწწა სწვა ეწებს, ნამეტწავათ გწწა-
თლებუწას ხალხის ეწებს, წომ თუ იმათგან აწ მი-
ვიღეთ უწგი ერთი სიტყუები, საწეწწოდება ნივთ-
თა, მოქმედებათა, იაწდთა და სწვათა ამ გწწათა, —
ჩვენ ვეწ გამოწსატავთ სწეწს ჩვენს აწწს, და თუ
იწო წდესმე დწო, წოდესაც მივიღებდით სწვა და სწვა
სიტყუებს აწბოთა და სწწსთა და გწწთლებუწ ბერქწწთა-
გან, წა მიწწწია, წომ ესწა უკუ-მეწსდგეთ, ვითაწიწოთ
და აწ შევიძინოთ ჩვენწედაც და მათწედაც უიწწა და

წინაუჩრებულის და განათლებულის ხალხის სიტყვები და მით არ შევამართ ჩვენი ესა?..

მსეჭაბუკ

ეგ ხალხიან კარგი, მაგრამ მაგას კუჭიკი აიტანს?

სერგო

როგორ თუ კუჭი?..

მსეჭაბუკ

ასე რომ, ეგ იმას ეგვანება, ასაღ მორჩენილს ავადმყოფს, რომ ერთ-ბაშათ მიხვარო სახა-სუბა სსკა და სსკა საჭმელები... ცოტ-ცოტა უნდა, დრო-დრო-თი უნდა...

სერგო

იქნება თქვენს აზრში მართალიც უბრძანებოდეთ, მაგრამ მაგ შედარებას აქ ადგილი არა აქვს... ჩვენ, ქართველები, ისეთი ზარმატები ვართ, რომ, თუ იმ ნელ-ნელაობას მიუყვებით, თავის დღეში ველარ წამო-ვეწვიეთ და წინაუჩრებულს ხალხს....

მსეჭაბუკ

კარგი, მაგრამ, რათ გვინდა ეგ სიტყვები? — ჩვენს ძველებს უმაგისათაც უცოცხლიათ, უკითხავთ და უწერიათ...

სეზგო

რათ გვინდა და იმისთვის, რისთვისაც ძველათ
ნდობიანთ ჩვენს ძველებს აწახუფი, სპარსუფი და
ბერძნული სატყუები; იმისთვის, რისთვისაც წიდან
აგისსენით... რათ გინდათ ეგ ფერწატყები და პოლ-
საზოშეები?... რატო წვეტიანი წაღები არ გაცვიან?!..

მსეჭაბუკ

შე დალოცვილო!...ასლა, ნუ დაიძლი, ქალამანი-
თაც არ მატარო!....

სეზგო (აიღებს ერთს პორ-
ტრეტს სტოლიდან)

აი, სომ ჭსედამთ, ეს სასე არის გადაღებული
ფოტოგრაფიით...მაგრამ თქვენ არ შეგიძლიანთ ან
ერთი იმ წამლებთაგანის სასელი სთქვით ქაჩთუღათ,
რამდენათ თვისებთაც და შემსადებითაც ეს სასე
არის გადაღებული....

მსეჭაბუკ

ეგ რა ჩვენი საქმეა, — ეგ კვიმებმა უნდა იცოდ-
ნენ!..

სეზგო (ღიმილი მოსდის;
ჩამოიღებს ტერმომეტრს
კედლიდან).

აი, ამითი შეგიტყობთ სითფოს და სიცივეს
ჭაკრისას, შაკიტყობთ რადის და რადნათ გათფუ-

ბა, ან გაცოდება ჭაყრი... აბა, მიბრძანეთ, ქაწი ულად, ამის სასული.

მსეჭაბუკ

რათ მინდა, რათა?!. სიტყვებს და სიტყვებს უმაგი-
სოთ ვი ვერ ვიგონებ?!.. უგელა კარგი, მაგრამ, ეს
რადღა, რამე ქართული ანბანზე დაგიუტუბიათ? — შან-
სედავ რამე: ხ, ქ, რ, ვ, ე, დ, და სხვა ამნაირი ასო-
ები, ისე მოგიბღუნდავთ, თითქო შეიღგან მთა დას-
წოლიათ!.. ეგ იმასა ჭგავს, რამე დიდროანი კაცები
ბაღლებში დააყენო და დიდრონები ჩაშხდრები იყვნენ,
ეგებ მეტ ბაღლის-ადენი გამოყენდეთ... აბა ამასუდ
რადღას იტყვი?...

სერგო

კაცია და გუნება... ეგ გამოგნებაზე არის დამო-
კიდებული.

მსეჭაბუკ

ეს რადღა გამოგნებაა, რამე ქართულს ძველს წიგ-
ნებს უყრის აღარ უგდებთ და რადღაღებებს გვითარ-
გმნით?

სერგო

ჩვენი სურვილია, ღირსეული წიგნები ძველიც და-

სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან. 15

ბეჭდოთ და ასლებიც გაგაცნოთ, მაგრამ შექმნათ და თანაგრძნობას ვერა ვსედავთ... სად არის ძველი წიგნები?..

მსეჭვებზე

სად არის და — სამარყანდში... რატომ ერთი უმწვილი კაცი არავინ წახვედით, რომ გაგეგოთ და გინახათ, რა იქნა იმოდენი ქართული წიგნები, რომლებიც საქართველს ალხრების დროს სამარყანდში წაუღიათ?.. ასეა სომ დიდებული სელმწიფის ჯარმა აიღო სამარყანდი?

სერგო

იმ სიმოწეს რა გვინდა, დალოცვილთ?!.. აქაც რომ ბევრსა აქვს ჩინებული ძველი წიგნები, ამათ აღზობენ უანდუგებში და არ გვიჩენენ, ამასეუდ მეტი წიგნების დატუეკება რომელი იქნება?... მაგრამ, ჩვენში არც არის სურვილი კითხვისა, აღარც ხალხის წერისა და თუეს სომ ვილა გაიმეტებს, რომ შექვიოს ჩვენს ლიტერატურას!.. ცარიელი ყვედრება იცით და თანა-გრძნობაში კი უგრძნობედნი ხართ.... თქვენ რომელს უურნლსა ან გასეთს უფრო კითხულობთ

ასლა? «ღრუებს», «მნათობს», «ცისკარს», თუ «სა-
სოფლს გასეთს?..»

მსეჭაბუკ

მე?... მე?... მე წელს ატყეოთი აწ დაძიბარებას...
სსკაგან ვიყავი... შაქმან კი დავაზირე დაბარება, მაგ-
რამ... ფული ჩემს შვილს წაეკო და...

სერგო (თავისთვის, მწუხარ-
რებით)

დმერთო ჩემო... აი, ჩვენი მკითხველები და მკიდ-
სველები!...

II

აჩი კაცი მოდის ქუჩაში, ერთი მანუდის ჩონით
ყურთმჯეკს გადაგდებული და წითელი საკერდის ქუ-
ლაჯით, წიგნი უჭირავს ხელში, მეორე—გლეხი-
კაცი, მოწილებით მოხდევს ქულაჯიანს შორი-ასლო.

გლეხი (ქულაჯიანს)

..... აღონდ გი იმის ჯავრი ამომეარე და თუნდ
იმის ხსკვარი, რაც ამოიგო, შენ მიიწთვი....

ქულაჯიანი

რას ამბობ, კატო, გიყი სომ არა სარ?... ჰიწობას
გი ხელარ შეჭმლი.... ჯერ სომ რცი მანეთის მეტი
არა მოგოცია რა?

გლეხი

არა, მაგრამ იმ პარათით სულ სუთი თუმანი ჭმარ-
თებს.....

ქულაჯიანი

სუთი თუმანი!... რა არის შენი სუთი თუმანი?..
რა გგონია?... მე ას თუმნისანი საქმეებიც მაქვს აღე-
ბული, მაგრამ გი არ გამკვირვებია.....

გლეხი

ვინ მოგასხსენებს?... ჭო და მეც იმიტომ ვსთქვი,
ხსკვარი შენ მიიწთვი მეოქა....

ქულაჯიანი

აწა, შვილო, ნასუკარი ღმერთმა დამიფაროს!.. მაცრამ, ორი თუმანი რამ მამე, ის სამ არზის დასაწერი იყო?... ოჸ, რა არსა დავსწერე-და?!.. ქვას გასეთქამს, ქვასა!...

გლეხი (გააწყვეტინებს ლაპარაკს).

შენს გამხენს გი ვენტკალე!.. ემაგრე, აი!.. ეკთითები ოქროთის მოსაჭედი!..

ქულაჯიანი (მწყრალათ)

დამაცალე-და!.. არ გამათაკებინებ?.. რას ვამბობდი?.. ოჸ, იმას ვამბობდი, ორი თუმანი არზის დასაწერი იყო მეტი; სუთი მანათიც სუდში ღაშარაკისთვის უნდა მომცე.... ეს არის და ესა, ამასედ მეტი არ მინდა.... მე საწყალს გაცს მეტს არ ვართმევ სოლამე.... სუთ თუმანს ამოგიგებ, იმის სარგებელი სხვა იქნება; შტრახებესაც შევაგლეჯამ....

გლეხი

ღმერთმა გი გადღეგრძელოს!.. (თაგისთვის ჩაფიქრებული) ე რაგორ არი?.. ორი თუმანი მივე,

სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან. 19

სუთი მანათი ც რომ მივცე, სუთი თუმნის ნასკვარს
აწა იქს?... (თავს იქექს).

ქულაჯიანი

რას ფიქრობ? მოიტა რაღა ფული!.. აგერ სა-
სამართლას მიუხალოვდით და, ხომ აცი, მე უფუ-
ფათ არ შავალ სოფდე სალანაწაკათ...

გლეხი

სუთი მა... ნა... თი?!.. (უბიდან ამოიღებს
ძონძებში განვეულს ფულს და ქულაჯიანს აძ-
ლევს ხუთს მანეთს). აი, ბატონო, მიირთვი, მაგ-
რამ ერთი შენებურათ გი დატრიალდი!...

ქულაჯიანი

იმისი მე გიცდი!.. საქმის მსგელლობისთვის რომ
გადავასდევინებ, იქიდგანაც ხომ მიზიარებ ცოტას?

გლეხი

შენ ხელთ არ იქნება!... თღონდ გი იმის ჯავრი
ამომყარე-და!... მაგრამ რმას ძაღიანი ადუკატი უშოვ-
ნიაო!..

ქულაჯიანი

იმისი დარდი ნუ გაქვს!.. ასე გაუსადო საქმე,
რომ თაგვის სოწრას ეკებდეს!... მაგრამ უღვენი გი
არ დაივიწყო: შენ ხომ კვი ღვინოები გაქვს ხოლმე?..

გლეხი

თღონდ კი ჭავჭავი ამომყარე—და!...

ქულაჯიანი

კარგი, კარგი!... აგერ მიველით, შავიდეო სუდ-
ში... დღეის სადილი შენი საჭჯია, აი!... (გლეხი
თავს იქნევს; სუდში შედიან).

III

სასამართლოს კარი ღია არის; მოძრიგებელი მოსამართლე დასასჯელებს ერთს საქმეს; წინ წადგებიან: მოსოვნელის მაგიერათ ქულაჯიანი და მოპასუსეს მაგიერათ წვერიანი.

მოსამართლე (წვერიანს).

თქვენის მარწმუნებელისაგან ეძიებენ, ბაჩათით, ხუთ თუმანს, თავის საზღებლით, დანასაჯვით საქმის მსგულელობისათვის... რას იტყვიით?

წვერიანი

ძირი დოკუმენტი უნაიალ 50 რუბლემუ; ზოსლუ ადალ ემუ 5 მანეთ, ზოსლუ იშჩო ნა დვა ბაჩან, დვა სეინია 10 მანეთ, ადინ ბიკამ ტახუნ 20 რუბლუ; იშჩო 15 მანათ მოსო საბრალუ — ნედელუ ადალ.... უჩემ პროცენტ, უჩემ რაზნი—რაზნონ-ტი?...

მოსამართლე

სრულებით ვერა გავიგე რა... ქართულათა სთქვით და თარჯიმანი გადამიტარებნის.

წვერინი

ბატონო, მე რუსული კარგათ ვიცი და კანონის მუხლებით დაგიმტკიცებთ სიძაჩთლეს ჩემის მარწმუნებელისას.

მოსამართლე (მკაცრათ).

აღასრულეთ, წასაჯ გეუბნებით, თორემ იძულებული ვიქნები სიტყვის ნება მოგიხსნათ და დაუსწრებელი განჩინება შეკადგინო.

წვერიანი (მოზრხილათ, თუმცა ვი წყენით).

ბატონო, ჩემმა მარწმუნებელმა, მართალია, ისეხსა 50 მანეთი, მაგრამ ხუთი მანათი ერთხელ მისცა, მეც მე ათ მანეთში რაღაც ჯედოლა და რაღაც ბურჯაკი მისცა, მასუკან 20 მანათიანი, ნასირიღვან გამორჩეული, ბუღა მისცა და 15 მანათი ფულისც ხორცთ აკრეთის კვირში მისცა..... აბა, უფალო მსაჯულო, ან თაფნი რაღაც ეჭგება, ან საჭგებელი, ან სხვა რამე?...

თარჯიშაღი (თაფისთვის)

რაგებსა რამამს ეს რაგას დაქტუელი?! . (წვერიანს)

რა დროს ბუღაა? რა დროს ჭედოდაა?.. რის ბურ-
ვაკი, რის ფლაკი, რის ბოზბაში?.. სოჭტის აკრეფა
რად აჩის!.. საქმე ბძანეთ, საქმე!..

წვერიანი (თარჯიმალს)

საქმე აჩ აჩის, აბა რა აჩის?.. მოსამართლემ რუ-
ხული ლაპარაკი აღმოკრძალა, თქვენ—ქართულს ნუ
იტყვიო..... აბა, რა ენაზედ ვილაპარაკო?

მოსამართლე (თარჯიმალს)

რას ამბობს მოპასუსე?

თარჯიმალი

რადაც პირუტყვებსედ ლაპარაკობს, ჯერ აჩ დაუ-
ხრულებია....

მოსამართლე

გამოუცხადეთ ვეჩილს მოპასუსისას, რომ მე ნებას
აჩ ვაძლეკ, რომ საქმეში გარეშე ლაპარაკი უქმნი-
ტანოს... (ქულაჯიანს) თქვენ რადან იტყვიო?..

ქულაჯიანი,

მოი კლიენტუ, პრეშუ, ნა რსნოვანიი 2500
სტატოუ 10 ტომუ, ვაზმიტ ი ატდაიტ 50 რუბლე
კაპიტალუ, პრეტენტუ, შტრაფუ; იშრო მოი კლიენტუ
ხარჩი-მარჩი, ლოშად ნანიალ. .. რაზნი დაკიდარაბა!....

მოსამართლე

კმადა!... ანუ თქვენ ბრძანებულსადაც გავარჯიშებულნი რუსულში და მაგ ნაირი მუსლი კანონისა, მკათა ტომში, სულ არ იზრება!...

ქულაჯიანი (ჩაიხედავს პარათში, რომელიც ხელში უჭირავს და იტყვის).

ვაი, შენ ჩემო თავო!... აქ რა დანიშნული მქონდა, ის 2050 სტატია ყოფილა და მე რა წამოვარჯიშე?!....

(მოსამართლე განჩინებით მიანიჭებს მოხრეწვას: თავნა, სარგებელს და საქმის მსვლელობისთვის).

ქულაჯიანი (გლახს).

მოძილუცავს!... მოგიგე!... ავი გითხარ!... მაგრამ დიდი ჭიჩის ოფელი და ვაფა კი გამოვიარე!... წავიდეთ ახლა და ჩავსხდეთ!... (მიდიან).

IV

ორნი თავადნი ნადირობენ, ერთი მათგანი, ფან-
ნაოზ ცრუაძე, აუხეჩრებელივ, გაგქელებით და პტუელათ
მოლაშაჩაკე; ისეთი გქელი და განიერი ულვაშების
ქეჩნებელია, რომ თითო ულვაშიდგან თითო ბაწარი
დაიგჩისება; ულვაშის სიუვარული ისე ვრცელათ და
ღრმად სუფევს ფანნაოზში, რომ, წადგან ულვაში
მისი სურვილისამებრ ვერ გაჭსრდია, წვერიდგანაც კი
შეუმატებია. მეორე თავადი—გრიგოლ გახეჩილაძე—
ძრეელ მსხვილი კაცია. თმა და ულვაშები ინით შე-
ულებავს წითლათ; ეს უფრო ჩქარი მოლაშაჩაკეა.
ამათ თან ასლავან ჩამოდენიძე ცხენოსანნი ასნაურ-
ნი და შვიდი თუ რვა—ქვეითი მქაღლე.

ფანნაოზ ცრუაძე (გრიგოლ გა-
ბერილაძეს

... ეს «გონხები» კარგი რომ მთიგონებს
ამ რუსებმა... ბატონო, გურდლეულს რომ წამოაყენე-
ბენ, საშველს კი აღარ მისცემენ... ერთი ასეთი
საშინელი ყეფა და წკაპწკაპი იციან, რომ სისარუ-
ლით გული დაგიწეებს რაღდა უცნაურათ ძკერას და
ხტომას...

კრიგოლ გაბერილასძე

ატყარა ჩვენებურს მეძებრებს უჭირს!... შენ ნუ
 მომიკვდები, მე რომ სალისა მუკანდა, გაგაოცებდა...
 ერთხელ გამოვიგდეთ გურდღელი, დიდ სანს ატრია-
 ლეს ძაღლებმა, მაგრამ არ იქნა მწეკრებმა ვერ იგ-
 დეს, ის ოსიერი, ხელში.... მაშინ ჩემი მერცხალა
 მწეკარი ისევე ცოცხალი მუკანდა.... ვნახეთ, ის გურ-
 დღელი, სადღაც დაიკარგა: ცამ ჩაულაშა, დედამიწამ
 ჩაულაშა, — გელარა გავიგეთ-რა.... უკელა ძაღლები დაი-
 ქანცნენ, გაჩუმდნენ, თავი დანებეს ქებნას, მაგრამ,
 სალისა ვი, — შენც არ მოუკვდე ჩემს თავს — არ მო-
 სტილებია.... მიჭყვა, ბატონო, კვალს, იარა, ირბინა,
 ირბინა და ბოლოს მიგვიყვანა ერთს წყალსედ.... აქ,
 წყლის საშინას, ერთი დატრიალდა, დაიწკაწკავა
 და გადასტა მდინარეში.... ჩვენ ვიფიქრეთ, თუ დას-
 ცხალა... თურძე, ნუ ბრბანებთ, გურდღელი გაღმა
 გასულაყო და ჩვენ რა ვიცოდით.... გავიდა თუ არა
 სალისაც, ერთი, თავისებურათ, ჩამოუარა ქაცკებში
 და პატარა სანს უგან შავსედოთ, რომ გაიგდო გურ-
 დღელი; ჩვენც იქედგან დაუკვივლეთ, ვიფიქრინეთ ცხე-

ნები, გაველით გაღმა და ისე მრავალი თავი ნადირი მოგაკვლევენოსთ, როგორც მალე ჩვენ ის აწიეთ!...

ფანანაოზ ცრუაძე

მჯერა, მჯერა..... მე მო... გა... სსე... ნო, უკეთესი... მე, სომ იტი, ტყუილს არ ვიტყვი?

გრიგოლ გაბერილაძე

და ბრძანებას!... ტყუილს როგორ იკადრებ!..!

ფანანაოზ ცრუაძე.

ერთსელ ვნადირობთ და ჩვენც, როგორც თქვენს ბრძანეთ, გურდელი დაგვიკარგა.... ერთი მეძებარი შევანდა, ქორისა ერქო.... შინ გაზდილი იყო... ჩვენ დალაღულები ვიყავით და ერთი გლეხისას შეკბრუნდით დასასტენებლათ... იქ დაგჩხით ვარგა ხანს.. მე-რე ისევე წაკვდით სანადიროთ და ქორისა ვი აღარ-სად სჩნდა... ვიფიქრე, შინ თუ გაიპარა შეთქი... მაგრამ... მე რომ იმისი ხალხისი და ამბავი ვიცოდი — აღარც გაპარვა დამიჯდა ჭკუაში..... ვიარეთ, ვიარეთ და შავსედეთ, რომ ქორისა დამდგარა ერთი მუხის ძირას და რაღასაც უეუფს... ვსთქვით ყველამ ერთ-

სმათ, ვინც იქ კიყავით, რომ სოხობს თუ უყუფნა... მაგრამ, რა ბრძანებას!... უტრიალეთ იმ მიუსას, მაგრამ იქ ვერც სოხობი ვნასეთ და ვერც წსიგვი! .. გავსტრადით!... ვსთქვი, ნეტა რას უყუფნათქო?... ვერა გავიგერა... ბოლოს... იქ, სჩინო ბუღლია მასლდა... მივიდა, აათვლიერა, ჩათვლიერა ის მიუსა, შასკდა, რომ ის სე მწეემსებისაგან შუაში გამწვარი იყო და უშველებელი ფულურა კი ქქონდა... შაიბედა შიგნით და — თურმე სუ იტყვიო — ჩვენ რომ გურდღელი გაგვეპარა, შესულა იმ ფულურაში და უგანა ფესებილა უჩანდა!... ავდექით და შეუბოლეთ... შემობოლეთო!... ისეუპა სეიდან იმ გურდღელმა, და ძირს ტყაპანი კი გაადინა!... გცა ჯავარა და — რაღა კითხი გინდა — იქვე დაჯიჯგნა... თქვენი ცოლი და შვილი სუ დამესოცება, რომ ეს უტყუარია!... ბატონო, სწონოლროფში სწერია...

გრიგოლ გაბეჩილაძე (თავისთვის).

შენი თავის გასეთქამ, რაც ეგ მართალი იყოს!... თავის ცოლშვილი დაიფიცოს!... გიყვია, ეს სუდეული!... (ფარნაეაზ ცრუადეს) მჯერა, მჯერა, შენ

ნუ მომიკვდები!... რას ფიქტულობ?... ბევრი მომსდარა მაგისტანს შემოსევა... კარგი მომაგონეთ და ლამაზაკმაც მოიტანა... აი, მე მოგასსენებთ გასაოცარს ამბავს... (ამ სიტყვასთან გაიფიქრა გაბერილაძემ: «თუ ტყუილზეა საქმე, ვნახოთ ვინ ვის აჯობებსო!... მაგრამ მოთხრობა აღარ დასცალდა, ისე უცებ, ერთმა ძაღლმა შეიწკავეწკავეა...»)

ფანჯარა ცრუაძე

სას!... თაჭი!... შენ მაცხონე, შავო ძაღლო!... კაი მაგას!... ეგარე ჭო!.. (მეორე ძაღლმაც შეიყეფა).

ფანჯარა ცრუაძე (თავის აზნაურს)

სასუ!... რომელმა ძაღლმა მაცხონა? რომელმა ჩ... ჯო!?!...

სასუ

საღიამ, ბატონო!..

ფანჯარა ცრუაძე

შენ მაცხონე, საღიავ!.. შენ დამზილწე, შენი სულისა!... სას!... თაჭი!... ეგ არი, ჭო!.. (ვითომ კურდღელს) ადე, ციცავ!...

(ამ დროს წამოხტა ერთი კურდღელი, შაიქნა ძაღლების საშინელათ ყეფა, წკავეწკავე და მონადირეების ყვირილი და კიჟინი ... ცხენებმაც

კი ხტომა და ფუნდრუკი დაიწყეს, ასე რომ
თავს ვეღარ უჭერდნენ. კურდღელი, გაიქცა და
სულ ყველა იმას გამოეკიდა....)

V

თფიფისში, გალავნის ჰროსპექტზედ, გიმნაზიის წინა, გალავნის გვერდზედ, ტროტუარზედ, სკამებზედ, სსედან სსვა და სსვა პირნი: ზოგი სამსახურიდგან დათსოვნილი ჩინოვნიკია, ზოგი ადვოკატი, ზოგი უსაქმო — საქმიანი, ზოგი... ვინ იცის რანაირნი პირნი არა სსედან აქა და არ აივლიან არ ჩაივლიან სსვა და სსვა ქვეყნის, სსვა და სსვა სჯულის, სსვა და სსვა სნისანი და ორივე სქესისანი.

პირველი გამგლეულთაგანი (ახ-
ქარებული მიდის, დაინახავს
ერთს მცნობს სკამეიკაზედ
მჯდომარეთაგანში, შედგება
და მიუბრუნდება)

რეჰ, რა მიაძა, რომ აქა გნასე!.. (ხელს ჩამო-
ართმევს). გაბროს ჭირიმე, ჩემი ნატო ხომ არ
გინახაშს?

გაბრო.

ვინ ნატო?

პირველი გამგლეულთაგანი

ჩემი ქალი.

კრებული

გაბრა

აწა, აწ მინასავს... ძალაშიეში იქნება, ან პოეტა
ნიჩესკი ბაღში, ან.... (გამვლელი ამას ყურს
აღარ უგდებს და გასწევს).

მეორე გამვლელი (ესეც აჩ-
ქარებული მოდის და ერთს
- ფაიტონით მიმავალ ნაც-
ნობს დაინახამს და უყვირის)

იასონ, იასონ!.. მოიცა!.. სტოი, სტოი!..

იასონ (ფაიტონს შეაყენებს)

აჰ, სოლომონ, შენა?.. რა გინდოდა?..

მეორე გამვლელი.

მოიცა... (მივა იასონთან) ჩემი ცოლი სომ აწ
გინასავს?..

იასონ.

აწა... ვაკსალში იქნება, ან ლეტნი ტეატრში, ან
... მეც ჩემ ცოლს ვეკებ.... აქეთ წამოვიდა სასეი-
ნოთ... სომ აწ შეჭსკედრისაწ?...

პატარა ბიჭი

სზიჩკი, ლიმონი!.. (მეორე გამვლელს) სზიჩკი,
ბაწინ!..

სურათები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან 33

მეორე გამგლედი (პატარა ბიჭს)

დაიკარგე იქით!... (იასონს) აჲ, აჲ მინასავს....

ჰატარა ბიჭი (იასონს)

სწიხვი, კნაჲს, ლიმონი...;

იასონ (მეორე გამგლედი).

ნეტა საით წავიდოდა? ..ესლანდელი ქალებისთანა უსერილთ ტანტადი მკეხასრსაც აჲ შეუძლიან... დაკარგული ბატებივით დაეხეტებიან.

ჰატარა ბიჭი (იასონს)

სწიხვი, კნაჲს, ლიმონი ...

იასონ (წყრომით პატარა ბიჭს)

გი...უი...ა! აჲ დაგკესსები?...;

ჰატარა ბიჭი (იასონს).

კენისაჲ, კნაჲსის მსუმი!...

იასონ

ხა...თა...ბა...ლას?!..

ჰატარა ბიჭი (იასონს).

იაფათ მოგარტმეკთ...

იასონ

დაიკარგე, შე.... (აქ ერთს შეუკუზრთხებს).

ზატარა ბიჭი (იასონს).

მამა ჩემს გაუმარჯოს!... ჭო! მეც კვ შინდოდა!...
 აბა, წამოძანდით მიწოვოი სუდში!...

იასონ (ფაეტონიღვან გად-
 მოსვლას აპირებს, პატარა ბიჭს) აბა, მომიცა-
 დე!... მე შენ გჩვენებ მიწოვოი სუდს!...

ზატარა ბიჭი (მირბის და
 იძახის)

ენიას!.. ლომონი იყიდეთ და აღარ გიჩივლებ!..

მეორე გამგლედი (იასონს)

შენც მოგიცლია, რომ მავას აქყოფისარ!.. მეც
 ჩამისვი, წავიდე, დროს ნუღარა კვარგავთ! (ჩაუჯ-
 დება ფაეტონში და გასწევენ)

ზატარა ბიჭი (იასონს).

ენიას, ჰრამხაი!.. (მიღის) სპიჩვი, ლი... მო... რ...
 რ... ნი! ..

მეორე გამგლედი, (ხნოერი,
 სათვალეებიანი, მოღის წყნარათ
 ჩაფიქრებული; დიდი ჯოხი უჭი-
 რავს ხელში.)

ჭეო, ჭეი!.. (ახველებს) ასლა ვი დავისვენებ.

გაბრო (მესამე გამვლელს)

აქეთ მობრძანდით, არტემ ივანის!... თქვენც თქვენს თვალის ჩინს სომ არ ექებთ?...

მესამე გამვლელი (გაბროს)

ჩემი თვალის ჩინი ვინ არი? (ახველებს) ჩემი თვალის ჩინი — ჩემი სათვალეებია!...

გაბრო

ვიცი, მაგრამ, მუ კალენტინა არაქლოვანად მოგასსენებდით, თქვენს მშუკნიესს შეუღლებსე!...

მესამე გამვლელი.

მესმის, მესმის... მაგრამ სნიერმა კაცმა ჯეული ვინმე არ უნდა შეიწითოს... ჭეი, ჭეი... (ახველებს) მასლას!...

გაბრო.

მობრძანდბ, აქ დაბრძანდი! (მესამე გამვლელი გაბროსთან დაჯდება მეოთხე და მეხუთე გამვლელები მიდიან ჩქარა).

მეოთხე გამვლელი (მეხუთეს)

...«სეპეისტო» მეჭინა სელში და არ იქნა, ის ოსტრი ვერ გადავძალე... სელში ვერ შევედი!

მესუთე გამგლეელი (მეოზხეს).

მე «ტრინიკი» უჩვენე... რა ხაიწათ მომდი-
და და!... (გაივლიან)

მეექსე გამგლეელი (მეშვიდეს).

მე... შრედვარტიელნი ისპოჯენიასს კსთხვ.

მეშვიდე გამგლეელი (მეექსეს).

ძალიან უარსა გტკეცამს!...

მეექსე გამგლეელი (მეშვიდეს).

რაათა?... По какому праву?...

მეშვიდე გამგლეელი (მეექსეს).

На основании п. 138 ст. Уст. гражд. суд. ...

დამტკიცებული არ არის, ნაცნობი არ არის... (გაი-
ვლიან).

მერვე გამგლეელი (მეცხრეს).

... Взоръ!... «ახელაციას» გადგიტან!...

მეცხრე გამგლეელი (მერვეს).

მერე, რა იქნება?...

მერვე გამგლეელი (მეცხრეს).

რა იქნება და ის იქნება, რომ... ახა წაიკითხე

Кассационное решение 1869 года, № 50.... (გაი-

ვლიან).

ჭრელკაბა (ლოურჯკაბას)

... შენც არ მომიკვდე!... იმისი გაჯანკებული
კვა აბრკვას უსამ!... შლეიფს-სამს ადღს!...

ლოურჯკაბა (კრელ-კაბას, ღი-
მილით)

დას უცხო და პატროსანი, მაგრამ სასეიწრო კა-
ბას შლეიფი რათ უნდა?... აბრკვები კი რამდენიც
გინდა-უქენ... რუშები, ბანტები... უკანაც კარგა ზეით
აწეული სჯობს, ასე რომ... (აქ ყურში, რალაცას
უჩურჩულებს).

ჭრელკაბა (ლოურჯკაბას)

სწორეთ უცხო იქნება!... (იცინიან და გაიე-
ლიან).

წითელკაბა (ფეთრკაბას).

... თვალშიც დაუდგება!.. ადრე მომწონდა, თა-
რემ ეხლა სულაც აღარათ მეპიტნავენ!... თავი მო-
მადგა!.. მომწუინდა!...

თეთრკაბა (წითელ-კაბას)

ასე დაუკვების, მე დავანებე თავი... ზიწი უყარ-
და!...

წითელკაბა (თეთრ-კაბას).

შენი კი დაგაყარე იმ სათვალეებში!... უი შენ,
თიასაათო!... გაცხს მაინცა ჭკუანდეს!... (გაიელოიან)

პალტოიანი (ჩერკესკიიანი)

..... Ну, братецъ... такъ мы кутнули, какъ ни-
когда...

ჩერკესკიიანი (პალტოიანი)

ქალებიც იქ იუენენ?

პალტოიანი (ჩერკესკიიანი).

Еще-ны!... განს უიძათოთ შეიძლებოდა?!... (გა-
იელოიან)

რანფ. კრისთავი.

ოკტომბრის შენიშვნები.

ოკტომბრის მიწურულეებში ერთს სასიამოვნო საღამოს, როდესაც ცხოველყოფელი მზე ჩვენს თბილისს ესაღებოდა, ვერის გზაზედ მიგრიალებდა ომნიბუსი, მიგრალეებდა და მასში შემბმულ ნაპირის ცხენებს მოეგრიხათ გვერდზედ კისრებზე, დაებრიალებინათ დიდი ლამაზი თვალეები, გაებერათ ცხვირის ნესტოეები, მიხლტოდნენ გიჟურად შტევერში და კოჩიანტელში და სხვათა შორის მეც მიმაფრენდნენ. ომნიბუსში მსხდომთა შორის რამდენსამე ხანს იყო სიჩუმე, და ამ დროს თვითეული ჩვენგანი ფიქრით ესაღმებოდა ჩვენს დედა-ქალაქს, ზოგი, რასაკვირველია, ნახვამდინ და ზოგიც

სამუდამოთ. ზოგჯერ კი ჩვენს სიჩუმეს კუჩქრო
 დარღვევდა ხოლმე გადასტვენით, წრუწუნით
 და «ნუს» ძახილით და ზოგჯერ ცხენების ლა-
 ზათიანი ხტომით ეშხში მოსული ხალისიანათ
 ვალუწკაბუნებდა ხოლმე თავის კნუტს და უფრო
 აცხოველებდა, ათამამებდა და ალალებდა მათ
 თავიანთ საქმეში. ცოტა ხნის შემდეგ რითონ
 ჩვენც დავარღვიეთ ეს სასიამოვნო სიჩუმე და
 ფიქრი ჩვეულებრივი კითხვით: საით მიბძანდე-
 ბით, საიღამ ხართ და სხვ. ამასობაში მიგვა-
 ქროლა ჩვენ ომნიბურმა საბურთალოზედ, სა-
 დაც ყველამ, როდესაც თავისუფლათ დაიქშინ-
 ნეს წმინდა და მსუბუქი მინდერის ჰაერით, რა-
 დაც ცვლილება იგრძნეს და უნებურათ ამო-
 ვარდათ გულიღამ «ვიშუ»; ერთმა პირიც და-
 ლო და ისე დაიწყო სუნთქვა, რომ ეგებ რა არის
 ბევრო სუფთა ჰაერი ჩაეყლაპა აგერ წელიწადზე
 მეტია რაც მე თბილისის ქუჩებიღამ თავი არ
 გამიყვია და აქ რომ მივედი მეც დიდი ცვლი-
 ლება ვიგრძენ სუნთქვაში, და რომ არა მრც-
 ხვენოდეს მეც ვიტყოდნი იმ ცრუმორწმუნე

ქართლის ბებერ დედა-კაცთან, რომელიც დიდ-მარხვაში წმინდა ზიარების მიღების შემდეგ იტყვის ხოლმე: «იჲ, ასე დაესუმბუქდი,» რომ ასე შგონია ჰაერში დაფურინავო!»

— მშვიდობით, ჩემო ძვირფასო თბილისო, — წამოიძახა ჩვენთან მჯღომმა ერთმა უცხო დედა-კაცმა, როდესაც დიღმის ვიწროებს ჩავემართენით და თბილისის დასავლეთის მხარე იმალეზოდა ჩვენის მხედველობიდან: მშვიდობით! მე აღარ მექნება ბედნიერება შენის ნახვისა, — სთქვა და გადმოუყარ წლოვანობით მიხრწნილი თვალებიდან ცრემლები. ეს სიტყვები ისეთი ბორგით წარმოსთქვა, რომ შეგეხდნათ დელფის ხრიზმოსი (ოჩაკული) პიჭია წარმოგიდგებოდათ თვალ წინ.

— განა ეგრე ძალიან მიგიტაცათ ამ ველურმა ქალაქმა? — ჰკითხა ერთმა უცხო ქვეყნის კაცმა, რომელიც ისე გაბლინძული იღვა დიდ ბეწვიან შინელში გახვეული, რომ თითქო ევროპის მეცნიერება ამის თავშიაღარო აღარ ეტევა, ყელიდან ამოსდისო, ჰკითხა მაშინ როდესაც ბებერ-

რმა თეთრი ცხვირ-სახოცით თვალები შეიმშრალა.

ამ კითხვაზე ჩვენი ბებერი ცოტა შეჩერდა და მერე, თითქო ამ თქმით დიდი რამ დააშავაო, დაიწყო თავის მართლება:

— არა გეთაყვა, ვის ეკადრება! — სთქვა და სიბერით დაჭმაჭმული ცხვირი უფრო დაიჭმიჭნა: — ნეტავი მე, თუ ამისთანა ჭვარტლიანმა ქალაქმა მიმიტაცა! ვისაც ჩენი მშვენიერი, ყოვლის ფრით შემკული გვროპული ქალაქები უნახავს, განა ამ ქალაქს ზედ ლა შეხედავს?... არა არგეგონოთ, რომ მე ეს რათმე მიმაჩნდეს? მე აქ მყავს სიძე და ქალი და.... შეაწყვეტინა ყელში მომდგარმა ტირილმა და ჯიბისკენ გაიღო ხელი ცხვირ-სახოცის ამოსაღებათ.

ამ დროს ჩვენ დიღმის ვიწროებში ვიყავით. ბებრის წუწუნის მოქმდებით ჩვენ კიდევ რამდენსამე ხანს ჩუმათ დავსხედით და ომნიბუსის კრიალს და მტკვრის დუღუნს ყურს უგდებდით. ამასთანავე ვფიქრობდით ისეთი რამ გვეთქვა რომ ამ ბებრის წუწუნს მოვრჩენოდით.

ჩემი მდგომარეობიდან გამოვედით ამით, რომ გაუღვიძეთ კითხვა: ვინ რომელს ხალხს ეკუთვნის? ამ კითხვამ აღმოაჩინა ერთი ინგლისელი მოგზაურათ, რომელიც არაფის ყურს არ უგდებდა და თავისთვის მიკუნჭული რაღაზედაც ღრმით იყო ჩაფიქრებული. ერთი სხვა ყმაწვილი კაცი იყო, რომელმაც ჩვენს კითხვას ყური არ ათხოვა და არ გვითხრა რომელ ხალხს ეკუთვნოდა, ის ძალიან დაფრდომილი სახით იჯდა. შეხედულობა ჰქონდა ზმსთანა, რომ სწორეთ ვერ გაიგებდით, რომელ ხალხს უნდა ჰკუთნებოდა. ერთი კაკარტიანი ქართველიც კუჩერს და კონდუქტორს შუა იჯდა. ცალ მხარეზე დონჯი, ქუთი გვერდზე, თავის და მთელის სხეულის მოძრაობა აჩვენებდა იმის ფიქრებს: პირველად სიამოვნების ღიმილი მოსდიოდა მას, რომ ომნიბუსზე იჯდა და ჩვენგანით მალაძდა ამ ღიმილს, შტვენით; მერე ჩაჯდა ჭაეტონში და ნაცნობ ქუჩაში მაშოს რამდენჯერმე აუარ-ჩაუარა, მაშომ ეს შენიშნა. იმის დანახვით აღტაცებაში მოვი-

დი და თავის მშვენიერი ღიმილით გააბედნიერა... მაგრამ ამის აღწერა მეტია და ტყუილათ მკითხველს თავს შევაწყენ, რადგან ის ყოველს სალამოს, როცა კი დარია, ჯგუფ-ჯგუფათ შეხედება ამისთანაებს ალექსანდროვის ბაღში...

უკანასკნელად დაჰკოცნეს მზის ასხივებმა ჩვენს სამშობლო და მიემართნენ თავის ღამის ბინას განსასვენებლად და თითქო, მათს ჩასვლად ელოდაო, უცებ დაჰქროლა სასიამოვნო ნიჟა და დიღმის მინდორში და შექმევიანა ჩურჩული ზამთრის მოტანებით ფერმიხდილ ბალახს. რადამაფიქრებელი რამა ხარ დიღმის მინდორო! როგორ მოუთმინოს ქართველს გულმა რომ არ შეიქანქოს და ერთიც არ გადაჰკრას შენ თეთრი დუქანში!... ვინ იცის რამდენი ისტორიული შემთხვევის მოწამე ხარ შენ, ვინ იცის რამდენჯერ შეღებილა წითლათ შენი მწვანე ველები ჩემი წინაპართ წმინდა სისხლით და მეკი არა ვიცირა და არცა რა მეცოდინებარა, რადგან

იმათ ცხოვრებაზე არაფერ არას მომითხრობს, არაფერ არას მეტყვის: არც კაცი და არც წიგნი! ჩვენთვის უკვალოდ გამქრალა მათი ცხოვრება და ჩვენ აღარ შეგვიძლიან ვისარგებლოთ მათი კეთილი ზნის მიბაძვით, მათი მაღალსულობით, მაღალი თვისებებით და მაგალითობით! ჩვენ მხოლოდ ის ვიცით, იმას ვხედავთ, რაც — გასაკიცხავი — რამ ყოფილა მათში; მხოლოდ ესენი გარდმოუციათ ახალი შთამამავლობისთვის და ყოველი კეთილშობილი გრძნობები და ლტოლვინებანი შექმურებით ჩვენთვის დასამკვიდრებლათ!

— კავკასიის აქეთა მხრის ხალხი თავის დღეაში არ განათლდება, — სთქვა უცხო ქვეყნელმა ხანგრძლივი სიჩუმის შემდეგ.

— დიან —, დაჰკრა კვერთხი ბებერმა:

. კიდევ კარგი, რომ ზოგიერთას ეელური აზიური ტანისამოსი ევროპიულზე შეუცკლიათ და პატარა ადამიანებს დაჰგვანებიან.

.

— სომხები? სომხები... სწორეთ ეშმაკობით და სიცრუეით საესენი არიან... ერთ კაპეიკზე გაგყიდიან.

— ქართველები კი, — განაგრძო ბებერმა მცირე ფიქრის შემდეგ: — ქართველები გულკეთილი, თავაზიანი და უეშმაკო ხალხია...

— ოჰ, ღიახ, — გააწყვეტინა უცხო ქვეყნელმა და სალოკი თითი წარბებშუა ჩაიღო, ცალი თვალი მოპრუწა და ცაში დაიწყო ყურება: — ქართველები ძალიან სტუმრის მოყვარული და პატივის — მცემელი ხალხია, მაგრამ...

— მაგრამ რა? — მივატანე მე.

— მაგრამ ის, რომ არათფერი განათლებიხსნიჭი არა აქვსთ.

— თქვენ საიდგან იცით?

— ამოჩენილი ისტორიკოსებიდგან, რომელნიც ამბობენ ქართველები იმისთანა ხალხია, რომ თავის დღეში არ განათლდებაო... რასაკვირველია ამასთანავე ესაც უნდა ვსთქვა რომ იმათ ლეტორიტეტებათ არ გავიხდიდი ამ შემთხვევაში, რომ ჩემს საკუთარს დაკვირვებას და გამოკვლე-

ვას არ დაეებეჯითებინე იმათი ნათქვამის სიმართლეში.

მე შეეფიქრიანდი. მე დარწმუნებული ვარ იმაში, რომ იმის ჩვენზე ნათქვამს არაფერი საფუძველი არა აქვს და ძალიან შემცდარი აზრია, მაგრამ გამოჩენილი ისტორიკოსების ხსენებამ სულ დაეთრები დამიკარგა. ვიფიქრე თუ მართლა გამოჩენილი ისტორიკოსი ვინმე ამბობს, მართალი იქნება მეთქი და აბა რალა წინააღმდეგოსა შემეძლო. მაგრამ ეს რომელი ისტორიკოსები უნდა იყვნენ მეთქი? მივე ჩემ თავს კითხვა. ბოკლი? არა... თუ არ წამიკითხავს სხვისგან მაინც გამიგონია, რომ იმას თავის ინგლისის ისტორიაში საქართველო სიზმრათაც არ სჩვენებია. დნეპერი? არც ესა. არც შლოსსერი, არც სპენსერი, არც გერვინუსი, არც ციმერმანი არც... ერთი სიტყვით რომელი გამოჩენილი ისტორიკოსის სახელიც გამეგონა, სულ ჩამოვთვალე და არც ერთი არ ამბობდა ჩვენზე, რომ მითომ ჩვენ ყველა განათლების პირობებს მოკლებული ვიყვეთ. მე ისკი არ-

მომივიდა თავში, რომ ამ უცხო ქვეყნელმა გამოჩენილი ევროპის ისტორიკოსები კი არა, გამოჩენილი კლუბის მპყრობელები იცოდა. ისევ ჩემი თავი გავამტყუნე განა არ შეიძლება ისეთი ვინმე იყოს, რომლის სახელიც ჯერ არ გამეგონოს მეთქი. მე უნდა გავჩუმებულიყავ რომ — ლმერთმა უშველოს — ის ყმაწვილი კაცი, რომელიც ჯერ არ ვიცით რომელ ხალხს ეკუთვნის არ შემსწრებოდა. ამ კაცის სიტყვებზე: «ჩემმა დაკვირვებამ და გამოკვლევამ» ყურები, სცქვიტა. ჯერ რამდენჯერმე თვალით აზომ-ჩაზომა და მერე ჰკითხა თავაზიანათ და თავისი მჭევრი თვალები თვალეში გაუყარა:

— ერთი, თუ შეიძლებოდეს, მიბძანეთ რაში მდგომარეობს ის თქვენი დაკვირვება, რომელმაც ქართველების განათლების შეუძლებლობაში დაგარწმუნეს?

— ჰმ, — ჩაახველა უცხო ქვეყნელმა და ისეთი სახე მიიღო, რომლითაც უწყებოდა ყმაწვილ კაცს «შენ ისტანა ლაწირაკმა როგორ შეიძლო არ მერწმუნა შეო და კითხვის მოცემა გაბედაო»?

— რა იქნება, რომ ბძანოთ, უფალო! — გაწაგრძო ცოცხლათ ყმაწვილმა: — თუმცა სამწუხაროა ჩემთვის ჩემს სამშობლოზე მაგისტანა რამეების გაგება, მაგრამ ცნობის მოყვარეობა ძალას მატანს ყოველი ჩვენი უბედურების გაგებისას.

ამან რომ საქართველო თავის სამშობლოთ ახსენა მე გულმა როგორღაც გამიფანცქალა და ძალან მიამა, ამისათვის, რომ ომნიბუსში ქართველი არავინ იყო და ასე მეგონა უცხო ქვეყანაში სადმე ვარ გადაკარგული მეტი.

— განა თქვენ ქართველი ბძანდებით? კითხე მე მხიარულად.

— დიახ, — მომიგო მან ზედ შემოუხტველად და გაუშტერა თვალები უცხო ქვეყნელს, რომელიც დაყოვნებული იყო, ვუპასუხო თუ არაო? . . .

. მაგრამ ჩემმა თანა — შემამულემ თავისი მარდი კითხვით და ცქერით ისეთ წრეზე დააყენა, რომ არ შეეძლო არ მინცა პასუხი.

— ჰმ, ჰმ, — ამოიწმინდა ხმა იმან
 მაგას რა დიდი გაგება უნდა, აგერ სამოცდა ათ
 წელზე მეტია რაც ევროპული განათლება აქ
 შემოვიდა და ჯერ ათასში ერთს არ შეუცვლია
 საძაგელი აზიური ტანისამოსი ლაზათიან ევრო-
 პულზე და ჯერ კიდევ ძალიან უზრდელები არი-
 ან, არაფერი მიხრა მოხრა არ იციან. ექვსი თვე
 თბილისში ნიმუშები და საცა ან კლუბში, ან
 ბალში, ან ვეჟერში შევესწარ, იქ ქართველები
 ან სულ არ იქნებოდნენ და თუ იქნებოდა ვინ-
 მე, იმათაც არაცოდნენ როგორ მოქცეულიყვნენ

ერთსაც ვერ შეხვდებოდით, რომელიც ევრო-
 პულ ტანცებში რიგიანად გავარჯიშებული ყო-
 ფილიყო. ღმერთმა დალოცოს რუსის ქალები
 (*то же было руския дамы*), ისე ტრიალებდენ ვალ-
 სში, რომ ციდგან ჩამოფრენილი ფერიები (*Ны-
 ны*) გვეგონებათ! ქართველის

— განა თქვენის შეხედულობით განათლება მაგაში მდგომარეობს?—გააწყვეტინა ქართველმა.

—

— ისა, რომ ქართველების განათლება შეუძლებელია.

ქართველმა ჩაიციინა და უთხრა::

— არა,, განათლება მაგაში არ მდგომარეობს; განათლებული ხალხი იმათ ეწოდება, რომელნიც ძრიელ არიან გონებით გახსნილნი და ბევრი ჰყავთ სწავლით გამოჩენილი პიჩებში, რომელნიც არაფერს არა ზოგვენ თავიანთ ხალხის ცხოვრებდს გაუმჯობესობაზე: როგორც ზნეობით, ეგრეთვე გონებით და ეკონომიურათაც; მოპოებული აქვთ მრავალი ცხოვრების გამაადვილები სახსრები და კიდევაც სცდილობენ გაამრავლონ ეს ღონისძიებები,

რომლებისგანაც წარმოსდგება ხალხის ბედნიერება, ერთი-დღეობა, ჯანსაღობა და ხანგრძლივი სიცოცხლე, ერთის სიტყვით განათლება ტანციობაში და კი არ მდგომარეობს: ეგზე რომ იყოს, ჩემო დედი, ჩვენ ქართულ ლეკურს თითქმის არც ერთი ევროპიული თამაშობა არ შეედრება
 გვეოლია, მაგრამ განათლებულ ხალხათ კი თავის დღეში არ შევრიცხულვართ. განათლება ამაში კი არა, მოკლეთო რომ მოგახსენოთ, ლიტერატურაში....

— თუ გინდ მაგ მხრივ ავილოთ, აბა რა გაქვთ თქვენ შესანიშნი?

— ეგ სულ სხვა კითხვა, მართალია არა გვაქვსრა, მაგრამ თქვენ მაგითი ვერ დაამტკიცებთ იმას, რომ ჩენი განათლება არ შეიძლებოდეს: ჩვენ ისეთს ისტორიულს გარემოებებში ვიყავით, რომ აქამდინ ჩენი განათლება მართლა შეუძლებელი იყო

— რა გარემოებები ექონდათ იმისთანა?

— ისა, რომ იმავ დაარსებიდგან ჩვენ პატარა სამშობლოს ჰქონია განუწყვეტელი ბრძოლა ოთხკუთხივ შემორტყმულ მტრებთან, რომელნიც ისე ეტანებოდნენ ამას, როგორც მშვიერი მგელები და სცდილობდნენ ამის დედამიწის პირთან განადგურებას. საქართველო უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე იცვამდა თავის თავს, თავის ხალხოსნობას, სარწმუნოებას და არსებობას და აბა სადღა ეცალებოდა განათლებაზე საფიქრებელად? სულ ესეთ შეუპოვარ ბრძოლაში იყო, ვიდრე რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდოდა და ეხლა, როგორც კერძო პირი დიდი ხანგრძლივი ჯაფის შემდეგ, ამ ხალხმაც თავის თავი განსვენებას მისცა და

ღიახ იმედი უნდა ექონიოთ ჩვენ განათლებაზე, ამისთვის, რომ ჩვენი მხარე ყოველის ფრით შემკულია: ჰაერითაც, მდებარეობითაც და... ერთი სიტყვით აქ ყველაფერია რაც კი რამაც სისხლის ცხოვრებაში საქროა და არც ხალ-

შეღებვას და იმას ჯავრობ? მაგრამ, ჩემო ლუკრ-
ჯათ მოკამკარო, ეგ საქირო ალარ არის, მაგის
დრო დასრულდა! ეხლა კალმის ნაწიეთი, მხო-
ლოდ ის, მხოლოდ მასში ესაქიროებთ! უწინ
ხლმით მეომარს შეილებსა ზრდიდი და ეხლა
ვინძლო კალმით მეომარნი დაზარდო ისევ. . .

. შენ შე-
სამკობლად! თუ მაზე ჯავრობ, რომ ბარბარო-
სებმა შენი სამღრთო კიდეები ბიძნძური ფეხე-
ბით შეურაც ჰყევს, წაპილწეს
. სთქვი, განა ეგ შენი
წყრომა დაუსრულებელია?

— ეს სობორო, — მიულო ხელი ბებერს სვეტი-
ცხოველზე უცხო ქვეყნელმა, პირველ საუკუნე-
შია გაკეთებული ეს სობორო. ბებერმა თავის
მოძრობით გაკვირვება ამოაჩინა.

— რას ბრძანებთ, — მიატანა მას ყმაწვილმა
ქართველმა: ჩვენ მეოთხე საუკუნეში მიგვილო
ქრისტეს, სარწმუნოება და ეგ არმაზისა და სხვა
ღმერთების თაყვანის მცემლებმა დადგეს თუ?

— ეგრე კია და, — სთქვა წყრომით უცხო ქვე-
 ყდელმა: ამის აშენება იმ დროს ეკუთვნის, როდეს-
 საც (აქ რალაც ისეთი სახელი სთქვა, რომ ჩემს
 მკითხველს სიზმრათაც არ მოსჩვენებია) შემო-
 ვიდა თფილისში და ააოხრა. აქ კიდევ რალაც
 ბოდვა დაიწყო, მაგრამ ყური არავინ უგლო-
 ყმაწვილმა კაცმა ისე აიქნია ხელი, რომ გამო-
 უხატა უცხო ქვეყნელს, გიცანი რაც «ტიკი-ტომა-
 რა» ბრძანებულ ხარ, სჯობს გასჩუმდეთ» და ევ-
 როპიელს მოგზაურს რალაც ბაასი დაუწყო. უცხო
 ქვეყნელი და ბებერი იმ აზრისა იყვნენ, რომ
 ესენი ყველა ქართველს ემჯობინებოდნენ და პი-
 რველად თავგამოდებით დაიწყეს ლაპარაკი, მაგ-
 რამ როდესაც იგრძნეს, რომ მათი ყმაწვილი
 თანამოგზაური სჯობდათ მათ, ძალიან შერ-
 ცხვათ, არც თავის დამდაბლება უნდოდათ და
 აღარც არაფრით ამ მდგომარეობიდან გამოსე-
 ლა შეეძლოთ. უცხო ქვეყნელი როგორც ეტყო-
 ბოდა, სწუხდა თავის სისუსტის გამოაშკარაებას
 მაგრამ ისეთი პოზა მიიღო ამის შემდეგ, რომ
 მითომ ნანობდა იმასაც, რომ აქამდინ ჩვენთან

ლაპარაკობდა და მართლაც ამის შემდეგ თითქმის ხმა აღარ ამოუღია.

— კარგი მხარეა ეს ჩვენი საქართველო არა, მუსიო? ჰკითხა ქართველმა, როდესაც სტანციის წინ ომნიბუსიდან გადმოვხტით.

— მშ ვნიერია, — მიუგო მეორე ევროპელმა მოგ. ზაურმა რუსულათ ენა მოკიდებით: მშვენიერია კავკასია, მაგრამ ხალხი კი მეტის-მეტათ გაუნათლებელია... უნდა ესაც კი ესთქვათ, რომ როგორც მე შევნიშნე ძაღიან მშრომელი და ჯაფის ამტანი ხალხია. საკვირველი ეს არის რომ არაფერი შრომის გამაადვილები სახსრები არა გაქვსთ და როგორ ცხოვრობთ? ინგლისში იმოდენი მაშინებია და კიდევ ცხოვრება გვიჭირდება. აქედგანაც და ჩემი დიკვირვებიდგანაც შემძლიან გამოვიყვანო რომ აქაური ბუნება ძალიან უხვი და მდიდარია, თორემ ამისთანა გონებით მდგომარეობაში მყოფი ხალხი აქ ლუკმა ჰურს ვერ იშოვიდა. აქ ყველაფერი, უნდა იყოს რაც კი კაცისთვის საჭიროა და ჭეშმარიტად

ყოველი კეთილ-სინიდიანი კაცისათვის სამწუხარო უნდა იყოს, რომ ამისთანა მხარე ესე უსარგებლოთ არის, არამცთუ მთელი კაცობრიობისთვის, თითონ აქ მცხოვრებლების საქროებასაც ვერ აკმაყოფილებს, მაშინ როდესაც შეიძლება ბევრს რასმე გამოარჩეს ამას აღამიანი.

— რა ექნათ? — მიუგო ნაღელიანის ხმით ქართველმა: იმავე თავითვე ისეთი გარემოებები გვერტყა, რომ ჩვენი ამ პატრიარხალული მდგომარეობიდან გამოსვლა ძნელია.

— შართალს ბრძანებთ, მაგრამ ეს მაოცებს რომ ესე მდიდარი, მადნეულობით სავსე მთები გარტყიათ, ესეთი მშვენიერი მღებიარობა და ჰაერი გაქვსთ ესეთი ადვილი მისადგომი ადგილები და

უნდა მოგახსენოთ, რომ ერთი წელიწადია რაც მე მგზავრობ, თითქმის მთელი ევროპა შემოვიარე და ამ ჩემს მოგზაურობაში ამაზე კურთხეული მხარე არ მინახავს! იტალიას ხომ აქებენ მოგზაურობი, მაგრამ გარწმუნებთ,

რომ ეს თუ არა სჯობია, ბევრით არა ფრით ჩამოუყარდება, ის მხოლოდ პოეტური ალამაგია.....

ესე შეფეიმკო ევროპიელმა ჩვენი საყვარელი მიწა-წყალი და ჩამდენათაც ეს მართალია მაგინ პასუხის გებაში არ შევალ მკითხველთან, მე მგზავრი ვარ, მე ესწერ იმას რაც ყურადღების ღირსს ან გავიგონებ, ან დავინახამ და თუ ამას რიგიანათ აღვასრულებ, ჩემი ვალიც შესრულებული იქნება, —ამაზე მეტი მე სხვა არა მეკითხვისრა.

ამ დროს გამოვიდა კონდუხტორი და გვითხრა ცხენები არ არისო და ამისგამო ამაღამ აქა ვრჩები-თო ამაზე ყველანი დავლონდით. ამასთანავე კონდუხტორმა ისიც გვითხა რომ მოწერილობაო ათ-ათი ცხენი მზათ ბყოსო ერთი უფროსისთვისა და ამის გამო არ გვაძლევენ ჩვენაო

.....

.....

.....

დალონდებულმა მოგზაურმა სტანციას მიმართა

და ჩვენი ქართველიც თან გაჰყვა. მეც ცოტა არ იყო პური მშიოდა და, რადგან ჯიბეს ევროპიული სასტუმროს გაძლოდა არ შეეძლო, ისევ მამაპაპურს სასტუმროს მივმართე—ჩაველდუქანში. აქ შემდეგი სურათი წარმოუდგა ჩემ თვალებს: ზედ დახლოზე ყურთმაჯ-შემოყრილი თავის ახოვანი ჰერკულესის გვამით, გომოჭიძულიყო ერთი კუდაბზიკაძე, რომელიც ხშირად იყურებოდა მხრებზე

. დასათვარიელებლათ ხომ ისევ აქ არიანო ჩემი ბედნიერებაო, ან სიზმარში ხომ არ მიმშვენებდნენ ისინი მხრებსაო. ამისთვის ჩემის ფიქრით სამოცდა ათ წელს უნდა ჩაეკაკაკუნებინოს კისერში, მაგრამ ბასმით და იწით ასე გაეკეკლოცებინა თავისი (თუ ისიც თავისი იყო) უღვაშები რომ ხამ თვალს დასაწინიზნი ბიჭი ეგონებოდა. ცოტა თავი კი, რასაკერეღია, მეტის მეტი გადაგორ-გადმოგორებით, მოსტიტვლებოდა. იმის ბეჭებს საურმე საბელი ვერ გასცდებოდა; ფეხები რაღა ხიამ სულ ამკობდა იმის მშვენიერ ტანს! რომ შეგეხედნათ

იმის ხარაზის ქუსლებ უკან წასული წაღებისთ-
ვის გაჰკვირდებიოდი, ამას ქვეყანა როგორ იყრ-
დნობსო! ხელები კალოზე ფიწლის მაგიერ გა-
მოღებოდლა. იმის მოძრაობა მწუმბიდგან ამღ-
ვარ კამბეჩის მოძრაობას ემგზავსებოდლა; საითაც
მიიხედავდა თავის მთა-ტანსაც იქით მიახედებდა
ზღაწვიით. მამაპაკურათ დახლზე მოეკეცნა,
წინ ყველი და პური ეღვა და ერთიც პატარა
თუნგიანი დოქი ეღვა. წინ რამდენიმე ქუდ
მოხდილი, ჯოხებზე დაყრდნობილი კატასავით
შემატკერალი გლები კაცი ეღვა. მე რომ შევე-
დი ჩემი წიქლოპი რალასაც ტყავნით ელაპარა-
კებოდლა გლებებს.

— გამარჯვებით თქვენი, — მივესალამე.

გაგიმარჯოს, — მითხრეს გლებებმა შემოუხედვე-
ლათ ამიჯამას არ ვაწყენინოთ რაო; თითონ კი ჩემს
სალამზე ყური არ გაიბერტყა.

— ბერუაფ, აჰა შეილო ერთი დაილოცე, —
დაასხა და მიაწოდა ბერუას, რომელმაც ჩოხის
კალოზე ხელი წაისო, მარდათ ჩამოართო სტა-
ქანი და მინამ დაღვედა მიუბრუნდი სხვა გლე-

ხებს შითომ ეჩურჩულება, მაგრამ იმას კი აგონებს:

— აი შენი გამჩენის ჭირივე, შენი! დახე შეილო, რა კაცია, აი ღმერთმა კი გადღეგრძელოს! ამითანა დიდი კაცი და ჩვენთან არამც თუ ლაპარაკს არ თაკილობს, ღვინოსაც კი გვასმევს, აი დაილოცოს ის ძუძუ, რომელმაც შენ გააზარდა!

— ეიპე, ეიპე! აი კაცი ამითანა უნდა აი! დედამ რო შეილი გაზარდოს სწორეთ ამითანა უნდა გაზარდოს, — შითომ წასჩურჩულეს ერთმანეთს გლახებმა. ამას სიამოვნების ფერმა გადაჭკრა და თავგამოდებულმა თითოც კიდევ ჩამოურიგა გლახებს. მოკლას ხარი თივამა, გლახებსაც ეგ უნდათ, მაგისტვის ეხებიან შენ თავისმოყვარეობას. თავისმოყვარეობავე, შენ ხარ ის ჯაბრა, რომელიც როგორც უნდა ატრიალებს კაცის თვითეულ მოქმედებას! შენ ხარ წინამძღვარი ყოველთა კაცთა ყოველს მოქმედობაში, შენ ხარ ის გრძნობა რომლითაც, რაკი დაინძრევა შენი ძარღვი, კრიყანგი იაფდება, დამბლა მარდ-

დება — ისეთი სასიამოვნო რამ არის შენი ძარღვის შეხება და დატოკება!.. ეშმაკები არიან გლეხები; იმათ ინსტიტუტურათ იციან ამ ძარღვის ალაგი და თუ თავის კბილისა ჩაიგდეს ვინმე, თითონ იციან, როგორც ისარგებლებენ და ჯობეს როგორ შეუსუმბუქებენ.

— ბიჭო, ანდრიაე შენ რას ამოზღი, რკინის გზა რაო? — დაიწყო კუდაბზიკაცემ, როდესაც საკმაოდ იკვირვა და ინეტარა თავის თავი . . .

— იმას მოგახსენებდი შენი ჭირიმე, რომ ჩვენ არც ეს თუნუქის გზა დაგვაყრის ხეირს მეთქი, ზოგი ხო ამოზს კარგიაო, ძაგრამ ეს უღვაშები, აქ არ მესხას თუ ესაც ჩვენ სასიკეთოთ გაკეთდეს!... თორემ ენახამთ კი, თუ სიკვდილმა არ მისწრო ჯერ სიბერე ცოტა კიდევ შოჩს არი, — სთქვა ანდრიამ და შერე კიდევ ცოტა ფიქრის შემდეგ დაუმატა:

— არა, სწორეთ მართალია, გლეხის გაჩენაში ღმერთი არა რევებულა! . . .

... ვაი ჩვენი ბრალი, ლუკმა პუ-
რი აღარ გვრჩება ...
ლამის ცოლშვილი შიმშილით ამოგვეხოცოს

— რასა იქო, ჩემო ძმო, — დაიწყო კუდაბზიკა-
ძემ: ღმერთს მაგითვინ გაუჩენიხართ და უნდა
მოათმინოთ, ყველა ფერი უნდა აიტანოთ.
ქრიტე ღმერთს უბძანებია თურმე: ოფლითა
შენითა ჭამდე პურსაო, ...

... თქვენც უნდა თითონ ჭამოთ ლუკ-
მა პური და ჩვენც, დიდკაცებსაც, გვაჭამოთ, ეგრეა
უფლის ნება და აბა წინ ხომ ვერ აუღვებით?

— რათ გეშინიანთ, ჩემო ძმო, რკინის გზი-
სა? — უთხარ მე ანდრიას და ყველამ ყურები
ცქვიტეს: დიდი ბედნიერებაა ჩვენთვის რკინის
გზის გაკეთება! კი არ უნდა ვდარდობდეთ ჩვენ-
ის დღე, რა დღესაც ის პირველათ აქეთ ჩამოირ-
ბენს დღესასწაულათ უნდა დავდოთ, — ჩვენ ის
ბევრს სარგებლობას მოგვიტანს...

— ჩვენ კი კუდამდინ ტყავები დაგვძერა და
ჩოდისლა? — წამოიძახეს გლეხებმა ერთხმად.

— ნუგეშინიანთე ჩემო ძმებო, ღმერთი გვი-
შველის! ათ გაკეთდება რკინის გზა და სულ
ყველაფერი გაიაფდება და გაადვირდება, წასვ-
ლა-მოსვლაც სადვილოათაც და იოფათ დაგვიჯდება.
ბევრ განათლებულ ხალხთან გვექნება შეხება,
რომელთგანაც რიგიან ცხრუკრებას მიფრევივით.
ამასთანავე თქვენ ნამუშავეარსაც გაპყილით და,
როდესაც ყველას ფაჩი დაეღება, ყველას ფერს
გაუფთხილდებით და ისე-ცუდ-უბრალოთ აღარას
დანთქავთ, როგორც, მაგალითებ კლინოს აფუ-
ჭებთ ხოლმე; რაც თქვენ ერთ წელიწადში, იმის
გარდა რაც საჭიროა, ღვინოს აფუჭებთ მარტო
იმისგან აღებულნი ფასით შეუძლიან კარგ გო-
ნიერ კაცს მთელი ჯალაბობა გამოჰკვებოს, რაც
უნდ ბევრნი იყვნენ.

— აბა, რა! — წამოიძახა შეუდაბზიკადემ უგუ-
ნურის ღმილით და ხელი მაღლა შეიქნია: —
ქართველნი ცაცია კი იქენა, რომ ეგეები მაიშა-
ლოს? ნეტარას ამოვ; — მითხრა მე და ჩემი შე-
მოხედვა კი არ იკადრა. ჯერ შენ ქართველები
არ იცო, ქართველი კაცი რომ გეწვიოს თუ

ყელში არ ამოადინე, გამოვა და ლანძღვას და გიწყებს, კრიტიკიანგიაო, ზეთები ჩამოიდისო!...

ეს რომ სთქვა გლეხებს შეჰხნდა მოეწონათ ჩემი ფილოსოფია თუ არაო და თავგამოდებული დაჯდა. ჩემი სიაყ-კაცე უნდა გითხრათ, ისეთი სადაგელი აღბეჭდილება მოახდინა ამისმა ბოდვამ ჩემზე, რომ თითქმის შეტყევეთ უთხარ:

— მეც მაგას ვჩივი, რომ მაგისტანა ჩვეულებები მოიშალოთ, თორემ ჩვენი ცხოვრება სულ ესე სადაგელი იქნება, როგორც ეხლაა...

— აბა, რა შენ კი არა თითონ კრიტიკიანგიაო ჩამოვიდეს, ისაც ვერ მოაშლევინებს! ქართველ კაცს წილათ ღვინო რგებთა ქლთისგან, თქმულედა თურმე სადმეა.

მე ამაზე ველარა ვსთქვირა და ისე დავეჭქე შითომ არც კი გამიგონია მეთქი, ამისთვის, რომ, თუმცა ამის გამტყუნება ადვილათ შემეძლო, მაგრამ ამის ისე დევჯერებინა გლეხებო ამის სიბრძნეში, როგორც რომის პაპის შეუცოდველობაში და ჩემი ლაპარაკი გლეხებზე სულ ამაო და იქნებოდა; ამისათვის მე

საჭიროთ დაეინახე სხვაზე რაზემე ლაპარაკის გადატანა, კიდევ გადავიტანე, მაგრამ უფრო დიდ მახეში ჩავეყავ თავი.

— რკინის გზა, — დავიწყე მე: მარტო სხვა არა იყვესრა იმითია, კარგი ჩემო ძმებო, რომ ჩვენ უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლის გაგრძელება გაგვიადვილდება, იქ ბევრი წავა, კარგათ ისწავლის გადმოვლენ და თქვენს შეილებსაც ასწავლიან რასმე, და, როდესაც სწავლა გავრცელდება ჩვენში, მაშინ უეჭველია ცხოვრებაც გაგვიმჯობდება და გაგვიადვილდება.

— აი ისემც გაუწყრება ღმერთი, რომ მე სკოლაში შეილი არ მივცე, — წამოიძახა კუდაბ-ზიკაძემ.

— რატომ? ვკითხე მე უკმაყოფილოდ.

— იმიტომ, რომ რალაც ღმერთი უწყრებათ ი სკოლაში სულ გიჟდებიან, მოდიან იქიდგან და აღარც დიდი, აღარც პატარა, აღარც თვისი და ტომი, აღარც ღმერთი აღარც მარხვა, აღარც წირვა-ლოცვა და აღარც არასხვა გააჩნიათ რა. — იცით, კაცო, — მიუბრუნდა გლებგბს: ფუი,

დასწყევლოთ სამას სამოცდა ათმა წმინდა გიორგიმ, თურმე იძახიან ღმერთი არ არისო! ბიჭო, შე შეჩვენებულო, შეწყეულო, ჭისაც აქ არ გესმით, თუ ღმერთი არ არის, მაშ ეინ გაგაჩინა, მაშ სახარება ეინ დაწერა, მაშ სუყველაფერი ტყუილილა ყოფილა, აღარც მეორეთმოსელა ყოფილა და არც სხვა რამე აჰა?!... ხკუდაბზიკაძემ ხელის კითხები ერთმანეთში გადახლათა, შეჩერდა და დაიწყო ცქერა კარგი მქადაგებელივით, რომელიც ცდილობს ეს ჩემი ნათქვამი ტვინში ჩაუჭედოსო.

— აიბე, აიბე! აი დაიწყევლოთ წმინდა გიორგიმ, ისინი უთუოთ ავი სულები იქნებიან, თორომ ქრიტიანი სული მაგას როგორ იტყვის! — სთქვეს. ხარ-დაცემულმა და განცვისფრებულმა გლენებმა.

— ეგ რათ გინდათ, კაცო! № შევილმა ოთხი უნივერსტი გამაიარა, მოვიდა შინა, მამამ ახარა შევილო და გაგიბოხეო და იმან რ ქრიტეს პირისაგან შეჩვენებულმა რა უპასუხა? ფუი, ღმერთო, შეგცოდე და (პირჯვარი გადაიწერა)

— ნულა ამობ ღმერთი გადღეგრძელებს, ნულა სცოდამ ღმერთს! — სთქვეს და მოაყოლეს ფურთხვა და ლანძღვა გლებებმა.

— აი, შვილო, ეხლანდელი ყმაწვილები სულ ესე ლოტრანგები ხართ, — მითხრა მე კუდაბ-ზიკადემ: ღმერთმა დალოცოს ძველი: დრო, მაშინ იმტელი წმინდები იყვნენ და ყველა ფერიც იმითვან ბევრი იყო ერთხელ კოდო პური ექვსი შაური და თუნგი ღვინო ორი შაური თურმე ყოფილა და იძახდნენ თურმე მაშინდებლები ამითანა სიმძვირეს თავის დღემდე არ მოეწრებულოვართო, ვა ეხლა უნდა იყვნენ ისინი და მაშინ ნახამდენ სიმძვირესა? მაშ რა რქნება ვეყო, რომ ქვეყანა ესე წაიპრილწა?! ერთხელ იმ დეთის პირისგან შეჩვენებულ ლოტრანგს შვილს, რაღაც ლაპარაკი ჩამოვარდა. ეს რა, მაგონდა: მე უთხარ ქვეყანა გაფუქდა და ერთი წმინდა აღარ იხადება მეთქი, ის მაშინ მარხვას

ხეთქამდა უსირცხვილოდ,

 ამ სიტყვებზე ერთი
 კაი მივაფურთხე და წამოველ.

— მამა უცხოდა ისიც იყოს შენითანა ბედ-
 ნიარი, იმასაც ჰქონდეს შენითანა აპელატები
 და ნულარა უნდათ რა, — უთხრეს გლეხებმა.

ამ ლაპარაკმა ძალიან ჩამაფიქრა. რათ აქვს
 ახალ თაობას ამ დაბალ ხალხში ესე ნდობა
 დაკარგული მეთქი. ახალ თაობაზე იმისთანა
 აზრების გაგონება ჩემთვის პირველი არ არის,
 სხვაგანაც ბევრგან გამიგონია, რომ მეტი ცუ-
 დი შეხედულება აქეთ ჩვენ უსწავლელ ხალხს
 ამათზე. მე მინდოდა კულაბზიკაძესთვის წინააღ-
 მდეგი მეთქვა, მაგრამ მეშინოდა უფრო ცუდი
 არა გამოვიდეს რა მეთქი. დიდხანს ვიყავ ჩემ
 თავთან ბრძოლაში, მერე როგორც იყო გა-
 ვბედე და უთხარ:

— თქვენ, ჩემო კეთილო, ძალიან ცბილს
 სწამებთ ნასწავლ ყმაწვილებს. ეგ ძალიან შემ-
 ცდარი აზრია, რომ მითომ იმათ ღმერთი არა

სწამდეთ, ღმერთიცა სწამთ და ხატიცა, მაგრამ
 ეგ აზრი აი საიღამ იქნება წამომდგარი: ნასწავ-
 ლები ძალიან სუსტები არიან, ისინი სამარხო
 საქმელს ვერ იტანენ, მაშასადამე მარხვაშიც აუ-
 ცილებლად უნდა სასხნილო კამონ და სკამენ-
 კიდევ, თორემ მალე მოკვდებიან,—ეგეთო სიკ-
 ვდილი ძალათ სიკვდილს მიემგზავსება და მგო-
 ნია რომ არც ღმერთისთვის იყოს სასიამოვნო...
 შარხვა იმისთვის კი არ არის, შეგვიძლიან თუ
 არა ვიმარხულოთ,

. მაგრამ ვისაც შეუძლიან
 ტანა იმან უთუოთ უნდა შეინახოს.

— კაცო, გეუბნები დაიჯერე მეთქი-თითონ,
 ჩემი ყურით გავიგონე, რომ № სთქვა ჩემმა
 შვილმა ეს მითხრაო და ამითვინ კიდევ სახლი-
 დგან გავაგდეო.

— მაშ ის მსწავლულო კი არა, ძალიან,
 ღარყენილი, გაფუჭებული, დაღუპული—ერთის
 ხტყვით უსაძაგლესი კაცი ყოფილა!.....

სწორეთ უნდა ვსთქვა, რომ ამ ლაპარაკით დიდი ჩემი თავის უხეირობა ვიგრძენ, მაგრამ გვიანლა!.. ამ ჯიუტ კაცთან მე ველარას გავხდებოდი, თუმცა კიდევ ბევრად რამა ვსთქვი ჩვენთა ახალგაზღვრების გასამართლებლათ. ამისთვის მე საქმროთ დავინახე თავის დაძვრენა და კიდევ მომეცა შემოთხტევა: ურთი ვილაც მოვიდა, ყველა იმას მიესალმა, ახალი ამბების კითხვა დაიძრა და მე გამოვიპარე.

სტანციის სასტუმრო ოთახში დავინახე ქართული და ევროპიელი, რომელნიც ამ მცირე დროების განმავლობაში ისე გამეგობრებულიყვნენ, რომ გვერდებოდათ ერთათ შეხდილანო, ევროპიელი ფეხზე იდგა, საკვიაჟში იწყობდა ოცდახუთამღი ჩვენი ქართული ქალების პორტრეტებს, რომელნიც, როგორც შემდეგში შევიტყუე თავის ავტობრის გასაშევენებლად მიჰქონდა ინგლისში. მე რომ შეველ ის ყოველ წამოსასვლელათ ემზადებოდენ და იმათ ლაპარაკს შემდეგ სიტყვებსღა მივასწარ. იუღუნუნუნუნ იუღუნუნუნუნ — დიას, — სთქვამს ევროპიელმა: მშვენიერებ

რამ არიან თქვენი ქალები, მაგრამ უბედურება
 ეს არის, რომ თავის დანიშნულება არ ესმით.
 ამის მეტს ისინი არასდროს
 ქრობენ; ბევრმა მათგანმა არც შევიღებისადმი
 თავის მოვალეობა იცის, მიუნდვიათ განსაკუ-
 თრების ძიძვების მზრუნველობაზე და
 თბილისს რომ ძიძვების ქალაქი
 ეინმე დაარქოს, არ შესცდება ამისათვის, რომ
 ნახევარი ქალაქი სულ ძიძვებს უჭირაფთ და
 გარწმუნებოთ, თითქმის მთელ ინგლისში არ შე-
 ხვდებოთ მაგოდენს ძიძვეს, რაც თფილისშია.
 გათენდა. მთელიმარე გზისაგან და ლამისგან და-
 თენთილი თვალები განვახილეთ. განეუხიზლ-
 დით და ძალა განგეოახლდა. რა სასიამოვნო
 დილაა! ნეტა ეს რა ადგილია, სადაფართ? ანხა-

დეთ ომნიბუსს აქეთ-იქით ფარდების მსგავსი რალაც შავად ჩამოფარებული და — ვიშ — რამშვენური სურათია! გძელი და ვიწრო ხეობა, ტყე, რომელიც სულ გაყვითლებულა, მაგრამ მაინც კიდევ ბევრია აქ სიმშვენიერე და ტრფილება. რა სანახავი აქნება ეს გაზაფხულზე! ქალა და იმაში რალაც ცისტრად მოელვარე იკლაქნება; ხან, როგორც ანკარა ძვრება ჯაგებში, ხან ხტის, როგორც ლომი შამბში, მორბის ჭეჭა-ქუხილით და როგორც ჭირვეული ბავში თაჟის გამაბრაზებელი დიდი კაცის ფეხებს, ისე ეს ხან ერთი მთის ძირს მიაწყდება და ხან მეორისას, თითქო ამათი ძირს დაცემა ჰსურსო. ისინიც ამპარტაფული ღიმილით ერთმანერთს გამოჰყურებენ, დასცინიან ამას და ამის ყვირილის ხმას იმეორებენ. ეს ლურჯა არაგვია და ეს ადგილიც ის მშვენიერი ადგილია, რომელზედაც ჩვენი უკვდავი პოეტი იტყვის:

«მორბის : რაკვი არაკვიანი,
თან მოსძახიან მთანი ტყიანი
და შეუპოვრად მოუთამაშებს

გაჭყმის თვისას ატესილ ჭალებს» და სხვ.

სადღაც ჭალის გაღმა-გამოღმა შეიქმნა ხმაურობა და ქლავი-ქლუვი. აგერ მთიულის დაბრანძულ ტანისამოსში შეხვეულმა ბიჭებმა გამოამგზავრეს გაბუძკული, შინაური პირუტყვი; გადმოხტნენ გზაზედ, შეიკუნტრუშეს და გამოუდგნენ მათ. ვის არ შეაკუნტრუშებს ეს გამტკიცული და გასპეტაკებული შოსსე? კაცს შენანებია ეს მშვენიერი ბუნება და გზაც შესაფერი და შესამკობი გაუკეთებია! უცებ რომ დახედოთ გეგონებათ გათლილი ქვააო დაგებული. გავცდით ტყესა და ჭალას. აგერ შორს, სადღაც ძალიან შორს გორიზონტზე რაღაც თეთრად შემოსილებს წვერები მიუბჯენიათ ცის კიდისთვის და იქიდგან ამპარტავენულად გამოიყურებიან. მათგან მონაბერმა ცივმა სიომ პირისაზე დაგვისუსხა, მაგრამ ეს სუსხიც სასიამოვნო რამ არის! მზის ოქროს ფეროვანი სხივები გათენებას თან მოჰყვნენ, უცებ მოფრინდნენ და მიესალმნენ ამათ, დაჰკოცნეს და მერე ღელეებშიაც იწყეს მოფენა. ბევრი რამ პოეტურია ჩვენ სამშობლო მთებში, მშვენიერს სანახავს

სურათს წარმოადგენენ ესენი; მაგრამ ჩემს სუსტს და გამოუცდელს კალამს კი არ შეუძლიან სრულიად გადასცეს მკითხველს ის სიამოვნება, ის აღტაცება, რომელსაც ესენი ახდენენ მგზავრის სულზე!

არაგვის ნაპირებიდან ორივე მხრივ ნელ-ნელა მშლლდებიან მთები და მათ ფერდობებში აქა-იქ დაფანტული დაღრუბლული შეხედულობით ციხის მსგავსი სახლები მოჩანან; ეს არის მთიულების სოფლები, რომლებიც საკვირვლად ხატვენ მცხოვრებლების სულს და ხასიათს: აქა-ურ სახლებზე დაბეჭდილია რაღაც სარდუმლო ასოებით აქ სცხოვრობს კერპი, შაუპოჭარი და გაუნათლებელი მთიული. ამას დაუმატოთ ის სურათიც, რომელსაც სახლებში წინ საქონლის და სხვა უწმინდურობის გორგებო წირმოვეიდგენ და მათი მტკაცებით დაფრწუნდებით, რომ განეთლების ცეთილ-მოქმედ სხივებს აქ ჯერ შორიდგანაც არ გადაუხედნიათ. ეს სახლები ქართლულ და კახურ სახლებს არა ჰგვანან: ქართლული სახლები მერის

სოროსავით სადღაც ძირს დედამიწაში არიან წასულები, კახურიც სრულებით სხვა მნგწე არიან აშენებულები; ესენი კი მიწიდან საკმაოდ ამალლებული, დიდი ქვების კედლებით აშენებული და მაგრები არიან. მიწის ბანი და კედლები ერთათ არიან გასწორებულები, ბანზე შუა ადგილს აქვთ დატანებული საკომლიები, საიდგანაც. ბოლი ამოდის, — ამას ამაზედ მეტი სხვა გზა არა აქვს, მახლოდ კედლებში კი ფანჯრებისა მაგივრათ. პატარ-პატარა ხუხრუტანეებია დატანებული. ამ ხუხრუტანეებსაცა აქვთ თავისი ისტორიული მნიშვნელობა: მე მითხრეს, რომ მტრების დაცემის დროს მთიულები არსად მიტოვდნენ თავის დასაცველათაო, ისინი ცოლშვილით ამ სახლებში მაგრდებოდნენ და ამ ხუხრუტანეებიდან აძლევდნენ მტერს პასუხსაო.....

მაგრამ ამას დროებამდინ უნდა თავი დაეანებდეთ და ისევ ჩვენ გზას მიუბრუნდეთ. — ისევ დილა იყო, როცა ჩვენ მღეთის სტანციაში გადმოვხტით. როგორც ჩვეულებრივ ხდება, ჩვენ

ჯერ სტანციის ეზოში გავიარ-გამოვიარეთ ბევრი ჯდომით დახუთული მუხლების გასამართაუად და ველოდით კონდუქტორის გამოსვლას, რომელიც სტანციის ზედამხედველთან შევიდა. ახრდგორც იყო გვეღირსა იმის გამოსვლაც, ვნახოთ რას იტყვის?

— უფალო, — სთქვა კორდუხტორმა, — ზედა მხედველს თბილისიდან მოწერილობა მოჰსვლია, რომ მისი აღმატებულება № მობძანდება და ცხენები მზათ გქვანდესო, ამისთვის ჩვენ საათის სამამდენ აქ უნდა დაერჩეთ, ვიდრე სხვა სტანციებში გაგზავნილი ცხენები მოფლენ და დაისვენებენ. ამის შემდეგ ევროპიელმა მოგზაურმა ცოტა კიდევ გაიარ-გამოიარა და მერე ჩვენ ქართველ ყმაწვილს გაუღო ხელი სოფლის კენ და გაიპატიჟა იქით დასათვარიელებლათ. მეც გავყევი მათ შორი-ახლო. ჩვენმა ნაცნობმა ბებერმა და მისმა თანამემამულემ კი მაშინვე ოთანხი მონახეს დასაძიებლათ; ამათ ძილი ირჩივეს ამ მშვენიერს სახილველს. შევედით მღვთეში, რომელიც სტანციიდან

ას ნაბიჯზედ მეტათ არ იქნება მოშორებული
 ეს სოფელი სამი მხრით არის შემოზღუდული:
 აღმოსავლეთით უძევს კაიშაურის მთა თავის
 მშვენიერის ღელით, რომელიც ჩრდილოეთის-
 კენ უფრო და-უფრო მალღდება და ერთდება
 თოვლიან მთებთან, რომელნიც შეადგენენ
 მღეთის და მთელი არაგვის ხეობის ჩრდილოეთ-
 თის მხრივ სამზღვარს და რომლიდგანაც იღებს
 არაგვი დასაწყისს, დასავლეთითაც სამზღვრავს
 ლომისის მთა, რომელიც ეგრეთვე შეადგენს
 მაღალ მთების ნაწილს და რამდენიც ქვემოთ
 მოდის, იმდენი მდაბლდება. ერთი სიტყვით მღე-
 თე სამივე მხრით შეკრულია, მხოლოთ სამხრე-
 თის მხრივ და რჩება მას მისავალი. ამისთანა
 მდებარეობისა გამო აქ მეტათ გრძელიზამთრები
 სცოდნია ასე, რომ მაისის ნახევრამდინ თოვლს
 არ აიღებს ხოლმე, რომლის გამოც აქ გვიან ხნა-
 ვენ და აი ამ თვეში აქეთ გაცხარებული ლეწვა. გა-
 მოვიდნენ მთიულები კალოზე ზოგი დახეული
 ჩოხებით, ზოგიც გაქონილი და ტურტლიანი

ტყავებით, შლიანან კალოზე ძნასა და რთ-
 გორლაც უშნოთ იზლანებთან. გამოტყვეს იმ
 სახლებიდან, სადაც თითონ ცხოვრობენ, შესაბ-
 მელო საქონელი, რომელშიაც ძროხებიც განვარ-
 ჩიეთ, შეაყენეს ყველანი ძნაზე, კისრებით გადაა-
 ბეს ერთმანეთზე რალაც ჯაჭვის მსგავსათ ახონ-
 ხლილი წნელებით, მოიტანეს და შემოაცვეს
 პირებზე ისევ წნელების რგოლები, რომლებსაც
 ესენი საპირებს ეძახიან და რქებს უკან დაუ-
 მაგრეს ყბებზე ამოტარებული ბაწრებით. ერთმა
 ქმრის ტყავში შეხვეულმა დიაცმა, რომელიც
 ტანსაცმელში მხოლოდ იმით ირჩეოდა მამა-
 კაცისაგან, რომ ამას ჰფარამდა ფეხებამდინ წი-
 თელი შილის პერანგი, მსხვილი ლეჩაქი და
 შუბლზე თავსაკრავი, მობრბენა სახრეკ მისცა
 ხელში ერთს მოზდილ ყმაწვილს და გამოუყენა
 ხარებს უკან, რომელთაც უსახროთაც შეიტყვეს
 თავიანთი თანამდებობა და მინამ ეს მივიდოდა,
 ისინი მოჯერაც შემოტრიალდენ კალოზე. საწ-
 ყალო პირუტყვეები! რამდენჯერმე სცადეს კა-
 ლოდგან ლუკმის აღება და დაადეს ზედ ტუჩი,

მაგრამ ტყუილათ, პირები მაგრა ჰქონდათ აკრული და ყოველი მათი ცდილობა ამაო იყო!

— ძმობილო, ხომ ცოდოა, რათ უკრამთ ხარებს პირსა, — ჰკითხა ქართველმა ერთს მოხუცებულს მთიულს, რომელიც ძნას უქცევდა.

— მაშ რაი უყოთ, ეს ერთი მჯიღ ძნაი გოქ და ამასაც ესენი დასჭმენ, თუ საპირე არ გაუკეთეთ.

— რათა გაქვთ ცოტა, რატო ბევრს არა ხნაფთ?

— შენამც კი გულისათ ჩამოგიდნები, — დაეყოდა მთიული ორთითზე და უთხრა ღიმილით: აბა შენ კვნესამე, გახე აი ხრიაკებს (გაუღო ხედი ჯომისის მთისკენ) სთქვენილა, იხენისა იქ?... კიდავ კარგი რო ეგ მაინც სამყობ გვეოხროს, ჩვენ ბეჩავთ ეგაიც არა გოქ ამ ვეტრან ალაგში.

— მაშ როგორ სცხოვრობთ?

— რაია ჩვენი ცხოვრება შენი კვნესამე? ესრეით ციბაკნიც ცხოვრობენ.

— როგორ?

— ისე რომ მლეთელნი ბეჩაენი ვართ: ჯერ აღვიღო არა გოქ; თითო დღის ქერაის მოვიჩიქნით და იმასაც ხან თოვლია იტანს, ხანკი გვიძრების.

— ბევრი ცხვარი გაიჩინეთ.....

— ცხორი კი გყოფ, მაგრამ ზამთრით ბარად მიგვიდის საკვებად, შინ მარტო ლუბ ცხორ ვარჩენთ და იმის დაკვებაც გვიძნელდება.

— რა ექნა, რათა, მთები ხომ გაქვთ, რატომ ბევრს თივას არა სთიბავთ და არ ინახავთ ზამთრისთვის?

— სად გვოქა მთები?

— მაშ ეს რა არის?—მიუღო მთებზე ხელი.

— ეგ ჩვენი არ არი, ეგაიც აიმ (ახვენს სამს-რეთისაკენ) სოფლებისა არი.

— მაშ არც ძროხები გყავთ, რომ ერბო შეინახოთ და იმითი აღებული ფულით იცხოვროთ?

— გყოფ თითო ზროხა და ხარიც, მეტს ვერ გავკებთ.

— თუ თივა არა გაქვსთ, ან იმათ როგორ გაჰკვებთ?

— აი მთათ იქით—(ჯომისის მთაზე უჩვენა) გწყალობდეთ ხოროსანთ მსხნელი — ქსნელნი სახლობენ, იმათგან ვყიდულობთ უთიბ ბალახს, ვთიბთ და აქ მოგოქ პატარ პატარა — ბულოულე-ბათა.

— თუ ეგრე ძნელია, ძმობილო, აქ ცხოვრება რატომ სხვაგან არ გადასახლდებით, ცოტა ადგილებია?—უთხრა ცოტა ხნის შემდეგ ქართველმა, რომელიც ევროპიელ მოგზაურს უთარგმნიდა მთიულის ნალაპარაკებს.

— შენ კენესამე, მამა-პაპის საცხოვრებელი როგორ დაითმის? ან სად შეგევხედების ესრეთ ჯანმრთელი ადგილი? არც მამა პაპის სალოცავნი სადმე გაგვიშეებენ, ძრიელნი არიან—ჭირი მოეჭამე იმათ სამართალსა—და საცა უნდა წავიდეთ ისევ მოგენახვენ?

— როგორ მოგენახვენ?

— დაგემიზებენ და ისე.

— ამდროს ევროპიელმა რაღაც ჩასჩურჩულა ქართველს და ამ უკანასკნელმა სთხოვა მთიულს:

— ძმობილო, არ შეიძლება ერთი შენ სახლში შეგვყუყუანო და გვაჩვენო როგორა სცხოვრობო?

— მობძანდით, თქვენ კენესამე, — აგლო მთიულმა ორთითი და გაგვიძლვა წინ: ლუთისა სტუმარნი როდის გაიბრუნების კარიდგან, მობძანდით.

ამის სახლი კალოზე ერთ ოც ნაბიჯზე იყო მოშორებული. როდესაც მივდიოდით ერთ პატარა ბილიკზე ამოემართენ მწკრივად არაგვისპირიდან დედაკაცები, რომელთაც მხრებზე წყლით სავსე კოკები ედგათ, აი როგორ იყვნენ მორთულნი ეს მანდილოსნები: ფეხებზედ ეცვათ ქალამები, რომლებსაც ძირი ტყავისა ჰქონდათ და ზევიდამაც წითელი ბაწრები ჰქონდათ გადახლართული, (ეს იმათი ჩვეულებრივი ფესაცმელია). ვველას ჰფეხებამდენ ფარავდა გძელი პერანგები, მაგრამ ისინი ყველა ერთიფერისა ან იყო: უფრო მოწითულებს (ხნიერებს) შავი სამოსლის პერანგები ეცვათ, ახალ-გაზღვებს სულ წითელი შილისა, ზოგსაც თეთრი სამოს-

ლასა. პერანგებს ზევიდამ ეცვათ ზოგს ტყავი, ზოგს დაგლეჯილი ახალუხი და ზოგსაც რალაც ჩითისა, რომელიც სახლებით ქათიბს მიემზგავსებოდა და სხვაფრივ ახალუხს. თავებზედ ეხურათ ყველას თეთრი ლეჩაქები თავსაკრავებით წაკრული, მხოლოდ ზოგს ხნიანებსკი რაც მოხვედროდათ, ჩოხის, კაბის თუ ახალუხების ნაგლეჯები, ის მოეხვიათ. წინ სულ მოხუცებულები მოდიოდნენ და შემდეგ ახალგაზდები, აქ ასეთი ჩვეულობა ჰქონიათ რომ ახალგაზდებს თავისზე უფროსების წინ გაეგლა არ შეუძლიანთ—სირცხვილია. პატარძლებმა იმ სოფლის, რა სოფელშიაც არიან გამოთხოვნილები, არამთუ უფროსების, თავისზე უნცროსების წინაც არ უნდა გაიარონ და ყველას კოკები იმათ უნდა აუშსონ. ვიდრემდის ჩვენ დაგვიახლოვდებოდნენ ლეჩაქის ყურები ზოგიერთა ახალგაზდა ქალებს მხრებზე ჰქონდათ გადაყრილი და მაისის ვარდივით გაშლილი სატრფიალო სახეები მოჩანდნენ და როდესაც და-

გვიანლოვდნენ ყველამ აიხვიეს პირი და ლეჩაქ ქვეშ ქურდულად დამფრთხვალი მშველებივით დაგვიწყეს ცქერა, მაგრამ იმათი ზოგის წყლიანი შავი მიბნედილი და ზოგისაც ცქვიტი გაზელის თვალები ცხადათ ამტკიცებდნენ, რომ ისინი მშვენიერნი ბუნების შეილნი არიან. მშვენიერი ყველა სასიამოვნოა, მაგრამ ის სიმშვენიერე სჯობს ხელოვნებითს, რომელიც თვით ბუნებით არის მშვენიერი, მასში უფრო ბევრს სიამოვნებას და ტრფიალებას ჰპოებს კაცი, მით უფრო სტკბება მისი ესტეტიკური გრძნობეები. უნებურად მიიტაცა ჩვენი თვალები ამ ველურმა მშვენიერმა სქესმა და ველარ ვაშორებდით, მაგრამ იმათ აქ აგვიქცივეს მხარი და შევიდნენ თავთავიანთ სახლებში.

— აბა დიაკო, — შეჰყვირა ჩვენმა მასპინძელმა მთიულმა კარებიდამ თავის ცოლსა: დაგვიხვდები თუ არ? ლუთისა სტუმარნი გვწვივის.

— მობძან-დით, — გამოგვძახა დედაკაცის ხმამ საიდლამაც.

წინ მასპინძელი შეგვიძღვა, იმას გულადათ მიჰყვა ქართველი ყმაწვილი კაცი

ამას მე და მეც ევროპიელი მოგზაური. შევედით, მაგრამ ისეთი საშინელი ბოლი იდგა, რომ ერთმანერთს ვეღარ ვარჩევდით; ქართველი ყმა-წვილი შინ დარჩენილ ცხვრებს წეეჯახა და ძირს დაეცა. ევროპიელი ცოტა ხანს კი მოგვეყვა, მერე გაჯავრებით სთქვა: «აქ, ხალხი კი» არა პირუტყვები ყოფილანო, მე მანდ არ შემიძლიან შემოსვლა, ამ ბოლში დაეინრჩობიო» და უკან დაბრუნდა. მეც, თუმცა ყელი და თვალები ძალიან დამეწო, მაგრამ შევეყვესახლში, სადაც სკამები მოგვართვეს და შუაზე დანთებულ ცეცხლა-პირას დაგვსხეს. ვგონებ არიქნება ურიგო, რომ მკითხველს რამდენიმე სიტყვით აუწეროთ -ეს სახლი: შუა ცეცხლზე იყო გადებული, ერთი დიდი ხე, რომელსაც ქვეშ წვრილი შეშები ენთო და იწოდა; ამას ორივე მხრივ კეცები ჰქონდა მიდგმული და ორი კეციც კერის პირზე იდგანაცარ წაყრილი და ზედ დასტრიალებდა ერთი შალის ფართუკიანი დამკლავებული დედაკაცი, რომელსაც სხვათა შრრის სარტყელში ხარის გამხმარი კუდიც ერჭო. ჩვენ წინ ზოგვან დაგ-

ლეკილი ცხვრის ტყავები, ზოგგანაც ნაბღის
 ნაგლეჭები იყო დაფენილი და ზედ პატარა დაბ-
 ღრანძული ყმაწვილები ეყარნენ, რომელთაც
 ბევრი ცეცხლთან ჯდომისგან ასტკრეცოდათ
 ტიტველა-კანჭები. კერის თავში და ბოლოში
 თითო დიდრონი შავი ბოძები იდგა, რომლებიც
 სხვა და სხვანაირათ იყვნენ აჭრელებულნი და
 რომლებსაც სახლის თითო დიდრონი თავხე და-
 ყრდნოდა. კერის თვის ბოძის უკან დიდი ვარ-
 ცლი იდგა და იმ ვარცლის უკანაც სხვა-და-სხვა
 ზოგი დამტვრეული და ზოგიც მტნრიანი და
 ტურტლიანი ჭურჭელი ეყარა. მარჯენივ მხრივ
 თავ ახლილი კუბოს მსგავსები რალაებიც იყვნენ
 რომლებშიაც თითო დაკონკეებული საბანი ეგ-
 დო და ძირს თივა იყო გაშლილი. ეს გახლავთ
 იმათი საწოლი. ამ საწოლის დასწყრივ იწყობა-
 ფეხ მსხვილი პირუტყვების (ხაჩუბის და ძროხების)
 საწოლი. ამ საწოლებ შუა გარდი-გარდმო არის
 გადებული პატარა ხეები, რომელნიც აშორებენ
 ადამიანის და პირუტყვების საწოლს ერთმანეთ-
 რთს, დორემ უიმისოდ ერთათ იქმნებიან შე-

ერთებულნი. მეორე მხრივ ამ საწოლებს პირ-
და-პირ, სადაც ჩვენი ქართველი დაეცა, ცხვარ-
ები ეყარნენ, რომლებზედაც ეს ალაგი დამკ-
რდრებულია ზამთრის გასატარებელ ბინათა.
სულ ბოლოში კერის პირ-და-პირ კიდევ კედელი
იყო გასული; ამ კედელთანაც გოდრები იდ-
გნენ, რომელთაც ეტყობოდა, რომ ქათმების
ღამის განსასვენებელი ადგილი უნდა ყოფი-
ლიყო ამ გოდრების გასწვრივ ერთი რაღაც
უშველტბელი შავი კარები იყო ჩამოკიდებუ-
ლი. შუაადგილს ქონდა რამდენათმე ბანზე ამ-
ღლებული საკომი, საიღამაც კომლი აღიოდა.

შესახებ სისუფთავისა უნდა ვსთქვა, რომ ამა-
თი ცხოვრება სრულებით გიგიენის წესზე არ
იყო: ნაგავი, მჭვარტლი, ჭოჭი, ჭუჭყი და სხვა
უწმინდურობა შეადგენენ ამ სახლის უმთავრეს
კუთვნილებას; ამას რომ დაუმატოთ პირუტყვე-
ბის განაელოს სუნიც, ჩვენ წარმოგვიდგება ის
მდგომარეობა, რა მდგომარეობაშიაც უნდა ყო-
ფილიყვნენ პირველ—მყოფნი კაცნი, ანუ რა მდ-
გომარეობაშიაც წარმოგვიდგენენ მოგზაურნი

აფრიკის ნეგრებს და სხვა ველურ ხალხთ. ერს
თის სიტყვით შესაზარს და გულის ამამღვრეველს
სურათს წარმოადგენდა ეს ოჯახი.

ჩამოცუცქდა ჩვენი ახავანი მასპინძელი—ჩვენ
გვერდით პატარა სკამზე და დაგვიწყო შექცევას
ხვა-და-სხვა საუბრებით. ჩვენც გავალვიძეთ სხვა-და-
სხვა კითხვა შესახებ მათი ცხოვრებისა და წარ-
სული დროებისა, რადგანაც ამ ხალხში ძველი
დროების შესახებ ბევრი წყაროები მოიპოვება,
იმან ბევრი რამ გვიამბო გულისსიმარტივით,
ბევრი რამ გვითხრა სამწუხარო და გულის მო-
მკვლელი, ბევრი კარგი რამგვითხრა, მაგრამ, სამ-
წუხაროდ, მკითხველი კი ჩვენს დროებაში მწერა-
ლობით ვერას შეიტყობს, თუ თითონ თავის ყურით
არ მოისმინა! ჩვენს პატივ ცემულს მასპინძელს არ
ესმოდა თითონ რა გულის კენესას, რა დარღს
გვიცხადებდა ჩვენ ის ინსტიქტით და ეს შენი-
შენა უფრო გულს გვიკლავდა ჩვენ, აშფოთებდა
და ამღვრევედა ჩვენ ძარღვებში სისხლს და სულ-

განაბულნი მხურვალის თანაგრძნობით უგდებდით ყურს იმის გულის ცემას. გასაკვირველი რამ იყო ეს ჩვენი მგზავრი ქართველიც, ამის ხასიათთან იყო შეერთებული რაღაც რამ ბუნებითი, რომელიც ვერც აღზრდას, ვერც სწავლას და ვერც სხვა სიცოცხლის ბრუნვას ვერ დაეხშოდა რაკი დაიძროდა ეს «რაღაც რამ ბუნებითი» ისე აენტებოდა, რომ მისი თანასაგრძნობი (*Симпатизанъ*) შეხედულობა შესაზარელი გახდებოდა. ეხლაც ამ ჩვენი მასპინძლის ბაასმა აღძრა და სასიამოვნო მჭევრი თვალები სიხლით აემსო, შექმნეს ძარღვებმა მის სახეზე თრთოლა და — ერთის სიტყვით დეემგზავესა ჭაბუკს ლომს...

თავის ბაასში ჩვენი მასპინძელი ხშირად იმეორებდა სიტყვას «ლომისა ხვარსანთ მსხნელი», ამისათვის არ იქმნება მეტი, რომ ამაზე მაინც ვსთქვათ ორიოდ სიტყვა: ლომისის სახელი და მის ძრელება ვგონებ ყოველმა ქართველმა უნდა იცოდეს, განსაკუთრებით იმათ, ვისაც მკითხავენის ზე შთაგონება სწამთ, რადგანაც მკითხა-

ვები უფრო ხშირათ ამ ხატის მიხედვს ადებენ ხოლმე თავიანთ მორწმუნე ქართველებს. მანისში ბევრი შეგვხვდებოდა დაჩარდახებული ურმები და ფურგუნები საქართველოს ყოფილკუთხიდან არაფვისკენ მიმავალი ლომისის დამის სათველოდ და შესავედრებლად, — ეს ეს ლომისა გახლავთ, რომლის ძრიელებითანაც ეხლა გავაცნობთ მკითხველს.

ჩვენ გვინდოდა ამ სახელის (ლომისა) ფილოლოგიური მნიშვნელობა შეგვეტყუო და ამისთვის ბევრი ვალაპარაკეთ ეს ამაზე; თუმცა ამის ვალაპარაკიდან ამ სიტყვის მნიშვნელობა ვერ შევიტყუეთ, მაგრამ სხვათა შორის ერთი ფაქტი გვიამბო, რომელშიაც არ შეიძლება რამდენიმე ისტორიული სიმართლე არ იყოს. აი ის ფაქტი: ერთხელ აქაური მცხოვრებლები ხვარასანთ *) დიდი დამარცხების შემდეგ გადაუსახლებიათ თავიანთ ქვეყანაში და ეს წმინდა გიორგის ხატიც თან წაუღიათ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ

*) ხვარასანი სამთავროა სპარსეთში.

მხარეში გაჩენილა საშინელი სიმშრელი და მკითხავების სიტყვით ეს მიზეზი ქართველებისთვის და იმათი სალოცავი ხატისთვის მაუწყებიათ. ამის გამო ხვარასნის მთავარს უბრძანებია ამ ხატის საკირეში დაწვა და, როდესაც ჩაუგდიათ იქ, მაშინ შიგ ცეცხლში წმინდა გიორგიმ მოსჩვენებიათ და ძალიან შეშინებულან; მერე ამოფრენილა საკირიდგან უვნებელად, მხოლოდ ცალი მხარე კი შესტვრუსია. ჩვენი თანამესაუბრე გვარწმუნებდა, რომ ის მხარე ეხლაც შეტრუსული აქვსო. შიმშილს ზედ მოჰყოლია ჭირი და სხვა-და-სხვა ავანტყოფობა, რომელთაც ძალიან უჟღეციათ დამტყვევებელი ხალხი უკითხავთ მკითხავებისთვის მიზეზი და რმათ უთქვამთ, უიდრემდის ეგ ხატი აქ არის, ჩვენში შიმშილი და სნეულობა არ გადავარდებო. მაშინვე გა მოუგზავნიათ, მაგრამ იმავ ღამეს იქვე მოფრენილა. უკითხავთ, რისთვის არ მიდისო? მკითხავს უთქვამს ეგ მინამ არ წავაო, მინამ მაგის მორწმუნე ხალხს ტყვეობილამ არ გაამთავისუფლებო. მაშინვე მთავარ-მართებელს იმათი გა-

შეება უბძანებია და მეორე დღესვე გამოუმგზავრებია სულ ერთიანათ, მხოლოდ ერთი კოჭლი ბებერი დედაკაცი, რომელსაც აღარ შესძლებია წამოსვლა, აქ დარჩენილა და ლომისასაც ამისთვის თავი არ დაუნებებია. — ხო გავისტუმრეთ ხალხიო, ეხლა მაინც რატომ არ მოგვემორდება თავიდამ ეს ჩვენი დამლუპველიო, უკითხავთ ხვარასანთ კიდევ მკითხავისთვის და იმას უპასუხნია, რომ ერთი კოჭლი ბებერი კიდევ დარჩაო და იმას შეჰყურებსო. მოუნახავთ ეს ბებერიც და მაშინვე გამოუგზავნიათ. ლომისაც მაშინვე გაფრენილა ერთ ხარის ნახირში, უპოვნია ერთი ბუღა მოზვერი, ჩამჯდარა იმის რქებ შუა და გამოუწევია. მოზვერი, როგორც ფრინველი, ისე თურმე მოფრინავდა დაუღლელად, მხოლოდ სამ ადგილას დაუსვენნია. მთიულმა აქ ისაც მოუმატა, რომ ვინც იცის ეს ადგილები, სადაც მოზვერს დაუსვენნია, ლოცულობენო. მერე მოსულა აქ, სადაც ეხლა ასვენია, ლომისა გადაფრენილა რქებიდამ ადგილზე, მოზვერი ცოტა ქვეით ჩამოსულა და მომკვდარა.

— აი, შენ კენესამე ამისთვის, სძევს მაგას სახელად ხვარსანთ მხსნელი, — სთქვა მთიულმა, როდესაც გაათავა მოთხრობა.

ამ დროს ამისმა ცოლმაც ასწივა კეცები, ჩამოუშო მათზე წაყრილი ნაცარი ცეცხლში, საიდგანაც, თუ უკან არ დაგვეწივა, უეჭველი იყო შიგ თვალებში შემოგვეყრებოდა. ამ კეცებიდგან სამ-სამი დიდი გაშავებული ქერის შოთი ააყენა, ამოიძრო სარტყლიდამ ხარის კუდი, იმით გაბერტყა ისინი, დააწყო ფეხებიან ხონჩაზე, მოგვართვა ჩვენ და თითონ თაროსკენ გაბრუნდა კიდევ რილასიც მოსართმევათ. ჩვენ ავდექით და უთხრათ.

— დედი, თქვენ ნურას წუხდებით, ძალიან მადლობელი გახლავართ, ჩვენ არა გვინდა რა, უნდა გიახლოთ.

— აცათ, თქვენ კენესამე, ინაყრეთ რამე, — გვითხრა წრფელად ჩვენმა მასპინძელმა.

— ავამედა, აგრემც მტლეთ დაგედებით, აცათ, პატარა ხავიწ შევიქ —, მოგვატანა დედაკაცმა.

— არა, არა მადლობელი გმხლოვართ.

— აცათ კაცნო, თუ გწამთა ხვარასანთ მხსნელი—თითო ყანწი სულადი მაინც. შასვით, — მოგეძახა მასპინძელმა, რომელიც კიდობანს ფაცა-ფუცით ურევდა. ამ დროს ჩვენ გარეთ ვივავეთ.

ალექსელი.

სცენა საპატიმროში

(სცენა წამოადგენს საპატიმროში ბნელსა და მეტად მუქალს ოთახს, სადაც ტუსაღები სხედან პოლსედ და მდაბლის სმით «ჩაირამას» ძღუერიან; ერთი სათვალავს ამბობს და სხვები ბანს ეუბნებიან.)

«აქელამ და ციმბირამდე
დიდი ბიჯი იქნება;
ვინც იმას გადმოაბიჯებს,
მარჯვე ბიჭი იქნება!...

მაგრამ იქით წასულები
ალარვინ დაგებრუნებია...
ეტყობა, რომ იმერეთი
ყველას დაუწუნებია!..

ტუსაღს რომ მოიკითხავენ,
 წაუკითხვენ დაეთარსაო,
 ეტყვიან: «სიცხე გახურვებს
 აქ? იქ ნახავ ზამთარსაო!»

—
 ცოტა დაუდგრომელი ხარ,
 ჩქარი ხარ და თებ-მალიო,
 მაგრამ მაგაზედ ნუ ჰფიქრობ,—
 ვიცით მაგის წამალიო.»

—
 რკინის საცმელს მოართმევენ,
 რბილათ თებებში უყრიან,
 ზურგზე საგზალს მოჰკიდებენ,
 თავსაც მძიმეთ დაუხრიან.

—
 მოახსენებენ: •გავსწმინდეთ
 ჩვენ ჩვენი ანგარიშიო!
 ჩვენ შენი ხათრი აღარ გვაქვს,
 და ნულარც შენ გაქვს შიშიო!»

—
 «სიცლით დაადექ გზასა!
 რაღა გაქვს მოსაწყენიო?
 ქვეითათ მისთვის გისტუმრებთ,
 რომ არ დაღალო ცხენიო!»

«თოფიან ჯარსაც გახლებთ,
სარდლობა დაგეშვენდებაო!
გზაზედ საც დაგილამდება,
იქ არ გაგიტენდებაო»

«მაშინ გვიბოძე სალამი!
გამოგეთხოვე ყველასო!
ნურც შენს მსაჯულებს დასწყევლი,
თორემ აუტეხ ხველასო!»

«გამოეთხოვე ცოლ-შვილსა,
გამოეთხოვე მოყვრებსო!
ესალმე ადვოკატებსაც,
თქვენსა ვერაფრათ მომხრებსო!..»

(ათავებენ სიმღერას და დიდხანს უკვლავ ჩაფიქრებულია. სმას არაფერს იღებს. ერთი ტუსადო, რომელიც აქამდე ივანჯარასთან იდგა და არათუ მოხაწილუბას არ იღებდა სხვების სიმღერაში, ამოიხსრებს და იტყვის:)— «მაგაზედ უტკბესო და უსიამოვნესი არაფერი გამღერათ ჩემმა გამჩენმა!.. რაღა თქვენნი გულის ხეთქა მეჭირვება?... მაგრამ ეს სულ შენი ბრალია, თაკობაშვილო! გარეთაც ჩემი

მტერი იყავი და აქაც აღარ მასვენებ!.. არ იცი, რომ ხვალ ჩემი განკითხვის დღეა?

იაკობაშვილი.

რომ ვიცით, ჩემო ხარიაშვილო, — კიდეც მიტომ ვიმღერით გამოსათხოვარს!.. რაც წესათ გვაქვს დადებული შენთვის ხომ ვეღარ მოვშლით? ზასედანის წინააღმდეგ ყველას უმღერით ხოლმე ამ ძილის-პირებს!.. მეც მიმღერეს, მაგრამ შენსავით კი არ მიკვინტავს!..

მოხუცი ტუსადი.

შენ ეგება არა გწყინდა, ჩემო ძმაო; ყველა ხომ ერთი არ არის! ხომ გაგიგონია—«კაცია და გუნებაო, თორემ სამოცის წლის ბებერს რაღა ეხრაგუნებაო?»

იაკობაშვილი.

ეჰ, ჩემო ძმაო, ბევრს არ ეხრაგუნება, მარამ ძალათი ახრაგუნებიებენ!.. შენ, ჰეი, ხარიაშვილო, დამიჯერე, ჰკუას მოეგე! ჯაგრმა თავი არ წაგართვას, თორემ ცუდათ მოგივა საქმე! მოდი აქ, ჩვენ ვიმღერებთ და შენ მოგვბანე.

ხარიაშვილი.

შენს ყველაყას მობანე შენ!..

იაკობაშვილი.
 რა გულზე ხარ, შე ოხერო! გეუბნები: ბანი გვითხარითქო! მეტი ხომ არა მითქვამს რა? მოიკა, შეილო, და ხვალ ნახავ შენ სეირს: ბანსაც გათქმევიებენ და მოძახილსაც. მანგრე აღარ გადიდგულებენ...

მახუცი.

დაანებე ბიჭო თავი! ხომ ხედავ, რომ შენ ხუნტრუცის გუნებაზედ არ არის? (წამოდგება და მიჟა საწაიშვილთან) რა გემაართება, ბიჭო? მე მეგონა თუ კაცი იყავი და ქუდიც გეხურა, მარამ დედაბერი ყოფილხარ და თავზედაც ლეჩაქი გხურები! — მანგრე როგორ წაეხდე? შენი საქმე ჯერ კიდევ ღმერთზედ ჰკილია, — «მე მაშუნდა ვირეოდე, რომ ოცის წლით კარტეში მაკერევიეს თავი?»

საწაიშვილი.

შენი საქმე ჩემო ძმაო, სულ სხვა არის: შენი საქმე გათავებულია და იმედიც დაწმენდილი ზაქეს. საბრალო მაშინ არის კაცი, როდესაც მას გულში უიმედობა და იმედი ერთმანეთს ეჭიდე.

ბიან, მაშინ შეფოთავს კაცის გული, თორემ რაკი იმედი გადუწყდება, მაშინ რაღა გაქვს საშფოთავი?

მოხუცია

ეგ კი მართალია, მე და ჩემმა ღმერთმა, მაგრამ ფიქრი არ არის, ღმერთი მოწყალეა!

ხარაიშვილი

ხედავ, ამ ქალაქს პროკუროვისას, რაეა კიბესავით გაუგძელებდა?

მოხუცია

მაგის ფიქრი ნუ გაქვს. ბარე ორი მინახავს პროკუროვის ქალაქს, რომ ერთი სულიერით ძალიან გაგძელებული ყოფილიყოს, მაგრამ მალე დამოკლებულიყოს ისევე! ადვოკატი ვინა გყავს? ზეპირი-ადვოკატი ხომ არა? ის ყარგია ბიჭო! ყველა კანონი თურმე ზეპირათ იცის!

ხარაიშვილი

ეთხოვე, მაგრამ ჯერ ჯი არსადა სჩანს! ვაითუ უარს მითხრას. — მაღლოდა ღმერთს! არ გა მიკვირდება ჩემი ბედისაგან!! — ერთი ეს მითხარო, მამაშვილობას, შენ გამოცდილი ხარ და მინდა

შენგან მეც ვისწავლო და ხამათ არა წარვდგე
სულში, შენ რომ მოგიყვანეს, როგორ მოგექ-
ცენ და რაები ჰგკოთხეს?

მოხუცი
მომიყვანეს თუ არა, შემადგეს ხარხებთან გა-
ლიაში და მიბძანეს, აქ დაჯექიო!... ზალა სულ
მაყურებლებით გაიფსო ცოტა ხნის შემდეგ გა-
მობძანდენ მსაჯულები და საბიფე წითელი-სტო-
ლის უკან დაბძანდენ. ერთი, რომელიც უფრო
მოყვანილი იყო და საშიშვ შესახედავი, შუაში
დასვეს. პროკუროვი ცალკე დაბძანდა, მარჯვ-
ნივ საკუთარ სტოლზედ, და თავის საკუთარ
კანონებიც წინ დაიწყო. ჩემი ატუნკატი კი
შუაში გამოიჯგინა ფალანდივით და ხან მე
მანძუნებდა თვალით «სუ გეშინია, აქა ვარო!»
და ხან პროკუროვს უყვრილობდა თვალებს,
«მაცა მე შენო!» ებუქრებოდა. ბოლოს შუაში
რომ მსაჯული იჯდა, იმან მკითხა ჩემი ვინაო-
ბა, გაცნობა მოინდომა, მამის სახელიც მკითხა,
და ყველა რომ მოეახსენე, ისიც მკითხა და-
ნაშაულებზრ თუ არაო? რაცაკვირველია, იმას

არაფინ იტყვის, რომ დედაჩემი კუდიანი იყო! რათ
ვეტყოდით დანაშაულოვან ვართქო. მაშინ წამიკით-
ხეს პროკუროვის განჩინება, კითხეს მოწმებს და
რომ გაათავეს, წამოდგა ის ჩემის ცოდვით საფ-
სე პროკუროვი და მოახსენა მსაჯულებს: «ამ
ჩემს მოჭედელს საყელოს ხომ ხედავთ, რომ
ხელმწიფესთან ნამსახური კაცი ვარ, პატივ-სა-
ცემიო, — და ახლა ეს ერთი თხოვნა ამისრულეთ
და ეგ კაცი მე მაჩუქეთო! აქ ხალხი მაინც ბე-
ვრია და მაგას იქ გაგვზავნი, სადაც ხალხი ცო-
ტაა და მიწა კი ბევრიო». ამაზედ ჩემმა ატუნკატმა
მიაძახა: «ვერ მოგართვიო!» და მერე მიუბრუნ-
და მსაჯულებს ამ სიტყვებით: «მართალია, მე არ
მაქვს მოჭედელი საყელო, მაგრამ მეც ხელმწიფის
პურ-მარილითა ვარ გამოზდილიო და მისი ერთ-
გულემა მაქვსო; ცოტაოდენი პიტივი მეც დამ-
ღვეით და ეგ კაცი აქ დატოვეთ, ნუ გაგზავნით
ნურსად, მე მაჩუქეთო!» ამაზედ მსაჯულებმა გა-
მოაცხადეს, მოლაპარაკების შემდეგ, რომ, რა-
გქნათ, ორივე საპატივო კაცები ხართო და
გულს ვერცერთს ვერ დაგწყვეტთო! თქვენ ერ-

თმანეთს შეეებასეთ და რომელიც აჯობებთ კანონებით, ღმერთმა იმას მოგახმაროსთ. ეგ ტუსალიო!... აბა სერი მათი ბრძოლა იყო, ბიჭო. პროკუროვმა ჩემი გასამტყუნი ორი სტატია ათინი მოიყვანა. ატუნკატმა კი პასუხათ ასიანი უთხრა; ცოტა შერცხვა პროკუროვს და იმდენი გაიჭიმა, რომ ძღვრეს გაჭირვებით მოიგონა როგორც იქნა და ათასიანი უთხრა; მაშინ ჩემმა ატუნკატმა ათი ათასიანი სტატია მიახალა გულზედ. სადღა წოუვიდოდა, პროკუროვი ისე შეწუხდა, რომ სირცხვილით ხმა ველარ ამოიღო. ფაჩუმდა! მაშინ მსაჯულებმა ჩახედეს კანონის წიგნში და ნახეს, რომ თურმე ათი ათასიანი სტატია როდი წერებულა მათს წინგში; და ეს განჩინება შეადგინეს: რადგანაც აქაურ კანონის წიგნებში ამისთანა სტატია არ სწერია, ეს ტუსალი გაიგზავნოს იქ, სადაც ის ათი ათასიანი სტატიის წიგნი იყოსო და იქილამ გამოუშვან გამართლებულიო! ახლა გაგზავნით კი გამგზავნიან, ეიცო, მაგრამ იქილამ კი დამაბრუნებენ? ატუნკატიც ასე მეუბნება.... (ამ დროს შუბოფის ადვოკატი და ყველა იმას ესკვება გაწეს).

ადვოკატი

გამარჯობა თქვენი! ხარაიშვილი რომელია თქვენში?

ხარაიშვილი.

მე გახლავარ, შენი კირიმე, ღმერთსავით თქვენი მოძლოდინე!

ადვოკატი.

შენა ხარ? ჰო!... აქამდისაც მოვიდოდი მაგრამ სულში ზასედანია მქონდა; ერთი ქურდის ადვოკატი ვიყავი და იმან დამაგვიანა. იმას კი ვუშველე, როგორც იქნა, მაგრამ, მისის უხერხობით, კინელამ თავიც გაიუბედურა და მეც შემარცხვინა. კიდევ კარგი, რომ მოხერხებულნი ვარ, თორემ სხვა ადვოკატი რომ ყოფილიყო, გელარას გარიგებდა.

ტუხაძეები.

როგორ, შენი კირიმე?

ადვოკატი.

როგორადა უხეირო რომ გამოვა ზოგიერთი კაცი: ცხენის მოპარვას ეწამებოდნენ და იმან არ დამიჯერა, გამოტყდა! ჯერ კი შევიჩერ-

დი, მაგრამ მერე კი მაინც მოუხერხე გამართ-
ლება.

ტუსაღები.

იმე! რასა ბრძანებთ! როგორღა მოუხერხ-
დებოდა გამართლება? როგორც გამოტენილა,
გაწყრომიან ღმერთი და ის არღა გათავებულ
მისი აღიან — ჭალოიან! აღვოკატმა რაღა ქნას?

აღვოკატო.

როგორ თუ რაქნას? აღვოკატო მიტომ ჰქვი-
ან აღვოკატს, რომ ყოლიფერი უნდა მოახერ-
ხოს! დამნაშავე უნდა გაამართლოს, თორემ
მართალი თავისითაც გამართლდება!

ტუსაღები

გლმერთმა დიდი დღე მოგცეს, ჩემო ბატონო,
ეგ ბეჯითი ბძანებაა!

აღვოკატო.

რასაკვირველია! აი ეხლა ის ქურდი რომ
გამოტყდა, გამოძიებას თავი დაანებეს და გან-
ჩინების წერა დაიწყეს. ჰკარგავდენ ციმბირში,
მაგრამ მე აღარ ვქენი: ვამტკიცებდი, რომ ეს
არ არის ქურდითქოა, როგორ არ არის, თვი-

თონ გამოტყდაო? არათქო, ვუთხარი, ჯერ ეს მიბრძანეთ: ცხენი აიკიდა ამ კაცმა ზურგზედ და ისე მოჰქონდა, თუ ცხენს აჯდა ზურგზედ, ცხენს მოჰყავდათქო? ვკითხე მსაჯულებს. რა თქმა უნდა, რომ ცხენს მიჰყავდაო? მიპასუხეს: მაშ ცხენს მოუპარავს ეგ და არა მაგას ცხენითქო და გასაჯეთ და გაასამართლეთ ცხენი და ამ კაცს კი თავი დაანებეთქო! ამ სიტყვაზედ მსაჯულებმა ერთმანეთს გაკვირვებით შეხედეს. პროკურორმა ხმა ველარ ამოიღო. შევიდენ მსაჯულები მეორე ოთახში, მოილაპარაკეს და გამართლეს ჩემი კლიენტი.

ტუსადები

ქრისტემ ღიდი ღღე მოგცესთ! ჰოი, შენი-გა-მჩენის ჭარიმი, შენი! სხვისგან შეველას შენს ხელში გაფუჭება გვირჩევნია. — შენს იქით გზა არცერთს არა გვაქვს! მოისმინეთ თქვენ ჩვენი გაჭირვება და თუ ხელ-მოსაკიდებელი ვიყოთ, ნუ დაგვანებებთ თავს! სხვის ხელში ნუ ჩაგვყრით და თუ აღარა გაგვეწყობოდეს რა, წინდაწინვე მაინც გვიბრძანებთ, რომ თავი მაინც აღარ შევიწყობოთ, ტყუილი ხარჯი აღარა ვქნათ!

ადგოკატი.

კარგი! მაშ მოდით, დასხედით ყველანი და თვითონ-თვითონთა გამოგკითხავთ ყველას და გადაწყვეტილს გეტყვით. მაგრამ მოძღვარსავეთ კი უნდა მითხრათ! ისე როგორც ყოფილა თქვენი საქმე.

ტუსადები.

კი, ჩემო ბატონო! რალა დღისთვის დაეფაროთ!

ადგოკატი.

მაშ კარგი! აბა შენიღამ დაეწყით! ეინა ხარ შენ.

ქანთლედი

თქვენ თითონ მოგეხსენებათ, ვინც გახლავართ, შენი ჭიიმე!

ად.

მე რა ვიცი! თუ მომეხსენებოდეს, აღარც კი გკითხავდი.

გქან.

მე, შენი ჭიიმე, მეურმე გახლავარ, გოგიტა ბასილიძე.

ად.

რათა ხარ დაჭერილი?

ქარ.

მაგას კი ნულარ მკითხავთ, ღმერთი გადღეს გრძელვსთ! ნულა მომაგონებთ მაგ საქმესა?

ად.

აბა როგორღა გაეიგოთ, თუ შენ არ გვეტყვი, რათ დაგიჭირეს.

ქარ.

რაზედ დამიჭირეს, ა შენ ხარ ჩემი ბატონი, და იმაზედა, რ ჩემი ცოდვით სამსე, ი ბიჭი რომ შამომაკვდა! ათ იმას კი კითხოს ჩემმა ცოდვამ!

ად.

მადედამ კიდევ ვერა გამიგიარა! ეინ ბიჭი?

ქარ.

ეინადა ი ბიჭი! ნინიკაზედ მოგახსენებ, შენი ჭიიმე.

ად.

გარკვევით მითხარი: ეინ იყო ის ნინიკა და რათ მოჰკალი?

ქან.

ნინიკაი?

ად.

ჰო, ნინიკაი ის ნინიკაა შენ რომ მოგტკლავს, ვინ იყო?

ქან.

აკი მოგახსენეთ, ჩვენი ნინიკა გახდა თქო!

ად.

ახა ღმერთო! არ ვიცი ვინ იყო, და მითხარი, ვინ იყო და ან-რა იყო შენი? დაგიჯინია ჩვენი, ჩვენი! ვინ თქვენი!

ქან.

ჰო, მიეხვედი, შენი ჭიმიე! ნინიკა ძმა გახლდათ ჩემი!

ად.

მერე რათ მოჰკალი? მტერობა გქონდათ ერთ-მანერთში?

ქან.

არა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, მტერობა კი არადა ჩვენი თანა-მოყვარული ერთმანეთის ძმანი სულაც არა გხლებიათ ჩვენს კუთხეს.

ად.

აბა რათ მოჰკალი!

ქან.

ღმერთმა ნუ იცის დედა-კაცის თავი და ტანი!
ჩემი დედა-კაცის ბრალია, იმასა ჰკითხეთ! ჰოიპე,
ჰოიპე. რა მახეში მე იმან ჩამაგდო!

ად.

შენ ჰეი, ჩემო ძმაო, თუ გინდა თქმა, მალე
მითხარი და გაათავე, სხვებსაც აცდენ და მეც
ღროს მიკარგავ, თორემ მე სად უნდა ვძებნო
შენი დედაკაცი! შენ უნდა მითხრა: რათ მოჰ-
კალი და როგორ?

ქანთგელი.

მოგახსენებთ დალაგებით, შეი ჭიიძე, ხუთ-
შაბათი დღე იყო! არა, არა, ხუთშაბათი კი
არ გახდათ, პარასკევი იყო!.. მგონია ხუთშაბათი
იყო და აღარ მახსოვს კარგათ. ტფუ, დალაგე-
როს ღმერთმა!..

ადგოკაცი.

ეგ სულ ერთია, რა დღეც უნდა ყოფილიყო!
შენ ის მიახბე, რა იყო?

ქართული

კარგო, შეი ჭიიმე! ერთს დღეს ჰურის ქამათ
 დავახედით მე და ნინიკაი. უახარით დედა-კაცს.
 დედაკაცო, ცოტა შეჭამადი გექნება და პირი
 გაგვისველეთქო! წავიდა ი ღეთისაგან შესიუენებუ-
 ლი და ერთი ჯამი მახოხი მოგვიტანა ორთავ
 ზიარათ. მართალი ნათქვამია, მე და ჩემმა ღმერ-
 თმა, რომ დედაკაცის გაჩენაში ღმერთი არ უ-
 რევია, ეშმაკმა გააჩინაო, თორემ, რა ენაღვლებოდა
 ი ჩემი ცოდვით სავსეს ორ ჯამზედ დავსხა და
 ისე მოეტანა ორივესთვის?... თითო ორორი
 ტაქანი რომ დავლიეთ, ი ბიქს გაუხუმრე: ნი-
 ნიკა, ჩემზედ მეტს ნუ სჭამ მახოხსთქო!
 იმან იწყინა და უინება. დამიწყო, მეც შეევაგინე;
 იმან აიღო და არკი ზე ცხვირ პირზედ შამამას-
 ხა ი მახოხი. მეც, ვერ დაუფიცავ, ცოტა ავ-
 გული გახლავარ და ამოვიღე ხანჯალი და ერ-
 თი წაუქნიე წვერით ნელა... ი ჩემც ცოდვით
 სავსე ისე წამოეგო ზედ, როგორც გოჭი შან-
 ფურზედ. ზიარებაც ველარ მოვასწარით იმ ჩემის
 ცოდვით სავსეს. მერე მეც ბევრი ვიყვირე, მარამ

ვინლა გააცოცხლებდა, შენი ჭიიმე? კაცის სი-
ცოცხლე ერთი წამისააო, მოგეხსენებათ.

ადვოკატი.

ოხ, ეგ დიდი დანაშაულობა არის! ეგ არის
კაენის ცოდვა!

ქართველი.

რა ვიცი, შენი ჭიიმე, ყეენის ცოდვა, თუ
ხვანთქრისა. მე კი ამ უბედურებაში ჩამავლო
თ ცოდვის შვილმა და. თითონაც გაფუჭდა და
მეც მაფუჭებს. ორივეს ცოლ-შვილი ოხრათ
გვირჩება!.. ამ საქმიდამ რომ ვინმე მიხსნიდეს,
ხუთი თუმანი მიბარია ამ ჩვენ მოტრიტელს და
იმას მივართმევ.

ადვოკატი.

რას ამბობ, ჩემო ძმაო? ხუთ თუმნათ ხელის
მოკიდებაც ძნელია მაგ საქმისა.

ქართველი.

ათი იყოს, შენი ჭიიმე, რა გაეწყობა! რაღა
დღისთვის მინდა ფული.

ადვოკატი.

მაგ ფულით მოჰკიდებს საქმეს ხელს გლახა
ადვოკატი და კარგი კი.

ქათველი.

ოღონდა თქვენ კი იკისრეთ, და მეტსაც მო-
გართმევთ, შერთ ქიმიე! გუთნეულს გავყიდი და
შეგისრულებთ ოცათა!

ადგოკატი.

კარგი, კარგი, რაღა გაეწყობა, მე ფულის სო-
ხარბე არა მაქვს, მაგრამ კარგ კაცს გეგხარ, უნ-
და მოგიწყო ხელი. შეგიძლია ამირჩიო ადგო-
კათათ!.. ახლა შენ მითხარხ შენი ვინაობა! (მიუბ-
რუნდება მეორე ტუსადს).

რაჭველი.

მე რაჭველი გახლავარ, არჩუაძე, ქვე ქირი
მოგჭამე! ჩემისთანა უბედური საქმე, ჯერ
ადამიან-ქრისტიანის შეილს არ მოსვლია, ჯი:
ცოტა ფულის მოსაგებათ გადმოვდგი, ჯი, ფე-
ხი შინიდან და ერთი ალა-ხაზაინი ვერიჩემე,
თვეში თუმნათ, ჯი; ყოლიფერი თანამდებობა
ჩემ ხელათ იყო ჯი: ლაქია-მსახური, პოვარ-შხა-
რეული და ხაბაზიც სულ მე ვიყავი. გატყდებო-
და რამე—მე გადამხდებოდა, ჯი, და თუ რამე
დვიკარქებოდა—იმის მოპასუხეც მე ვიყავი. ერთ

ლამეს ვინლაცა მგზავრები შემოაუშვი შინ, ლამე
გავათევინე, იმათ კი გოუწყრათ ჩემი ბრავალძის
პირ-ყვითელი და ხელებ-გაშლილი წმინდა გი-
ორგი, ჭი. თურმე აკი, ბატონო, რაზმონიკები
ოყვენ; მე რას შევატყობდი? ცხვირპირზედ
კი არ ეწერათ ჭი იმ ლამეს ჩემი ალა-ხაზაინი
სულ ერთიანათ გაქურდეს და მოორგე დღეს
მე მტაცეს ხელი: შენ თუ არ ერივო, ქვე რატომ
არ უყურვო, ჭი. რა რჯულია სამართალია ეს,
ჭირი მოგჭამე: რომელი ქურდი აყურებიებს
სხვას ქურდობას? თუ აყურებია, ქურდი ქვე კი
ალარ იქნება ჭი, ბატონი იქნება! – ქვე თუ რამეს
მიშველით, ახლა თქვენ იციოთ ჭი...

ადგოკატი.

არა გიშავს შენ... აბა ახლა შენ მოჰყევი!...
(შტუბრუნდება შესამეს)

ოსი.

მე, სენი ჭილიმე, ოსი ვალ კუდალოველი! მე
სენი ჭილიმე, ელთი ბიწი მოკალი, ძალიან კაი
ბიწი.

ადგოკატი.

რათა? რა დანაშაული ჰქონდა?

ოსი.

ლა დანაშაული ექნებოდა, სენი ჭილიმე? ისე მოკალი, ტყვილა. სეხედე, რომ სორს მოდიოდა და ძალიან კაი ნისანსი ამოსაღები თყო; უნისნე ეჩემი სასხანა, სი წიპი ვჰკარი. ძალიან, ბატონო, ეს ცემი ჰატალა სასხანა ნისანი უყვარს: ბუზი არ აცილდება, მასინვე მოკლამს....

ადვოკატი.

მაგ ერთის მეტი ხომ არაფინ მოგიკლავს?

ოსი.

რასა ბძანებ, ბატონო, ლაშდენმა. სხეებმაც სენი ჭილი წაიღეს!.. ოხ, ბეველი კაი ბიჭობა ქენი! ბეველი მოგკოხწე თავი...

რაჭველი.

იმე, ქვე რას ამბობს ეს ურჯულო? შენ კი გაგიწყრა ჩემი ყოლაწმინდა ხეთიშობელი და დავლახვროს ჩემა სამას სამოცდა ხუთმა წმინდა გიორგიმ! ქვე რა გიქნია, შე ურჯულო? ქისტია ნები მოგიკლავს თუ ურჯულოები?

ოსი.

ალა, სენი ჭილიმე, სულ კაი-კაი სენისთანა

იმელოელი კოლტოხელი დავკოხწე თავი! აი ბე-
ცა, ბევრი კაი ბიწობა ქენი ჩეი ყმაწვილობა!

ჩაჭკელი.

ქვე არ შეგხედენია ჭი ჩემისთანა ბიჭი, თვა-
რა ის კი მოგიგრესდა შაგ ცოდვილ კისერს,
ჭი, ღვლერჭივით.... ბევრს არ გალაპარაკებდა!

ადვოკატი.

კარგი, კარგი! კმარა. რადგანც გამოტეხილხარ,
შენ აღარ გეჭირვება ადვოკატი!.. ტყვილა წყ
ამირჩევ.... შენ ვინლა ხარ? (მიუბრუნდება სსკს)

შეკრული.

მე, პატონი? მერგელი განლაფარ, ხუხუია სუ-
ლგავა!

ადვოკატი.

უთუოთ ცხენის ქურდობაზედ იქნები დაჭე-
რილი, ამას კითხვა აღარ უნდა.

შეკრული.

ვარ(აწა), პატონი, მაგისთანა გაშლილ ქურდობა-
ზედ კაცი რავე დამიჭერდა? დინაში მუდუსავეთ
ჩაეძვრები, წყალში ბატივით გავცურამ; ლობეს
კატასავეთ გისხაპამ, ტყეში ტურასავეთ ვიძვრენ

და გაქცეულს დაღრანის წევარიც ვერ მომეწე-
ვა...

ადგოკატი.

აბა როგორ დრგეჭირეს!

მეგრედა.

რაფა, პატონი, და ერთ სომეხს დუქანი გო-
უნხრიტე და შეეძვერი შიდ; რაც საშოვარი
იყო მოვამგროვე, მარამ ამდროს, პატონი, ხმა-
ურობა მომესმა; დავაპირე, გამოძრომა, მარამ
ორივე ნახვრეტებთან კაცები იდგენ: წინილამ
აფხოტები მოდგომოდენ და უკანიდგან სომეხი,
და მე შუაში გამაკვეტეს; სალა წვეილოდი პა-
ტონი?

სომეხი.

მახლას, რა გინდოდა სომეხის დუქანი. ჰნგრე
გირჩევნია, აი, ჩემმა მზემამ

მეგრედა.

კი პატონი, თუ მე ასთე მირჩევნია, სრც შენ
გაწყენს მასთე ყოფა, ჩემმა მთვარემ.. შენ ჩემის-
თანა ტყვე ხარ. გაბერილო სომეხო, ურჯუ-
ლო!..

კრებული

ადვოკატი.

შენ რაღათა ხარ დაჭერილი!

სომეხი.

პუსტოი, კნიაზ ჯან! სულ პუსტოი! სხვილ-სხვილი ასიგნაცი წერილზედ აბმენიატი ვქენი, და მითხრეს ყალბია! ვაი, კნიაზ ჯან, მე რა ვიცოდი თუ ყალბმა იყო, მე ხომ არ მოეჭერი. მე დეო-ღრაფია-ზოოლოლიამ რა ვიცი, რომ გამეკეთე ბიანი

ადვოკატი

ადვოკატი გყავს?

სომეხი.

გახლავსთ კნიაზ!

ადვოკატი.

ვინ არის? კარგია?

სომეხი.

ძალიან, კნიაზის მხემ: როგორც უნდა კანონი ისე ათამაშებს. ხსენ ჭიკჭიკობს, როგორც ბულ-ბულმა! მე სხვა ადვოკატმა არ მინდა

ადვოკატი.

სადა გყავს ეგ ადვოკატი? ვინ არის!

სომეხი.

აი აქ არი, კნიაზჯან (ჯიბაზედ იგწავს სელს);
აი, კნიაზ, სწორი ადვოკატი!

ადვოკატი.

კი, მაგრამ, თუ შავ შენმა ადვოკატმა ჩემთან
ბეჯითად არ მოილაპარაკა, ისე მარტო თავის
თავათ ვერაფერს გაარიგებს!... ებრაელო, შენ
რად გინდოდა აქა? ენ ებრაელი, და ენ აქ
ყოფა?—რაზედ მოუწყვეთხართ?

ურა.

ჩემი დაბადების მადლმა—ე სულ ტყვილა უბა
რალთ დამიჭირეს—ე. ღორთა იცოდეს—ე
უსამართლობა მიყვეს—ე, რჯულის მადლმა—ე
არა დამეშავებიოს რა—ე. ერთ საღამოს—ე კნე-
ინებს დავებარებზე—ე; მეც ვიახელი—ე. მიბძა-
ნეს—ე საქონელი გვიჩვენეო; ერთმა კნინა
მაც—ე თავისი საჯდომი დამითმო—ე, დაჯექი და
ისე გაშალე საქონელი, გვიჩვენეო; მეც მადლი
მოვახსენე—ე, დავექი და უჩვენე—ე. ბოლოს
მიბძანეს—ე თეთრი საქონელი—ე მიტკალი გვი-
ჩვენეო. მე მოვახსენე, თეთრი საქონელი ერთი

კარგი შტუქა გახლავსთ—ე, ცოტა თავი კი
 აქვს—ე წაჭრილათქო, თორემ სხვებ—ე დასაწუ-
 ნი არ იყოს—ე რჯულის მაღლმათქო, იმათაც
 ნახეს, მოეწონათ ე, იყიდეს — მიმაზომინეს და გა-
 მომიშვეს—ე. თურმე ნუ ბძანებთ—ე, ზომა შემ-
 შლოდა—ე და არშინზედ თითო გოჯა დამეკ-
 ლო ე. მეორე დღეს—ე მისმა კმარმა მიჩიე-
 ლა—ე, თუ ცოლი გამიბრიყვა, არშინშიდაც მოა-
 ტყუა—ე და საქონელიც დამპალი შამოაპარაო—ე.
 ამისთვინ დამიჭირეს შვიდი დღის ვადით—ე,
 რჯულის მაღლა, ღორთა იცოდეს, სულ უბრა-
 ლოთ—ე.

ადგოკატი.

მეორეზედ ნულა დააკლებ თითო გოჯას,
 თორემ უციმბიროთაც ვერ მორჩები! ახლა კი
 კიდევ კარგათ გადარჩენილხარ! შენ ვინლა ხარ?
 (სხვას).

იმერელი.

მე, შენი ჭირიმე, იმერელი გახლავარ, ივანიკა
 ხელიკაშვილი, ქვემოური ყაზახი!

ადგოკატი.

კაცი მოჭკალი შენცა?

იმერელი.

იმე! რას მიბძანებთ, ღმერთი გადღეგრძელებს ბატონო, კაცს ქე რაფა მოგვლამდი, შე დალოცვილო, ქათამი ხომ არ იყო? ფარსაგი, სული მონათლული ქრისტიანი, კაცს რაფა გამოიმეტებს სასიკვტილოთ? ეშმაკი, კულიანი, ქაჯი და ჭინკაც არ მოკლამს კაცს, ისთე თუ გააფუჭებს თვარამ, და მე რაფა გევიმეტეფ ადამიანს? ჯვარი აქაურობას (აფუჭთხებს). ჩვენ სოფელში ერთ წელიწადში დიდი სიკვტილოზანობა გახდათ, ჩემო ბატონო. ისთე ეყრებოდა ხალხი პანტასავით; ოჯახი არ დარჩენილა, რომ კვტარი არ ყოლოდეს ერთი მაინც. ხოლვერა არ იყო, ბატონებს არა გავდა, ვენაცვალე მათ ძლიერებას, და ცივებ-ცხელების ნიშაწყალი სულ არ ჰქონდა იმ ძალვა სნეულებს. დევებენით შენი მტერი დაბნეულა. — უვეზდის დოქტური კი მოგვივიდა, მარამ მათი ამბავი თქვენც კი მოგეხსენებათ, თავი რომ ტკიოდეს კაცს, ფეხზე ადებენ წამალს და რომ მოკვებუა პროჩაით ეტყვიან — იმათ წამლობა ფორმაა და ჩესტითვის, სხვა

არაფერი. თქვენი თავი ნუ მომიკვტება, მე თითვან ვნახე ჩოლოქის ომში ერთი კაცი, ორივე ხელები გაგდებული ქონდა და დოქტორი რომ მოვიდა, მაჯის ნახვა მოუნდომა: ფორმაა მათი, თვარა ისეთე კი არაა არა, ბატონო თუ კაცს თავი არ აქ გამომეტებულთ, იმათ რაფა მიიკარებს საჭირ-ბოროტოთ. ჩვენ დაენებეთთა ი დოქტორს და დევეკითხეთ მკითხავს, იმან მოგეცა ღვთის წყალობა, მართალი გვითხრა, თქვენ სოფელში კუდიანები ყოფილან გახშირებული და ისინი ართმევენ კაცებს გულ-ღვიძლს და ბრუსაბძელაზედ მიაქთ ზაკუშკათ როკაპთანო, ისინი დაღალეთ და აღარავინ მოკვტებო!... დავბრუნდით ჩვენ სოფელში, მოვაგროვეთ რაც იმ სოფელში ბებერი იყო, წვეიყვანეთ წყალზედ, მოუკარით ბაწრით ხელ-ფეხი და ისეთე შევაცურეთ მორევში; რომელიც დაძირა ის არ იყო კუდიანი და რომელიც კი ეიფირფიტა, ის კი სწორეთ ბეჯითათ კუდიანობის ნიშანი იყო. ისინი გამოვიყვანეთ, გავახურვეთ რკინის ჯვარი და დავდაღეთ. ბებერი უძახეს თავის კუდიანებს, გვიშველეთო, მარა არა, ჯვარის ეშინიათ კუდიანებს.

ადოკატი.

სხვა რკინეულით რამეთი არ შეიძლება და
დალაღვა?

იმერელი.

ვეი პლან! უჯვაროთ არ იქნება, მაშინვე კამ-
ბეჩის ტყავს გადააფარებდნ კუდიანები უხილაფათ
და როდი დეიწოდენ... ახლა ბატონო, როცა
დადაღვა გავათავეთ, გაუშვით ის კუდიანი ბებრე-
ბი; მერე ისინიც გამოტყდენ და ახლა მკითხა-
ვები არიან. — ამ საქმისთვის დამიჭირეს, მართე-
ბლობამ იწყინა, შენ პუტოეჩიკი ხარო, და გა-
ნა ქრისტიანული საქმე პუტოეჩიკობა არი? ახ-
ლა, შენი ჭირი შემეყაროს, თუ მიშველი — ყმათ
დაგესახლები!...

ადოკატი.

კარგი! კარგი! შეგიძლია ამირჩიო. შენ ვინ-
და ხარ? შეგრელი ხარ?

გურული.

ვაი წაუხდი! კილაე! რა მიგავს თნაპარია მეგ-
რელს?

მეგრელი.

რა მოგპარა, პატონი, მერგელმა?

კრებული

გურული.

დედავ! რაფა აბდლურათ ჩივი შენ! შენ სხვას მოპარამ, თვარამ გურულს რაფა გაუბედავ მოპარვას! ჩემ კონახში რომ მოხვიდე, იცი რას გიზამ ყაზილარო? ნიფხავს გახდი და მათი შეგიკოჭამ ხელებს!

მეგრელი.

თუ მაგრე ვაშკაცები იყოთ, პატონი, დადინი რათ ერეოდა გურიელს!

გურული.

ვინ გითხრა მაი საჯაყი? იგი დაგავიწყდა, ოცდახუთმა გურულმა რომ ათასი მეგრელი დეიფრინეს წინ, ისე რომ ერთი ყურშუმიც არ გაუსვრიათ?

იმერელი.

ეს ისთე მართალია, თქვენ ნუ მომიკვდებით, როგორც აღდგომა! მას აქეთ არი ჩვენში დარჩენილი სიმღერა: «ოცდა ხუთსა მეგრელ-კაცსა მაკე ტურა შეეყარათ; სანამ ტურათ გაიცნობდენ, სული ხორცათ გეეყარათ!...»

ქართველი.

ვგ ყველა კარგი, გურიელო, მაგრამა ე თოქ

კი რომ უკან ჩამოგიკიდებია მელის კუდივითა, რათ გინდა ეგა?..

გურული.

რაიზა და მიზა, რომ შენისთანა ყაზილარს თუ შეეხდი, შეეკრავ, შეეკოჭამ ამით და ქობულეთში ამოვაყოფეფ თავს! და მაშინ მკითხე, თუ გულს გერჩის.

ქართველი.

შენმა მზემა, ასეთი არა ქნა, ღომით არ მიმიტყუო.

გურული.

ქართველმა რომ ღომის ჭამა არ იცოდეს, იგი ღომის რა ბრალია?... მაჭუტაძეს ერთი ქართველი თავადი ესტუმრა, სადილათ ღომი მიაჩრთვეს თურმე იმ აბდალამ ღომის ჭამა არ იცოდა, ჩაკრა ხელი ღომში—თითები დეეწვა, პირში ჩაიდვა—იგიც დეეწვა, გადაყლაპა—ყელი დეეწვა, კუჭში ჩაუვიდა—იგიც დაწვა და ბოლოს ქართველმა ნაბადი მოიხსნა, აგი ნაბადიც არ დემეწვასო!... აგია თქვენი ცოდნა ა?!...

იმერელი.

მაგისტანები გურულებზედაც კია, შენ ნუ მოუკვდე ჩემს თავს, ნათქვამი: გურული დაპატიჟა ქართველმა, მარხვა დღე იყო და მუხუდო მოუტანა. გურულმან დახედა ჯამხედ, ნახა, რომ თურმე ცარიელი წვენია, ფოჩვი არსად არი. ერთი ორი მარცვალი კი დაცურამდა თურმე მუხუდოს კაკალი წვენში. წამოვარდა გურული, გეიკრა ფიშტოს ხელი და შეაყენა ჩახმახი. — რათა მკლავო, უთხრა მასინძელმა! — შენ კი არა ჰკლამო, უთხრა გურულმა, აგი დედა გაგლეჯილი მუხუდოს მარცვალი ცურავს ვერ დევი-მოჩილე, და ეგება რგი მოვჰკლა ფიშტოთი!

ქართველი.

შენი კნ რალა მეცოდინება, კორტოხელო, შენა! შენ ზომა ხიზილალას უწრუჰუნებდნი ქალაქშია, ის აღარ გახსომს!...

ადვოკატი.

კარგია, აწი კმარა! ღლაბუცს თავი დანებეთ და საქმეს მიჰყავით ხელი: რათ დაუჭერიხართ, გურულო?

ურული.

ჩაიზა და მიზა, რომ იგ ყაზილარი რომ მოკალი ქალაქში!

ადვოკატი.

რათ მოკალი?

გურული.

მე კი არ მოკალი, მან მამაკვლეფია თავი ტყე-ლათეფი! ჩემდა მოვდიოდი გზაზე, დამხედა ი ყაზილარი და დამიწყო ყვირილი: «გურულო უჰ! გურულო! ო გურულო!» და მანამდი მიყვირა, სანამდინ კუჭი არ მომაყვანია. არ გეეცი ხმა; ვთქვი: აბდალეფია ვიცი, თავი რეზა გო-უცვალოთქო; მარა ბოლოს ხელიც მიბიძგა. მაშინ მეც კუჭი მომივიდა, ბიძგეზა მანგრე არ უნდათქო უთხარი, უბიძგე ჩემი მაჭახელა, ვრეხვე გაბერილ მუცელზედ და ქოჩხოსავით გადავაგორე. ერთი ვაი-დედაც ველარ მოასწრო იმ ყაზილარმა და თუ მეტი არ შეეძლო რეიზა მაკუჭრანებდა ი დედა გაგლეჯილი...

ადვოკატი.

ადვოკატი გყავს?...

ჭრებუღი.

გურული.

ადგოკატი რაიზა მინდა! კი აღარ ვფიცავ
მის სიკვდილს!..

ადგოკატი.

მაშ გაგგზავნიან!

გურული.

გამგზავნიან ვეღარ გამოვბრუნდები? ისევ ჩა-
მოვალ რა!

ადგოკატი.

ვინ გამოგიშვებს ნებით.

გურული.

ძალით გავშვები!

ადგოკატი.

მერე ყარაულები!

გურული.

ყარაულები! მე კი გავშვები გზიდან და იქ
კი აღარ დაუწყებ ყარაულებს ყუნცუღს! საითა-
მდი ისინი გეიმძრეოდენ, მაქამდი მე დავტრაკამ
და ქობულეთში ამოვყოფ თავს!... იქ კი ვირ-
ჩენ თავს. ფირალათ ერთი ბიჭი ვერმაჯობებს და
მართალია ჩემ სოფელს კი მოშორებული ვიქნები.

მარამ იმ დედაგაგლოჭილის სიკვდილს კიდე
ჩემი ფირალობა აჯობებს!

ადგოკატი.

რომ მოგეწონ და დავიჭირონ?

გურული.

დედავ, რას ჩივი კილავე? ჩემმა მტერმა თქვა
მაი! თუ იგინიც მე დამიჭერენ და მთლა პილ-
წი და წამხდარი ვიქნები და იგი იქნება! მა-
შინ მეც აღარ ვიქნები შესაბრალი!... და ანა-
სუნი ჩემ საქმეს!...

აკაკი.

სახალხო ლექსი *).

ქალმა თქვა: სიზმარი ვნახე დამდეგ ენკენისთვისა:
ცა წითლად-ყვითლად ელავდა, სეტყვას ისკრიდა ქვისასა,
თავზედ მატყევდა ჩარდახსა, დასურულ ვაკარისასა,
წინა სანთელსა მიქრობდა, ჩამოსხმულ კელაპტრისასა,
ბაღში ხეხილსა მიმტკრევდა, დარგულსა აფვის სისასა,
ნეტა ვიცოდე, რა არის? სიკვდილს იტყვიან ქმრისასა.

*.) ეს ლექსი გაუგონია ილ. ჭავჭავაძეს სოფ. კარდენახში.

საქართველოს ისტორიის სურათები

მეოთხე საუკუნე

I

მირიან მეფე. — საქართველოს ერის განათლება ქრისტეს საწმუნოებით. — წმინდა ნინო და იმის მოღვაწეობა.

მეოთხე საუკუნის დასაწყისში ქრისტეს მოსვლის შემდეგ, საქართველოში მეფობდა მირიან მეფე სასსანიდის გვარისა, სპარსეთის მეფის ჩამომავალი. ის იჯდა უზრუნველათ მამა პაპის ტახტზე მცხეთას. გარეშე მტერი შეწუხებას ვერ უბედავდა, რადგან მთარველათ ჰყავდა დიდებული და იმდროს ყველაზე უძლიერესი სპარსეთის სახელმწიფო. მთის ხალხები ყველა შემინებული ჰყავდა, რადგან ფარნაოზისა და იმის მემკვიდ-

რეებისაგან დარჩენილი ბერძნულს წესზე გაწყობილი ჯარი მუდამ გარს ერტყა. ჯარს გარდა კავკასიის მთებით ყოვლის შხრით შემოზღუდული ქვეყანაც არწივის ბუდესავით უშიშრათ იფარავდა შიგ ჩაბუდებულს ქართველის ერს თავის მეფიანათ. მეფე მირიანი ვაჭრობით გამდიდრებული შეექცეოდა ლხინს და ნადირობას; თაყვანს სცემდა ბრწყინვალე მზეს, სხვერპლათ სწირავდა ოთხ-ფეხს და ზოგჯერ პაწაწინა ყმაცილებსაც თავის უმთავრესს კერპს არმაზს და ზადენს, რომელთა სურათები სპილენძით, ვერცხლით და ოქროთი იყენენ ხელოვნურათ გაკეთებულნი და ამართულნი მცხეთის მოშორებით მტკვრის მარჯენივ მალლობზე.

იქ, საცა გამოდის არმაზის წყარო მანგლისის ახლოს, არის ნაქალაქევი, სახელათ ატენი, ზაფხულში მშვენიერი საგრილებელი ალაგი, რომელიც იყოძველათ დარჩენილი საქართველოს მეფეებისთვის საზაფხულო ადგილ-სამყოფათ და შესაქცევათ. მირიანის დროს ამ ალაგს ერქვა არმაზი, სადაც საუკეთესო კერპები იყო ამართული თა-

ტიანთ საყუდარებით, ანუ უკეთ ვთქვათ საყდრებით. 318 წელს მკათათვეში ამ ალაგას მთელს საქართველოს სამეფოდგან იყენენ მოგროვილნი დიდებულნი და მცირენი საერო დღესასწაულის გადასახდელათ და თავიანთ კერპების მსხვერპლის შესაწირავათ. ერი ფერხულით უვლიდა გარს არმაზის კერპს და იძახოდა «არალეს»*) მეფე, ჯარი და დანარჩენი ერი ყველანი მხიარულათ ატარებდენ ამ დღესასწაულს. მზე მეტათ აცხუნებდა და ერს სიმღერით და შექცევით ოფლი წურწურით სდიოდა. სამხრობისას ცას შავი ღრუბელი გა-

*) სომხას მეცნიერი ემინი ამბობს, რომ ძველათ ქართველებს და სომხებს სწამდათ რომში ძოკლუდი გაცემის გაცოცხლება «არალესების» შემწეობით. ეს ღმერთები, სომხების ძველების სიტყვით, ჩამოვიდოდენ ზეციდგან და იმდენს ლოკავდენ ძვედრებს, რომ გაცოცხლებდნენ, ძოსე სორესელი ამბობს, რომ ღმერთი აწანი სწამდათ ქართველებს და იმის კერპს თაყვანს სცემდნენ. მე ვფიქრობ, რომ ჩვენი ფერხული სამღერა «არალე» იმ კერპთაყვანისმცემლობიდგან აწის დაწმენილი.

ავტორი.

დაეკრა — გაჩნდა საშინელო ჭექა-ქუხილო. წამის წამს მეხი ეცემა მშვენიერ ჩუქურთმით ნახელავს კერპებს და სულ ერთიანათ არმაზის სალოცველო ინგრევა. მთელი ერი შეძრწუნებულია, ყველანი იქით აქეთ შირბიან. არმაზის სალოცველოზე აღარავინ დარჩენილა — დამსხვრეულს კერპებსა და ერთ ფეხ-ტიტველა ახალგაზდა ქალს გარდა, რომელსაც დაუჩოქია, თვალები ზეცას აღუპყრია და ვევედრება. ვინ არის ეს ახალგაზდა ქალი, რომელიც ამ მეორეთ მოსვლის დროს აქ დაჩოქილი და ხელგაპყრობილი ღმერთს ვევედრება. — ნუ თუ მხოლოდ იმას არ ეშინია მეხის დაცემისა? — ის ქალი არის გულ მაგარი თავის სარწმუნოებით. იმას მტკიცეთ სწამს, რომ ეს ჭექა-ქუხილი იმის ღვთისგან არის მოვლენილი კერპთაყვანისმცემლების მოსაქცევათ.

ის ამდროს გულმხიარულია და მტკიცეთ დარწმუნებულია, რომ რაც გულში განუზრახავს უეჭველათ კიდევ აღუსრულდება. ეს ახალგაზდა ასურეთიდგან ფეხით მოსული საქართველოში ქრისტიანობის გასაფრცვლებლათ. შემკრთალმა

ერმა შენიშნა ის ქალი იმ საშინელს მეხის ტეხის დროს და გულთით დამორჩილდა იმის ზნეობითს ძლიერებას, თავგანწირულებას. ყოველმა ქართველმა კერპთაყვანისმცემელმა გულში გაიფლო ეს სიტყვები: სწორეთ იმ ქალის ღმერთმა შემუსრავ ჩვენი კერპებიო... ამ დღესასწაულობის შემდეგ, როცა ერთ დღეშია, ნინოს ამბავი მთელს საქართველოში განითქვა... მაგრამ სანამდის საქართველოს ერის მოქცევაზე ვიტყვოდეთ რასმე, საქიროვ ორიოდე სიტყვით ავწერო ნინო წმიდის ცხოვრება.

ნინო იყო კეთილმსახური დედამამის ქალი; მამა მისს ერქვა ზაბულონი. ცხოვრებდა კახეთის დოკიაში და თერთონ კი მხედრათ მსახურებდა დიოკლეტეანის ჯარში. როცა ჯარიდგან დაბრუნდა იერუსალიმის პატრიარქის დაი შეერთო ცოლათ და გაუჩნდა ქალი სახელათ ნინო. ეს ქალი ჯერ კიდევ პატარა იყო, როცა დაობლდა. ბიძამ მიიღო იმაზე მზრუნველობა და მიაბარა ერთს ეკლესიის მსახურს დედაკაცს, სახელად ჭარხას, რომელმაც ჩინებულათ იცოდა საღვთო წერი-

ლი. ნინო კარგა დიდი შეიქნა და საღვთო წერილშიაც ძალიან განვითარდა. ამდროს იერუსალიმს მოვიდა ერთი კონსტანციის კეისრის კარზე ნამყოფი ქალი, რომელმაც მოიტანა ამბავი, რომ კეისრის ცოლს ქრისტიანობის მიღება ძალიან ჰსურსო, მაგრამ ჯერ ვერ მოუხერხებია, რადგან ზოგიერთი გარემოება აბრკოლებსო. წარმოიდგინეთ იერუსალიმის ქრისტიანების სიხარული, როცა ამ ამბავს შეიტყობდენ. ნინოს გული კი იმდენათ აღელდა ამითი, რომ მაშინვე განიზრახა რომს წასვლა ქრისტიანობის გასავრცელებლათ. ის წაჰყვა ზემოხსენებულს ქალს რომს და იქ შეიქიდა ერთს საქალებო მონასტერში, სადაც რამდენსამე ქალს დაწვრილებით ასწავლიდენ ქრისტეს სჯულს. ამავე მონასტერში იზრდებოდა მშვენიერი რიფსიმე.

იმპერატორს დიოკლეტეიანს მოესმა რიფსიმეს მშვენიერება და განიზრახა იმის ცოლათ შერთვა. ეს მონასტრის ახალგაზდა ქალებმა შეიტყეს და იმავე ღამეს გამოიპარენ სომხეთში. გამოპარულებს შორის იყო ნინო, გაიანე, რიფსიმე

და სხვებიც, მაგრამ სომხეთშიაც არ მიეცათ ამ საწყლებს მოსვენება: სომხეთის მეფემ ტირიდატმა დიოკლეთიანის სიტყვით დაიჭირა ისინი ნინოას გარდა, და რომ ველარ დაათანხმა რიფსიმე კეისრის ცოლობაზე, ყველა აწვალა. ასე ჰქონდა მოწერილობა დიოკლეთიანისაგან. ამსაქმით შეშინებული ნინო სომხეთიდან გამოიქცა და მოვიდა ჯავახეთს. იქიდან მგზავრებს წამოყვანა ჯრბნისის ქალაქამდის. აქ ნინომ ნახა, რომ ქართელის ერი იყო კერპმსახური და თავის ღმერთების დღესასწაულობისთვის მიდიოდნ მცხეთის შახლობლათ არმაზისა და ზადენის თაყვანისსაცემლათ. ნინო გამოჰყვა მგზავრებს და მოვიდა იქ, საცა ერთ იკრიბებოდა. დღესასწაულობის შემდეგ ნინო მიადგა კარს მეფის მებაღეს და ის ჩვეულებრივის სტუმრისა მოყვარეობით დახვდა შორეულ ქვეყნიდან გადმოვარდნილს საკვირველს ახალგაზდა ქალს. ცოტა ხანს შემდეგ ნინომ მოარჩინა ერთი დედაკაცის შვილი, რომელიც თავის დედას გამწარებული დაჰქონდა კარ-და-კარ და ყველას ეკედრებოდა მორჩენას.

ნინომ დედამას უთხრა: «განკურნებულ არს
 ზეციერი მამის სახელითო.» იმ ყვაწვილის
 სახლობა ამის შემდეგ შეიქნა გულით ქრი-
 სტიანი. მცხეთის ქალაქში ნინოს დიდი
 ხმა დაუარდა ექიმობისა. მირიან მეფის ცო-
 ლი დიდი ხნიდგან შეიქნა დაერდომილი ავათ-
 მყოფი. იმის მორჩენას არა გაეწყურა. ბოლოს
 მეფის მოლარეთ-უხუცესმა რაბბინმა აბიათარმა
 ურჩია მიეყვანათ საექიმოთ უცხო ქვეყნიდგან
 მოსული დედაკაცი, რომელიც თავის ღვთის სა-
 ხელით ჰკურნებდა ყოველს ავათმყოფს. ნინომ
 მეფის ცოლიც მალე წამოაყენა ფეხზე, მოაქცია
 და შემდეგ ცოლის შემწვობით თვითონ მი-
 რიანიც თავისკენ მიიმხრო. მეფემ შეჰკრიბა პა-
 ტიკცემული კაცები მოსალაპარაკებლათ ამ მძიმე
 საქმეზე. საქართველოში ძველიდგანვე წესო იყო
 ერის უფროსების დაუკითხავათ მეფე ვერას მო-
 იქმედებდა. ყველას მოსწონდა კეთილ მსახური
 დედაკაცის სარწმუნოება, მაგრამ მამა-პაპის სჯუ-
 ლის დაგდებას მაინც ვერ ბედავდენ. ბოლოს
 ერთმა საკვირველმა შემთხვევამ სრულებით და-

არწმუნა მეფე და ერის წარმომადგენლები, რომ ქრისტეს სარწმუნოება უფრო ჭეშმარიტი იყო იმათსაზე.

ქართლის ცხოვრებაში აი რა სწერია: «ერთხელ მეფე და იმის ხლებულნი დიდებული ერისთავები წავიდნენ თხოტის ტყეში სანადიროთ; უეცრათ უკან შავი ღრუბელი გადაეკრა და ასე დაბნელდა, რომ კაცი თითს თვალში ვერ მიიტანდა; ატყდა ამასთანავე მეხის ტეხა და ჭექა-ქუხილი, ყველანი იქით აქეთ გაიფატნენ, დარჩა მეფე მარტო, შეშინდა და რადგან ნინოს ქადაგებით გული შერყეული ჰქონდა, თვალწინ წარმოუდგა იმისი სიტყვები, და კიდევ უფრო შეშინდა. იმან მკროლოვარე ხმით შეჰფიცა ნინოს ღმერთს, თუ ამ სიბნელისგან გადამარჩენ, შენითაყვანის-მცემელი გავხდეო. ცოტა ხანს შემდეგ ღრუბლები გაიფანტენ და მზემ ისევ გაანათლა ქვეყანა. მეფე დაბრუნდა მცხეთას მცინარე სახით. ერმა უკვე იცოდა იმის ამბავი და მხიარულათ გამოეგება, ნინოც იმათ შორის იყო. როგორც მირიანმა დაინახა კეთილმორწმუნე დე-

დაკაცი ცხენითგან გადმოხდა, თავი დაუხარა და მიიღო იმისგან კურთხევა. ამის შემდეგ ერი იმდენათ მომზადებული იყო, რომ მოუთმენელათ ელოდა ქრისტიანობის მიღებას. მირიანმა გაგზავნა ელჩები კოსტანტინე იმპერატორთან, სთხოვა ეპისკოპოსი და ღვდლები ერის მოსანათლავათ. კოსტანტინემ გამოგზავნა საქართველოში ამღვდელოება სახარებით და წმინდა ნაწილებით. იმათ მოსვლის დროს მირიანმა შეჰკრიბა თავის სამეფოთგან ყველა ერისთვეები და მცხეთის მცხოვრებლები სიამოვნებით მოინათლა მტკვარში.»

მეთის სიტყვით მშენიერი ხელოვნებით ნაკეთები კერპები დაინგრა, იმათი საყდრები ზოგი სულ გაცივდა, ზოგი ეკლესიათ გადაკეთდა, მტკვარს გაღმა რომ მაღალი ბორცვია—ეხლა იქ ქველი ჯვარის ეკლესიაა — იმაზედ წმინდა ჩუქურთმით და მდიდრულათ ნაკეთები არმაზის კერპი იყო უწინ ამართული, რომლის ოქროს და სპილენძის შემკულობას, როცა ამომაგალი მზის სხივები ეცემოდენ, ჩირაღ-

დანსავით შუქით აპრიალდებოდა. ქართველის
ერი დილის მზის ამოსვლისას ქალი და კაცი
დიდი და პატარა ავიდოდენ თავის სახლის ბა-
ნებზე და მუხლმოყრით თაყვანს სცემდენ შუ-
ქით გაელვარებულ კერპსა. ყველას სწამდა,
რომ მზე თავის სურათს განზრახ ამკობდა
შუქებით მაღალი მზისვე საქებლათ, რომელიც
იყო ცხოვრების მომცემი, გამთბობი და გან-
მანათლებელი მთელი ქვეყნისა. ქრისტიანობის
შემდეგ ერმა ველარ ნახა მთაზე ამართული
საყვარელი კერპი, დაიწყო ჯაფრობა ამ ჭიტყვე-
ბით «ვილას უნდა ვსცეთ თაყვანიო.» ბრწყინ-
ვალე კერპის მაგიერათ ამართეს ხის ჯვარი,
მაგრამ მდაბალი ერი მაინც უკმაყოფილოთ
დარჩა და ამბობდა: «მაგისტანა ხეები ჩვენს ტყეე-
ბშიაც ბევრიაო.» მოგვები სარგებლობდენ ერის
უკმაყოფილებით და კიდევ დიდხანს ჰყავდათ
მტკიცეთ მდაბალი სოფლის ერი ზენდის სარწ-
მუნოებაზე. მირიან-მეფემ წარჩინებული ერის
მონათელის შემდეგ მოაქრეფინა ტყე თავის ბალში
და იქ ეკკლესია ააგებინა. ამნაირმა წარმატებამ

წმინდა ნინო კიდევ უფრო გაამხნევა, მისცა იმდენი სულის სიმაგრე, რომ ალანეთის კარიდან მოკიდებული მესხეთამდის, კავკასიის მთის იქით და აქეთ ყველა ალაგები სულ ფეხით მოვლო და ქადაგებდა ქრისტიანობას. ამ სახით ქართველები შეიქნენ ქრისტიანებათ იმ დროს, როცა ჯერ კიდევ საეკლესიო წესი არ იყო დადგენილი. ის დააფუძნა ნიკეის წმინდა კრებამ 325 წელს ქრისტეს შემდეგ. ამ წესის შემოღებით საქართველო ეკლესია შეიქნა ანტიოქიის საპატრიარქო.

II

საქართველოს მდგომარეობა ქრისტიანობის შემოღებამდის. -- უნდის საწმუნოება. — რა მიზეზი იყო, რომ საქართველოს ეკლესია ადვილათ მიიღო ქრისტიანობა -- საწმუნოებისთვის ბრძოლა.

საქართველოს ერთ დიდი ხნიდგან იმყოფებოდა აღმოსავლეთის განათლების ქვეშ. მეორე და მესამე საუკუნეში ქრისტეს მოსვლამდის გაძლიერდა იმის მოსაზღვრე და ტომობით მონათე-

სავე სომხეთის ერი, როგორც განათლებით, ისე პოლიტიკური მნიშვნელობით. რომაელები ეძებდნენ იმათ მეგობრობას: სპარსეთის ერს მხოლოდ სომხების ძეფესთან, დიდ ტიგრანთან, მეგობრობით აქვს დიდი გული და იმის შემწეობით იბრძვის ასურეთის მეფესთან ანტიოქოს დიდთან. ზენდის სარწმუნოებას და სპარს-ბერძნულს განათლებას როგორც სომხეთში, ისე საქართველოში აქვს ძირი გამდგარი. მოგვები ანუ ზენდის სარწმუნოების მღვდლები შეადგენენ მაღალ წოდებას; იმათ ხელშია ერიც და უმაღლესი განათლებაც. სომხის მეცნიერი ეზნიჭი გოგფი, რომელიც ცხოვრებდა ძეხუთე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ და რომელიც ებრძოდა მოგვებს ქრისტეს სარწმუნოებისთვის, აი, როგორ გამოგვიჩატავს ცეცხლის თაყვანის მცემლების, ანუ ზენდის სარწმუნოების მცნებას.

«სულ პირველათ, როცა ჯერარც ცა და არც მიწა არც სხვა რაიმე ქმნილება ცასა და ქვეყანასა, ზედა არ იყო გაჩენილი, სუფევდა ერთი არსება სახელათ «ძერუანი», რომელიც ითარგმანების

«სვედ ანუ დიდებათ». იმან სწირა მსხვერპლი ათას წელს და ბოლოს გაუჩნდა ერთი ძე, რომელსაც ეწოდა ორმუწი ანუ ჩვენებურათ არმაზი. მან შემკმნა ცა და ქვეყანა და ყოველივე არსება. ათასის წლის მარხვის შემდეგ ძერუანმა იწყო თიქრი და სთქვა: «რა სარგებლობისთვის ეიმარხე ამდენხანს: ვაი თუ არ მეყოლოს შეილი ორმუწი და ჩემმა მარხვამ ტყუილათ ჩამიაროს!» ამ თიქრში რომ იყო, იმან იგრძნოთვის გვამში ორმუწის და არიმენის ჩასახვა. ორმუწი გაუჩნდა მარხვის შესრულებისთვის და არიმენც იმის გვამო. რომ ექვი იქონია. სცნა რა ეს, ძერუანმა სთქვა:» გვამსა შინა ორნი ძენი მესხენ; რომელი პირველ მეჩვენოს. იგი ექმნა მეფედ». რა სცნა ორმუწ მამის აზრი, არიმენს ახარა: — მამა ჩვენმა ძერუანმა სთქვა, ჩვენ ორში რომელიც პირველ მას ეჩვენოს, იგი იქმნეს მეფედ. რაკი ეს შეიტყო არიმენმა გაარღვია მამის გვამი და პირველათ წარუდგა იგი. მამამ ვერი ცნოდა ჰკითხა: «ვინ ხარ შენ?» — არიმენმა მიუგო: «მე ვარ ძე შენი.» ძერუა-

წმა უთხრა: «ძესა ჩემსა უღის მშვენიერი სუნი და ბრწყინვალეა, ხოლო შენ ხარ ბნელი და მყრალი. ამ ლაპარაკში ორმუწის დაბადების ქამიც მოიწია, იშვა ნათელი და სუნნელოვანი და წარუდგა მამას. როგორც კი დაინახა, ძერუანმა სცნა თვისი შვილი, რომლისთვისაც იმარხვა, აილოხელში რომ კვერთხები ეჭირა და მსხვერპლს სწირავდა, მისცა ორმუწს და უთხრა: «აქამდის შენთვის ვსწირავდი მსხვერპლსა, აწ შენ შესწირე ჩემთვის.» შემდეგ მისცა თავისი კვერთხები და აკურთხა. მაშინ არიმენ წარუდგა მამას და უთხრა: «აკი ამისთანა აღთქმა მიეცი, ორს ჩემს შვილში რომელიც პირველათ მოვა ჩემთან, მეფობას იმას მივსცემო.» რომ თავისი აღთქმა არ დაერღვია, ძერუანმა არიმენს უთხრა: «იყავ შენ ცრუ და ცოდვილი, მოგეცეს შენ მეფობა ცხრა ათას წელს. ცხრა ათას წელს შემდეგ ორმუწ იყოს მეფედ და რაც ინებოს, ის იქმნას». შემდეგ ორმუწმა და არიმენმა დაიწყეს არსებათა გაჩენა. რაც ორმუწმა გააჩინა, იყო კეთილი და მართალი; და რაც არიმენ-

მა შეჰქმნა, იყო ბოროტი და წყეული.» ორმუ-
წი წარმოედგინათ დღეთ და მზის სინათლეთ,
არიმენი ღამეთ, სიბნელეთ. ორმუწის გამომხატ-
ველი იყო ცეცხლი, რომელსაც ზენდის სარწ-
მუნოებისანი თაყვანს სცემდენ, ხოლო არიმენი-
სა სიბნელე, რომელსაც სწყევლიდენ და ემი-
ნოდათ.

როდესაც კაცის გონებამ გამოიხატა ქვეყნი-
ერობა ამნაირი ავი და კარგი ქმნილებით გავსებული
და იმათი გაჩენა შიაწერა ორს ერთმანეთის მოწი-
ნააღმდეგე ძალას: «ბოროტს» და «კეთილს»,
იმის შემდეგ მრავალი ძველი სახელმწიფოების
დაწყობილება დაარსდა შემოხსენებული მცნების
თანახმათ. როგორც ბუნება, ისე კაცების გაჩე-
ნაც ორს ღმერთს: «ბოროტსა» და «კეთილს» დაა-
ბრალეს. ძველს სახელმწიფოებს სწამდათ, რომ
კაცებში ზოგი კეთილია, ზოგი ბოროტი; ერთი
ნაწილი კაცობრიობისა კეთილის ღმერთისგან
არის გაჩენილი, მეორე ბოროტისაგან. ზენდის
სარწმუნოების მიმყოლთ სწამდათ, რომ ქვე-
ყნის ბედნიერება მხოლოდ მაშინ იქნება შესა-

ძლები, როდესაც ბოროტნი არსებანი დაემორ-
 ჩილებიან კეთილსა. ამ მცნების თანახმად ძველს
 სახელმწიფოებში უსამართლო საზოგადო დაწ-
 ყობილება დამკვიდრდა. გაკეთდა მალალი და
 დაბალი წოდება, დაბალი წოდება. მიაჩნდათ
 არიანის ქმნილებათ, მალალი წოდება კი ორ-
 მუწის შვილებათ, ამ სახით მალალი წოდება ბუ-
 ნების კანონათ რაცხდა, რომ ისინი ბატონე-
 ბათ ყოფილიყვნენ და თავი ერჩინათ დაბალი
 წოდების შრომით. ამ ზემოხსენებულს სარწმუ-
 ნოებაში გაზდილს თვითონ დაბალს ხალხსაც
 სამართლიანათ მიაჩნდა ეს დაწყობილება
 და თუნდ ისე შეეფიწროებინა, რომ სახლკა-
 რიანათ აეკლო მებატონეს, ან რომელსამე თა-
 ვადს, ხმას ვერ ამოიღებდა, რადგან სწამდა,
 რომ კეთილი არსება სჩაგრავედა ბოროტს ქმნი-
 ლებას. რამდენიმე საუკუნე და იათასი წელიც
 გავიდა, რომ საზოგადო დაწყობილების კანონი
 უმცირესს ნაწილს აწუხებინებდა უმრავლესს ნა-
 წილს კაცობრიობისას, კეთილშობილი შთამო-
 მავლობის კაცი ბოროტშობილს, ანუ მუშა

სოფლებს კიდევ გასცარცავედა, დაატყვევებდა, სახლ-კარიანათ აიკლებდა, მოკლავდა კიდევ, მაგრამ ამისთვის სახელმწიფო ვერას ეტყოდა იმას, რადგან ყველას სჯეროდა, რომ ბოროტი კეთილისაგან უნდა იჩაგრებოდესო. ინდოეთში კმატრის წოდებისასა, ანუ მხედარს რომ პარი, გლეხი მოეკლა, კანონი ვერას გადაახდევინებდა. ამისთანა უსამართლოების ქვეშ კვნესოდა მთელი კაცობრიობა რამდენსამე საუკუნესდა ათასის წელის; ვიდრე არ დაიბადა ისეთი კაცი, რომელმაც გამოიხსნა კაცობრიობა ამისთანა საშინელს უსამართლოებისაგან.

იესო ქრისტე ნაზარეველი იყო და ებრაელებში ნაზარეთი მიაჩნდათ მონების და გლეხების საცხოვრებლათ. იქ სახლობდა დაბალი წოდების ერი; ამ წოდებიდგან იშუა ჩვენი მხსნელი ღვთისა და ბუნების კანონის ნებაც ის იყო: სამართალი ყოველთვის გაჭირებულებშია. იესო ქრისტემ სთქვა: «ჩვენ ყველანი ღვთის შვილები ვართო, ბოროტი და

კეთილი ჩვენ ხელში არის, გვინდა ვიქნებით კეთილი, გვინდა ბოროტი. აქლემი უფრო მალე გაეტევა ნემსის კურწში, ვინამც მდიდარი შევა სასუფეველშიო». დაჩაგრულს კაცობრიობას რომ მოესმა ამნაირი მცნება, მაშინვე შერაცხა ის ღვთის შვილათ და აღტაცებით მიეგება ამ ახალს სარწმუნოებას, რომელიც ქადაგებდა თავისუფლებას, თანასწორობას ღვთის წინაშე და სამართალს. დადგა ქვეყნის განახლების დრო. ახალ სარწმუნოების მიმყოლნი თავის მოქმედებით და სამართლით აკვირვებდნენ მაშინდელს ქვეყნიერობას. ისინი იყვნენ გლახაკის მფარველნი, უსამართლოების მტერნი და ყოველი კეთილის საქმისთვის თუ საჭირო იყო კიდევ იწამებოდნენ; თავის სისხლიც არ შურდათ ამ დიდი საქმისთვის და ჯილდოს მოელოდნენ საიქიოს, იმათის აზრით სასუფეველი მოაწამეების იყო. ამისთანა თაყვანწირულს კაცებს და იმათს სამართლიანს მოქმედებას რა დაუდგებოდა უძლეველი. მართლაც რამდენათაც უფრო სდევნიდნენ და აწვალვებდნენ ქრისტიანებს,

იმდენათ უფრო მრავლდებოდენ ამ სარწმუნოებების მიმყოფნი. ყოველი წვეთი სისხლი ქრისტიანებისა სიმართლისთვის დაღვრილი ათას კაცისგულს იგებდა. ელიშე ვართაპეტი მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსი მოგვითხრობს სპარსეთის უმთავრესის მოგვის წერილიდგან, რომელიც სომხეთიდგან მისწერა იეზდიგერდ მეფეს, შემდეგს ამბავს:

«ჩვენი წინაპრებისგან გამიგონია: მეფეთ მეფის-შაფუილ*) დროს როდესაცამ (ქრისტეს) სარწმუნოებამ იწყო გავრცელება სპარსეთში და იმის საზღვრებს იქით აღმოსავლეთში, ჩვენს უმთავრესს სჯულის მდებლებს იმდენათ შეეშინდათ, ზენდის სარწმუნოება სულ არ მოისპოსო, რომ ურჩიეს მეფეს ქრისტეს სარწმუნოების მოსასპობათ ბრძანება გამოეცა თავის სახელმწიფოში. რამდენათაც უფრო ცდილობდა იმის მოკვეთას, იმდენათ უფრო მრავლდებოდენ ქრისტეს თაყვა-

*) შაფუი მეორე ავიდა ტახტზე 305 წელს ქრისტეს აქეთ.

ნის მცემლები. ქრისტიანობამ კუშუნების (მონგოლ-
 ლების) მიწამდის მიაწია და სამხრეთით თითქ-
 მის ინდოეთამდის გავრცელდა. — არც უდაბნო,
 არც დაშენებული მაზრა არ მოიძეოდა ქვეყანაზე,
 რომ ქრისტიანებს თავის მონასტრები და სალოც-
 ველოები იქ არ გაემართოს. ბოლოს მეფემ ბრ-
 ძანა ყველა ეკლესიების დაკეტა და ზედ მეფის ბე-
 ჭდის დაკერა, მაშინ ქრისტიანებმა თავიანთი სახ-
 ლები გააკეთეს ეკლესიებათ. ეს კიდევ არაფერი,
 იმათ თქვეს, რომ ყველაზე უფრო წმინდა ეკლეს-
 სია თვით ჩვენი თავიაო. ის ყოველი თიხისა და
 ქვის ეკლესიაზე უკეთესათ მიაჩნდათ. მეხლმეების
 მახვილი დაბლაგვდა და ქრისტიანებს კი არ მო-
 სწყინდათ თავიანთი თავების დახრა მოსაკვეთათ.
 მტარცველებს მოსწყინდათ იმათ სიმდიდრის და
 საუნჯის ტაცება; ქრისტიანები კი მაინც თან და
 თან მდიდრდებოდნენ. ბოლოს მეფემ ნახა, რომ
 ქრისტიანები ისე სიამოვნებით მისცვიოდნენ სა-
 სიკვდილოთ, როგორც დამწყვდეული ცხვრები
 საფარეხოთგან და გასცა ბძანება, რომ ვისაც რა

სარწმუნოება ჰსურდეს, ის აღიაროს და აღარ იქნეს ქრისტიანების დევნაო».

სომხის ისტორიკოსი აგათანგელოსი ამბობს, რომ კოსტანტინედიდის მონათვლამდის (311 წელს ქრისტეს აქეთ) სომხეთის სახელმწიფოს დიდხანის მიღებული ჰქონდა ქრისტიანობაო. ევროპის მეცნიერებში სენ მარტენმა (*) პირველათ დაამტკიცა, რომ სომხების სამეფო 276 წელს ქრისტეს აქეთ უკვე აღიარებდა ქრისტიანობასაო.

ამ სახით მესამე საუკუნიდგან დაწყებული საქართველოს საზღვრავდა ქრისტიანი სახელმწიფო. ერთის მხრით და მეორეს მხრით სპარსეთის სახელმწიფო, რომელიც გავსებული იყო ქრისტიანებით და ქრისტიანი მქადაგებლებით. რა დიდი კითხვა უნდა, რომ ქრისტიანი სომხები და სპარსეთის ქრისტიანები გუნდებათ მოვიდოდნენ საქართველოში წმინდა სახარების საქადაგებლათ.

(*) დამატება აღმოსავლეთის იმპერატორის ისტორიის Lebeau (Paris, 1825 წ. ტომი, I, 176 და 177 გვერდი)

ეს კიდევ არაფერი: ქრისტეს წვალებიდანვე განითქვა საქართველოში იმისი სახელი და მოღვაწეობა კაცობრიობის განსათავისუფლებლათ. საქართველოდან იყვნენ ებრაელები იერუსალიმს წასულნი, რომელნიც შეიქნენ იმის წვალების მოწამე. როდესაც ისინი დაბრუნდნენ საქართველოში მცხეთის მცხოვრებლები ისეთის თანაგრძნობით ისმენდნენ ამბებს ქრისტეს ცხოვრებისას და იმის წვალებას დაბრუნებულის ურიებისგან, რომ ერთი დედაკაცი ელიოს ებრაელის და სასოებისაგან კიდევ მოკვდა. რასაკვირველია, ამისთასა შემთხვევა დიდს შთაბეჭდილებას აღძრავდა ხალხის გონებაზე და აფიქრებინებდა: «სწორეთ მართალი ყოფილა ის კაცი და ჭეშმარიტი ღვთისგან მოვლენილა ქვეყნის განსათავისუფლებლათაო». ამას გარდა თვითონ საქართველოს ერის გონებასაც უფრო ეთანხმებოდა ქრისტეს მცნება, რომელიც ქადაგებდა კაცების თანასწორობას ღვთის წინაშე. საქართველოა ერს არ მოსწონდა ზენდის სარწმუნოება, რომლის წყალობით გაჩნდნენ იმის

ნიღაღზე აწნაურები და მსახურები, მეფობა და
 მონაობა. ეს ახალი ქრისტეს სარწმუნოება უფრო
 შეეთანხმებოდა იმის ბუნებითს ჩვეულებას, ზნეს
 და მქადაგებლებს ყოველთვის უფრო დიდის
 თანაგრძნობით შეხედებოდა. ამას გარდა რომის
 და სპარსეთის სახელმწიფოებს კავკა-
 სიის მხარე საექსორიო აღვილათ მიაჩნდათ,
 სადაც ჰგზავნიდენ ქრისტიანებს, როგორც ამ
 ქამათ ჩვენიდგან ციმბირს გზავნიან დანაშაულებს,
 ბაშის და იანეთის მახლობლათ რიონის მდი-
 ნარეში არიან ჭალაკები, რომელთაც
 აქამომდე ეძახიან ს ა ქ ს ო რ ი ა ს (ესე იგი დანა-
 შაულების გასაგზავნს აღაგს). ამსახით საუკეთესო
 ქრისტეს მქადაგებელნი, მეცნიერი კაცები ღუ-
 თის-მეტყველებაში და საერო სწავლაში, აგრე-
 თვე ექიმობაში ზედმიწევნილნი მკურნალნი მთე-
 ლი სამი საუკუნის განმავლობაში არ დასცხრებო-
 დენ ჩვენში ქრისტეს სარწმუნოების ქადაგებას.
 საქართველოში მოკვდა რომის ეპისკოსი კლი-
 მენტი, რომელიც იმპერატორმა ტრაიანმა გა-
 მოაგდო სამეგრელოში. აქვე მიიცვალა მშვე-

ნიერი ნასწავლი კაცი პონტოელი პალმი. ბოლოს როდესაც მეფე ამზასპხ გააგდეს ქართველებმა თავის უსამართლოებისთვის და სომხის მეფის ნათესავი რევი შევიდა საქართველოს ტახტზე, იმან სომხის მქადაგებლებით მთელი საქართველოს ერი მოამზადა ქრისტიან სარწმუნოების მისაღებათ.

მრავალი ქართველები გამოჩნდნენ თავის სარწმუნოების წინააღმდეგნი. იმათ აღარ სწამდათ თავის ღმერთები, და ცეცხლის ქურებს კაცის შარდით აქრობდნენ; ბევრი ორმიწიხ და ზადენის კერპებსაც დასცინოდა. ყველას აცრუებული ჰქონდა გული ზენდის სარწმუნოებაზე და დიდის პატივისცემით უყურებდნენ ქრისტიანებს, რომელნიც განირჩეოდნენ წმინდა ცხოვრებით და თავისუფლების მოყვარეობით. აი, ამითი აიხსნება, რომ მეოთხე საუკუნის დასაწყისში წმინდა ნინომ ასე აღვილათ წვეთი ქრისტიანის სიხსლის დაუღვრელათ მიაღებინა მთელს საქართველოს ქრისტიანობა. ერი მომზადებული იყო ამ ახალი სარწმუნოებისათვის. ამ მდგომარეო-

ბაში მხოლოდ ისეთი კაცი უნდა გამოჩენილიყო, რომ თავისი გულშეურყეველი სარწმუნოებით ეთქვა ერისთვის, თქვენი სარწმუნოება ცრუა, მოიქეცითო, და ერი მოიქცეოდა. ამისთანა კაციც მალე გამოჩნდა. ის იყო ერთი ახალგაზდა დედაკაცი, სახელათ ნინო, რომელმაც სხვა კეთილ ნიჭებს შორის ექიმობაც კარგათ იცოდა და პირველათ მეფის სახლობის გული ამ საშუალებით მოიგო ქრისტეს სარწმუნოებისთვის.

მირიანს შემდეგ მეფობდა იმისი შვილი ბაქარი. (342—364 წ.)— ბაქარი ყმაწვილობიდანვე იყო წასული საბერძნეთს დიდის კოსტანტინე იმპერატორის კარზე და ჰქონდა სწავლა მეცნიერება შეყვარებული. საღვთო წერილში კარგათ გაწვრთნილი იყო. როდესაც ტახტზე შევიდა, იმის გულის წადილი ის იყო, რომ ქრისტეს სარწმუნოება დაემკვიდრებინა ერში. ამისგამო იმან დაიბარა საბერძნეთიდან მეცნიერი და სასულიერო მწიგნობრობაში განვითარებული კაცები. ყოველს ღვდელს მიუჩინა თა-

ესი მრევლი, აუშენა უკკლესია და ეკკლესიასთან გაამართინა შკოლა, სადაც ასწავლიდნენ ქართულს ენაზე საღვთო წერილს და საერო სწავლას, ამას გარდა ბერძნულს და ასურულს ენებს. იმისვე მეფობაში მოვიდნენ ქრისტეს სიტყვის მქადაგებელთა გუნდნი მოციქულების მაგიერი კაცები და ბაქარ მეფის შემწეობით მოაქციეს მთიულები, აფხაზები, ხევსურები და სხვა. ამას გარდა ბაქარმა განიზრახა არანელების (*) მოქცევა. ამ ქვეყნის მმართველათ იყო ბაქარის სიძე ფეროზი, ზენდის სარწმუნოების აღმსარებელი. როგორც ერი, ისე იმის მმართველი წინააღმდეგი გახდნენ ამისა და ფეროზმა ითხოვა სპარსეთის მეფისგან შემწეობა. ამ დროს სომხებიც შეეცილნენ ბაქარს მეფობაზე: საქართველოს ტახტი რევის შვილებს ეკუთვნისო. ამსახით აღიძრა ომი საქართველოსა და სპარ-

(*) აჩანის მარჯა ესლა ღორის სპარსეთს და მუღანლოს მარჯას შეიტაცეს სპარსეთის. ახლა ამ ქვეყნებში თათრები ცხოვრობენ.

სელებს შუა სარწმუნოებისთვის, რომელსაც პირველათ მიეცა პოლიტიკური მნიშვნელობა. ეს ომი დაბოლოვდა ამნაირათ. არანის უფრო დიდი ნაწილი სპარსეთს დარჩა. მეორე ნაწილი ამ ქვეყნისა გაქრისტიანდა, თვითონ ფეროზი მოიქცა და ბაქარმა გაქრისტიანებული არანის ქვეყნის ნაწილი მდინარეს ხრამსა და ალგუთს შუა მისცა მას საერისთავოთ. სომხებთან ცალკე პირობა დაასკვნა, რომლის ძალით რევის შვილებს მიეცა კახეთი და ისინი უნდა დამორჩილებოდნენ ბაქარს, როგორც საქართველოს ერისთვეები.

ფილანთროპიური განხილვა

ქართული ენისა

ენა არის უმთავრესი თვისება კაცისა, რომლითაც ის განირჩევა სხვა ცხოველთაგან. როგორ წარმოსდგა ენა? — აი, პირველი საკითხავი ამ დროის მეცნიერებისა. იმათი ძიება ამ კითხვის პასუხს შეიცავს, მაგრამ ჯერ ვერაფერს მიმხვდარა. ნამდვილსა. საენო მეცნიერება ჯერ ვერას იტყვის იმაზე, თუ როგორ დაბადებულა სიტყვის ძირები, თუმცა ენის ძიებას ძველიდგანვე შეუდგენ ყოველი ქვეყნის მეცნიერები. სულ ძველის ძველათ ინდოელები იკვლევდნენ ლექსთაწყობის კანონებს და, როგორც ამბობდნენ, ინდოელების გრამატიკაში იპოება თითქმის ყველა ის წესები, რაც იცოდნენ წარსული საუკუნოების გრამატიკოსებმა. ინდოელების შემდეგ ბერძნები ცდილობდნენ თავისთავათ გრამატიკულ კანონე-

ბის გამოკვლევას. იმათ თითქმის არ სცოდნიათ, იყო თუ არა რაიმე გრამატიკული სწავლა ინდოეთში. არისტოტელმა იცოდა, რომ ენაში არის სხვა და სხვა წყობის სიტყვები: სახელი არსებითი, ზმნა, კავშირი, რიცხვითი სახელი—მხოლოდობითი და მრავლობითი. მაგრამ იმან არ იცოდა, თუ გრამატიკულს ფორმებს რა მნიშვნელობა ჰქონდა აზრის შედგენაში. ამ შემთხვევაში პერგამის და ალექსანდრიის ქალაქის მეცნიერებმა დიდი საქმე ჰქნეს. ისინი იძიებდნენ ჰომეროს თხზულებას «ილიადას» კრიტიკულათ და ამ ძიებით ახსნეს და სახელი უწოდეს მრავალს გრამატიკულს ფორმებს, შეისწავლეს, თუ რა წესით იცვლებიან სიტყვები აზრში, რომ გამოხატონ ყოველნაირი მიმართობა (отношение) და დამოკიდებულება საგნებს შორის. ერთი სიტყვით იმათ მოამზადეს სრულათ გრამატიკის მასალა. შერე გრამატიკის მასალები დააწყო რიგისა და წესისამებრ ერთმა მეცნიერმა დიონოსი ფრაკიელმა, რომელიც ცხოვრებდა შესამე საუკუნეში ქროსტეს მოსვლის წინათ რომის ქა-

ლაქში და იქ ასწავლიდა ბერძნულს ენას. აი, ამ განზრახვით შეადგინა იმან რომაელებისთვის ბერძნული გრამატიკა და შიგ შეკრიბა ყველა გრამატიკული წესები და ცოდნა, რაც იმის დრომდის გამოეკვლიათ საბერძნეთის მეცნიერებს. ამის შემდეგ გრამატიკას ბევრი არა შემატებიარა, თუმცა საბერძნეთის შემდეგ რომაელებში იკვლევდნენ ენის კანონებს; იმათ მიჰყვნენ ევროპელები და განაგრძეს ძველი მეცნიერების შრომა, მაგრამ მეთვრამეტე საუკუნემდის ენის ძიებას ძირითადი კანონები მაინც არა გამოუკვლევიარა. ანტონ ქათალიკოსის გრამატიკა და პლატონ იოსელიანისა დიონოსი ფრაკიელის გრამატიკულს წესებს გვასწავლიან სხვასკი არაფერს. ენის შესწავლა მეთვრამეტე საუკუნემდის მეცნიერებათ არ ჩაითვლებოდა. ძალიან დიდი ღვაწლი ამ მეცნიერებისათვის დასდვა ერთმა ევროპელმა ფილოსოფოსმა ლეიბნიცმა, რომელიც ცხოვრობდა მეჩვიდმეტე საუკუნეში. მანამდის ყველანი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ებრაული ენა იყო თავი ენა კაცობრიობისა და სჯე-

როდით, რომ ამ ენიდგან წარმომდგარა მთელი ქვეყნის ენებია. ამის პასუხათ ლეიბნიცი, აი, რას ანბოპს: «ვისაც ებრაული ენა მიაჩნია მთელი კაცობრიობის დედა ენათ, ის სწორეთ იმისთანა კაცსა ჰგავს, რომელიც ამტკიცებს ხის წვერი და ტოტები ხის ფესვებიაო, ან ჰგონია, რომ სადმე შეიძლებოდეს ხის ნამორების განედლება და იმათი ხეთ გადაქცევა. ამისთანა აზრების შეთხვზა შესაძლებელია, მაგრამ ისინი წინააღმდეგნი იქნებიან ბუნების კანონების და მთელი ქვეყნის დაწყობილებისა, ესე იგი ამისთანა აზრით ღვთის სიბრძნის წინააღმდეგი იქნებოდაო». ლეიბნიცმა გამართა მიწერ-მოწერა მაშინდელს წარჩინებულს კაცებთან, რომელნიც იყვნენ წასულწამოსულნი სხვა და სხვა ქვეყნის კიდებზე. ლეიბნიცის გულისთვის აგროვებდა სიტყვებს რუსეთის იმპერატორი, იეზუიტები ჩინეთის ქვეყანაში იმისთჳნ შრომობდენ. სხვა და სხვა ქვეყნების ელჩები, მგზავრები, თავადნი და დიდებულნი ყოვლის ქვეყნისა სულ ლეიბნიცმა დაასია ამ საქმეს, შეკრიბა მრავალი ენის სიტყვები და შემ-

დეგ დაიწყო ერთნაირი აზრის სიტყვების შედარება და ენის წარმოების ძიება.

იმან პირველ აცნობა მეცნიერებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვთ ენის დიალექტებს ანუ ენაცულებს ერთისა და იმავე ერისას, ლექსთა-წყობის ასახსნელათ. მაგრამ რაც ამ დიდმა მეცნიერმა ვერ შესძლო, ის მოათავეს წარჩინებულმა ჩვენი დროის მეცნიერებმა ბოჰმა, გრიმმა და სხვებმა. ბოჰმა განიზრახა გრამატიკულის ძიებით შედარება ერთმანეთთან სანსკრიტულის ენისა, ზენდის, ელინურის, ლათინურის, ლიტვურის, სლოვენურის, გოთურის და ნემეცურისა. იმან შეადგინა შედარებითი გრამატიკა ამ ენებისა და ამის შემდეგ ენისძიებაც სწორეთნამდვილ მეცნიერებათ შეიქნა, ამ შემოხსენებულის მეცნიერების შრომით გამოჩნდა, რომ ენა არის ბუნებითი კუთვნილება კაცობრიობისა. იმას ვერ გააკეთებს ვერც ერთი კაცი, ვერც მთელი ხალხი და ვერც მთელი კაცობრიობა ისე როგორც მაგალითად ჩვენ შეგვიძლიან სტოლისა და ჯკამის გაკეთება. ენა იზრდება, ესე იგი

იცვლება ბუნების კანონისამებრ და კვდება კი-
დეცა. რანაირათ გაჩნდა ენა?—ამას ჯერ ვერაფერ
მიმხედარა ზედმიწევნით; მაგრამ იმის ცვლი-
ლების უმთავრესი კანონები კი იციან ამ ქამათ,
საქნო მეცნიერებას შეუტყვია, რომ ენა იზრდე-
ბა რამდენიმე მარცვლებისაგან; რომელთაც
გწოდებთ ლექსის ძირები და მერე გვიხსნის, თუ
როგორ შედის თანდათან ოწარმატებაში, ანუ
უკეთ ვთქვათ როგორ იზრდება. როდესაც ამ
მეცნიერებამ შეადარა მრავალი სხვა და სხვა ერის
ენები, იმან ბევრს იმათგანში შენიშნა ერთნა-
ირი აგებულება—ერთნაირი წესი ლექსთაწყო-
ბაში, ერთნაირი გრამატიკული დაწყობილება,
ერთნაირი ძირები და ამასთვის ესენები რიგრი-
გათ დააწყო. რომელთაც ერთნაირი კანონები
და გრამატიკული წყობა ჰქონდა, იმათ მონათე-
საფე ენები უწოდდა.

თითო ერის ენაში ყველა სიტყვები რომ დავ
შალოთ, სულ რომ ბევრი იქნეს, სამას, ოთხასი
ლექსის ძირი თუ იქნება, მეტი არაა ზოგრი ძი-
რებია ხმებაძნი (звукоподражательные), ესე იგი

განიმეორებენ იმ ხმებს, რაც ბუნებაში ისმის და იმისგან შეადგენენ სიტყვებს, მაგალითად: ჩქრ. ეს ხმა ისმის, როდესაც მთიდგან მდინარე ჩამორბის და მიწაზე ეცემა. ჩქრ არის ძირი. იმისგან შედგენილი სიტყვები ჩანჩქერი, ჩქრი-ალი. ჭრჭ.—ჭრიჭინი, გრხ—გრუხუნნი, კრ—კრიალი და სხვა. თავდაპირველი ძირები სულ შემასმენელობითნი, ანუ სახვითნი არიან, ესე იგი აღნიშნენ ან რასმე მოვლენას, ან მოქმედებას, ან საგანს, ან ნიშანს, ან თვისებას. ეს ძირები არიან ერთმარცვლოვანნი: ან მარტო ერთი ხმოვანთ ასოა, ან ერთი უხმო ასოც თანდასდევს. ძირები არიან სამგვარნი: პირმშო, შედევგი და მასშედევგი. პირმშო ძირი მხოლოდ ერთი ხმოვანი ასოსგან არის შემდგარი, ან ზედ კიდევ ერთი უხმო ასოც დაერთვის. მაგალითად: შ არის ძირი სიტყვისა ჯდომა, კა—კაცისა, ქუ—ქვისა და სხვ. შედეგი ძირი იმას ეწოდება, საცა ერთს ხმოვანს ასოს თანეში დაბოლოში უხმო ასოები დასდევს: კან—კანი, ლოდ—ლოდი და სხვ. მას შედეგნი არიან ისეთი ძირები, სადაც ერთ ხმო-

ვანს ასოას აღდენებული აქვს რამდენიმე უხმო-
ასო: — ყ რ უ — ბ რ მ — ყ რ უ, ბ რ მა. აქედგან სი-
ტყვა ბოროტი წარმოსდგა და სხვ.

როგორც ერთი კაცი, ისე მთელი ერი თავილ-
განვე ბევრს რასმე გრძნობდა ბუნებაში: ხე-
დავდა, ისმენდა, გემოს და სუნს ტყობულობდა —
ერთი სიტყვით გამოსცდიდა მრავალს გვარს
შთაბეჭდილებას. ამ შთაბეჭდილებათა გამოსათ-
ქმელათ ის სიტყვის ძირებს ბევრნაირათ და-
უწყებს ცვლას და ამნაირათ იმისი ენა თან-
და-თან იწყებს ზრდას. შემდეგ ერი მრავლდება,
გვარები მიდიმოდიან, სხვა და სხვა საქმის კუ-
თებას იწყებენ, განსაკუთრებულს გარემოებაში
დგებიან და აქ იბადება ახალი სიტყვები უწინ-
დელი ძირებისაგან. თითო გვარის ენა სხვაფერ-
დება და წარმოსდგება დიალექტები, ენ ა ც უ-
ლ ე ბ ი — (Нарѣчія). შემდეგ წარმოვიდგინოთ,
რომ ამ ერთი ტომის ერს ვინმე მტერი
დაემუქრა ასაკლებათ, მაშინ თემები ერთმანეთს
უკავშირდებიან, მოხდება ხშირათ ყრილობა მო-
სალაპარაკლებლათ, თუ როგორ უნდა მოიქცენ

მტრის მოსაგერებლათ, იმათში ერთი რომელიმე უფრო კარგი მოლაპარაკე კაცი გამოჩნდება. ის ილაპარაკებს ისე რომ ყველა თემების გასაგონი იყოს, შემდეგ თან და თან ვიწყდება იმათი თემის განსაკუთრებული სიტყვებიდა, ხმარობენ ლაპარაკში იმ სიტყვებს, რომელნიც ყველა თემებს ესმისთ, რომელნიც ყველასთვის გასაგონია. ამ სახით თემებში რომლისამე გვარის ენა წამოისწევას წინ, უფრო ბევრი დაიწყებს იმათი ლაპარაკს, როდესაც ერთად არიან შეყრილნი და ამ სახით ენა მუშაგდება, წერა-კითხვა, სწავლა იწყება იმ ენაზე, ერი თან და თან ნათლდება და იმისი ენა ლიტერატურულ ენათ იქცევა. მაშინ ეს ენა მიიღებს თავის საკუთარს გრამატიკის წესებს და შორდება თავის დიალექტებს, სათემო ენებს, ანუ ენაცულებს. დიალექტებისაგან აღარ იძენს ეს ლიტერატურული ენა ახალ-ახალ სიტყვებს და ამისთვის ენა დგება ერთ დონაზე, იმის გრამატიკული ფორმები მაგრდებიან. მაშინ ამ ენას ჰქვიათ ლიტერატურული, კლასიკური ენა. როდესაც ეს ენა აღარ იკარებს

თავის დიალექტების ახალ სიტყვებს და იმათს ცოცხალს ლექსთაბრუნვას, — მიაჩნია იგი ენის გამრყენელათ, ამის შემდეგ ეს ლიტერატურული ენა, ადრე თუ გვიან, დაეცემა იმას ლაპარაკში აღარავენ ხმარობს, მხოლოდ ძველს წიგნებში რჩება და იმის მაგიერათ ახალი ცოცხალი ენა წარმომდგარი ენაცულებისაგან დაიწყებს წარმატებას და ლიტერატურათ შემუშავებას. ამნაირი შემთხვევა მოუვიდა ჩვენს ძველს და ახალს ენას. ძველი ენა ჩვენი ძალიან შემუშავებული ენაა, მაგრამ იმაზე აღარავენ ლაპარაკობს. ეს ენა ადრიდგანვე აღარ აქცევდა ყურადღებას სხვა და სხვა თემების სიტყვიერებას, არ სარგებლობდა იმ დიალექტებით, რომლითაც ლაპარაკობდნ ქართლში, კახეთში, იმერეთში, გურიაში, ჯავახეთში. ამის გამო ჩვენი ძველი სამეცნიერო ენა დროსა და დროს განმავლობაში მძიმე გასაგონი შეიქნა ცოცხალი ხალხისთვის და ამ ქამათ ის თითქმის აღარც არავის ესმის. ახლა არსდება ახალი ენა, რომელშიაც არის შერთული ყველა მაზრის ენები, ესე იგი ქართლის კი

ლოც, კახეთისა და იმერეთისადა. აი, ეს ენა ყველას ესმის და ჩქარაც იზრდება; როდესაც ლიტერატურულათ კარგათ შემუშავდება ეს ახალი ენა, ის არასოდეს არ უნდა დავაცილოთ ჩვენს სათემო ენების კილოებს ანუ დიალექტებს, თუ რომ გვინდა მუდამ ცოცხალი ლიტერატურული ენა გვქონდეს და ისე არ მოკვდეს, როგორც ძველი ლიტერატურული ენა მოკვდა. როგორც ზღვა მდინარეებით და ხეებით ირთავს ახალს წყალს, ისე ლიტერატურული ენა ნიადაგ უნდა სარგებლობდეს ყველა თემების კილოთი და ამ სახით ლიტერატურულს ენას ყოველთვის კავშირი უნდა ჰქონდეს თავის დიალექტებთან, მუდამ ითვისებდეს იმისგან ახალს გამოთქმას, სიტყვებს და ლექსთაწყობას. ერი ცოცხლობს, წინ მიდის, გონების წარმატებაშია; ამისდაგვართ იმისი ენაც წარმატებით იცვლება და ეს წარმატება ცოცხალი ენისა ნიადაგ კვალს უნდა აჩენდეს ლიტერატურულს ენასაც.

ე ნ ის დ ა ყ ო ფ ა. ენის მეცნიერებამ გამოიძია მრავალი ენების აგებულება და ნახა ზოგი;

ერთ იმათში ისეთი განსხვავება, რომ არც გრამატიკული ფორმებით, არც სხვა თვისებით ერთმანეთს არ ჰგვანან. ამისთვის იმან დაჰყო ენები თავის აგებულებისამებრ სამ წყებათ.

1. პირველი წყების ენებში ყველა ძირები შემასმენელნი არიან, ესე იგი აღნიშვნენ საგანს, მოქმედებას, თვისებას და ეს ძირები არ იცვლებიან. ამისთანა ენებს ჯერ გრამატიკა არა აქვთ. ამისთანა ენებში კანონები არ არის. არც ზმნას, არც სხვა სიტყვის ნაწილებს არაფითარი ცვლილება არა აქვს. მაგალითად ჩინურს ენაზე რომ გინდოდეს ამ სიტყვის თქმა: «შინ არისო» ასე უნდა თქვა: სახლი შიგნით — უ — ლი (უ — სახლია იმათებურათ და «ლი» — შიგნით), ეს — ორი ძირი სიტყვა ერთად შეერთდება და გამოხატვენ ზემოხსენებულს აზრს, თუმცა არც ერთი ამ სიტყვათაგანი არ იცვლება. მოვიყვან მეორე მაგალითს: ვო — და — ნი (მე — შენ — გცემ), ნი — და — ვო (შენ მე მცემ), ვო — ჟენ — ცუდი კაცი, ჟენ — ვო — ეს კაცი ცუდია. ამ ენაში არც ბრუნვაა, არც კანკლედობა, არც სხვა რაიმე ცვლილება.

თუ გინდა სხვა და სხვა აზრი გამოხატო, სიტყვები უნდა გადაადგ-გადმოადგო, როგორც ზემოთ ვქმენით, და იმის და გვართ აზრიც იცვლება. ამ ენაში ყველა სიტყვის ძირები ერთ-მარცვლოვანები არიან და იმისგამო ამ ენას ეძახიან ერთმარცვლოვან ენას. ჩინური ენა ერთმარცვლოვანია.

2. რომელს ენაშია ც წმინდა შეუცვლელს ძირს მიემატება სხვა და სხვა დაბოლოვება მრავალნაირ გრამატიკულ ფორმების გასაკეთებლათ, იმას ეძახიან მისმით ენას. ამნაირ ენებზე ქვეყანაზე ძალიან ბევრია. მონღოლები ანუ თათრის მონათესავე ხალხები სულ ამგვარი ენებით ლაპარაკობენ. რაც აზიაში და ევროპაში თათრის ტომის ერნი არიან, ყველანი ამ ენებზე ლაპარაკობენ. სხვათა შორის განათლებული ვენგერის ერიც იმაზე ლაპარაკობს. ამ ენებში ძირი სიტყვა ყოველთვის უცვლელათ რჩება; ვერაფითარი დაბოლოვება და გრამატიკული ცვლილება ამ ძირს ვერ შესცვლის და ვერც გადასცვლის. ის სიტყვაში მარ-

გალიტივით ბრწყინავს ყოველთვის. ამ ძირს მიემატება სხვა და სხვა ნაირი დაბოლოება და ეს დაბოლოებაც ან მკვახედ გამოითქმის, ან ნაწათ—ეს თვითონ სიტყვის ძირზეა დამოკიდებული. მაგალითად, განუსაზღვრელ სქესისთვის თურქულს ენაში ორი დაბოლოება არსებობს: «მ ე კ» და «მ ა კ». გელმეკ (სელა, სიარული), იაზ-მაკ (წერა). მრავლობითი რიცხვისთვისაც ორი დაბოლოებაა: «ლერ» და «ლარ». ევ-ლერ—სახლში, ატ-ლარ—ცხენები. თუ ძირს ნაწი ხმა აქვს, მაშინ თვითონ ბოლოც ნაწი მოეკიდება და თუ ძირს მკვახე ხმა აქვს, მაშინ ბოლოც მკვახეთ დაბოლოვდება.. ნაწი ხმა არის ასო ე, და ასო ა—მკვახეა.

ამ სახით ზევით მოყვანილს სიტყვის ძირში: «გელ» ხმოვანი ასო ე ნაწია, ამისთვის დაბოლოებასაც ნაწ. ხმიანს მიიკერებს და გამოვა „გელმეკ“; მეორე ძირში იაზ ხმოვანი ასო ა მკვახეა და ამისთვის დაბოლოებასაც მკვახე ასოიანს იკერებს: «იაზ-მაკ». აი, ამ ენებს აქვთ გრამატიკა, თუმცა ძალიან ღარიბი.

3. მესამე გვარის ენები ისეთია, რომ ორი ძი-

ჩი ერთად შეერთდება რომელიმე სიტყვის შესადგენათ და ეს ორივე ძირი ტყდება, ცვდება, ილესება და იმდენათ იცვლება, რომ იმათგან შემდგარს სიტყვაში ძნელათლა გამოიკვლივეს კაცი ნამდვილს ძირებს. მხოლოდ მეცნიერები თუ გამოსძებნიან იქ ძირებს, თორემ უბრალო კაცს არ შეუძლია და ბევჯერ ისინიც უარს იტყვიან ხოლმე ნამდვილ ძირის მონახვაზე. როცა ამ ნაირათ გადიცვლება ხმები, იტყვიან, რომ სიტყვა ფონეტურათ ანუ ხმითეწვალო. ამისთანა ენებს ეკუთვნიან ინდოეთისა და ევროპული ენები, სპარსული, სომხური და ჩვენი ენაც ამათი მონათესავეა. საზოგადოთ ამ ენებს ეძახიან ფლექსიურს ენებს.

არის ტომის ენები ყველანი ეკუთვნიან ფლექსიურს ენებს, ესე იგი ენა ზრდილა ხმისწვალებით და დიალექტურის განახლებით.

დიალექტურს ანუ ენაცვლითი განახლებას იმას ვეტყვით, როდესაც სხვა და სხვა მაზრაში რომელსამე სიტყვას უწინ ესეთი მნიშვნელობა ჰქონდა და მერე, როცა გვარები სხვა და სხვა ხეო-

ბებში ჩაესახლენ, ერთმანეთს ხშირათ ველარ ხელაედნენ, სიტყვას სხვა მნიშვნელობა მიეცა.

დიალექტის განახლების გამო ერთსა და იმავე ხალხში ზოგიერთ ძველს სიტყვებს ივიწყებენ და იმის მაგიერათ ახალი სიტყვები იბადება, რომელიც უწინ არ ყოფილა, და მეორე გვარი კი იმის მაგიერათ ისევ ძველებურა სიტყვას ხმარობს.

მაგალითად იმერული, ქართული, კახური, გურული, არიან ქართული ენების დიალექტები და იმათში დიალექტურის განახლებით აი, რა მომხდარა:

გურიაში დარჩენილა ძ ელი სიტყვა «მოწილა» ქართლში ეს სიტყვა მომკედარა და ამის მაგიერათ ხმარობენ «მოკრიფა».

იმერეთში იტყვიან ხელოსანი

ქართლში — — მამასახლისო.

იმერეთში — — ყაძახი

ქართლში — — გლეხი და სხვ.

მაქს მილლერის ამბობს საშუალო ამერიკაში მყოფი ევროპის მისიონერები ცდილობდნენ

შეედგინათ იქაური ენების ლექსიკონი და ყველა სიტყვას თითოეული ენისას გულისმოდგინეთ სწერდენ და აგროვებდენ ხოლმე. ათის წლის შემდეგ, როცა იმავე ქვეყნებში დაბრუნდენ, ნახეს, რომ იმათი შედგენილი ლექსიკონი აღარ ვარგოდა: ძველი სიტყვები სულ ენის მოჩვენს დაეძირა და ახალი სიტყვები კა ცოცხალს ენაში თავზე მოქცეულიყვნენ. გარეგანი სახით ენა სულ შეცვლილიყო».

თვითონ ერთი იმ მისიონერთაგანი, სახელათს ვალდეკი ამტკიცებს, «1833 წელს საფუძვლიანათ შედგენილი ლექსიკონი ათის წლის შემდეგ ველარ ვიხმარეთ ენის გასაგონათაო». — ის ველური ხალხები, რომელნიც მარტო საქონლის მწყემსობით ირჩენენ თავს, ისე ადვილათ იცვლიან ენას გვარობაში, რომ ამერიკის ინდოეთლების სხვა და სხვა თემის ენები იმდენათ გადაცვლილან, რომ ფრანკო-სუბული და ნემენსური ენა უფრო დაახლოვებულია ერთმანეთზე, ვინამც ეს სათემო ენები. მაგალითად მისნი და დელავერები ამერიკაში ისეთი

მონათესავენი არიან ერთმანეთისა, როგორც ქართლები და იმერლები. როგორც ჩვენ, ისინიც ასე მეზობლათ ცხოვრობენ, მაგრამ არა მცოთუ ერთმანეთის ენა აღარ ესმისთ, ასე გასიჯეთ, თელაც გადუსხვაფერებიან.

ხმისწვალებას ეძახიან იმისთანა სიტყვის ცვლას, როდესაც ერთი ხმები იცვლებიან მეორე ხმებათ, ან მთელს სიტყვას თავისი შინააჩსი, თავისი აზრი ეკარგება და უბრალო გრამატიკულ დაბოლოვებათ ხდება.

აი, რას ამბობს მაქს მილლერი ენაში გრამატიკულ დაბოლოვების გაკეთებაზე.

ხმის წვალებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ენა-ცვლის (*napwise*) გაკეთებაზე. «თვალი გადავაფლოთ იმ ენებს, რომელნიც გრამატიკოსებს უფრო დაწვრილებით განუხილავთ და მაშინ დაერწმუნდებით, ხმისწვალებას რანაირათ გაუკეთებია გრამატიკული დაბოლოვება. ავილოთ ფრანციული ენა. ფრანციუზის გრამატიკოსები ამბობენ, რომ ენა-ცვლის გასაკეთებლათ უნდა მიუმატო დაბოლოვება *ment* (მანტ): მაგალით

სიტყვიდგან bon (ბონ) წარმოსდგება bonnement (ბონნემანტ), vrai (ვრე)—vraiment (ვრემანტ). ეს დაბოლოვება არ იპოვება ლათინურს ენაში (რომლის დიალექტი ანუ ენაცულო ჰრის ფრანცუზული ენა, მაგრამ ჩვენ იქ ვპოვებთ ამისთანა სიტყვებს bona mente (ბონა მენტე)—კეთილის აზრით. ოვიდიის (რომაელი წარჩინებული პოეტის) თხზულებაში ვკითხულობთ «Insistam forti mente» (ინსისტამ ფორტი მენტე)—მე ჩემს სიტყვაზე დავდგები ღონიერის აზრით, ამ სახით ლათინურის ენის ზრდაში, ანუ იმის გადაკეთების დროს ფრანცუზულს ენაზე მოხდა შემდეგი ცვლილება: იმ სიტყვებში, რომელნიც «ფორტი მენტის» მგზავსნი არიან, მეორე სიტყვის აზრი აღარავის აგონდებოდა და იმავე დროს იმის მკაფიოთ გამოთქმაც დაიკარგა. — მენტეს მაგიერათ ფრანცუზებში ამბობდენ მანტ.—«მენტე», რომელიც არის ლათინურათ მოქმედებთი ბრუნვა, წარმოებული სიტყვიდგან «მენს», შეიცვალა ამ სიტყვათ ment «მანტ» და დარჩა, როგორც უბრალო დაბოლოვება სიტყვებისა, ასე

გასინჯე, იმ სიტყვებშიაც, საცა პირვანდელი მნიშვნელობა ამ დაბოლოებებისა რომ მოვიგონოთ, მაშინ იმის ხმარებაც შეუძლებელი იქნებოდა. ჩვენ თუ ფრანციზულათ ვიტყვით ჩაქუჩი ძირს ეცემა მძიმეთ — lourdeur (ლოურდემანტ), — სრულებით არ მოგვდის აზრში, რომ ჩაქუჩს მიუწეროთ მძიმეს აზრს და ფრანციულათ ვამბობთ «ჩაქუჩი ეცემა-მძიმე აზრით». ძნელი გამოსაკვლევეია ამ კანონის ძალით ესე იგი ხმისწვალებითი დაცემით რამდენათ უნდა გადასხვაფერებულ იყენენ ენები და იმათი საზოგადო ძირი რამდენათ უნდა გადაკეთებულიყო.

ამდამსგავსი მაგალითები ჩვენს ენაშიაც ბევრია. უწინ ჩვენში ხმარებოდა: «სახლსა შიგან». სიტყვას «შიგან» ჰქონდა თავისი აზრი და ნიშნავდა შუალაგობას. მერმე ამ სიტყვის მიკერება დაიწყეს ყოველს სიტყვაზე, როცა გვინდოდა გამოგვეხატა საშუალო ალაგრი ნივთისა, ანუ საგნისა. თუ გვინდოდა გვეთქვა ტყეში ვართ, სულ ძველათ ვიტყოდით «ტყე შიგან», ესეიგი ტყის ოჯახობა ვარლო. მერე ამ სიტყვას «შიგან» თავისი საკუთარი მნიშვნელობა

დაეკარგა და ამისდაგვარად თვითონაც გამოთქმაში შეიცვალა: ახლა «შიგან» მაგიერათ ვამბობთ «ში». — ეს სიტყვა მიეკერება ყოველს სიტყვას, როცა გვინდა გამოვხატოთ, რომ მოქმედება ხდება საგნის შიგნით. ამასხით «ში» გახდა უბრალო გრამატიკულ დაბოლოვებათ; ხმის წვალღებისამებრ გადიცვალა და იმისი პირვანდელი მნიშვნელობა სრულებითაც თავში აღარ მოგედის.

ვინ იფიქრებს, რომ ჩვენი სიტყვა დღეს და ფრანციული *aujourd'hui* წარმოსდგება ერთი ლათინური სიტყვიდგან *Dies* (დღეს) და ნაცვალ სახელისაგან *his* (ღის). ვინ იტყვის თუ სიტყვა *имя* (იშია) — სახელი, *имя* (ზნაკ — ნიშანი) და ქართული სიტყვები გნება და ცნობა ერთი სანსკრიტული ძირიდგან არის წარმომდგარი.

განვიხილოთ ფილოლოლიურათ ეს უკანასკნელი სიტყვები. რუსულს სიტყვაში ხმა *ж* (ია) ძველათ წარმოითქმოდა *енъ* (ენ), ასე რომ ახლანდელ *имя* (იშიას) მაგიერათ *именъ* (იმენ) ითქმოდა. ეს სიტყვა და ლათინური *nomen* (ნომენ) ერთი ძირის არის, ნემენცურათ *namen* (ნახმენ). სანსკრიტუ-

ლათ *naman* (ნამან) — ყველა ეს სიტყვები წარმოსდგა ძირი სიტყვისაგან *gnaman* (გნამან), რომელიც ლათინურში შეინახა *cognomen* (კოგნომენ). ამ სიტყვის ძირი კი არის *gna* (გნა), რომელიც ნიშნავს ცოდნას, რუსულათ *знанъ* (ლათინური ასო გ. (გ.) რუსულათ (ზ) იცველება) და ჩვენებურათ გნება. მაშასადამე ეს *gna* (გნა) არის ძირი რუსული სიტყვების *имя* (იმი), *знанъ* (ზნათ), ქართული სიტყვების: გნება, ცნვა, ცნობა და ლათინურის *cognomen* (კოგნომენ).

ამ საჭიროთ ვრაცხავ რამდენიმე ერთნაირი ძირები კიდევ მოვიყვანო ჩვენი ენისა და სხვა ინდოევროპულთა ერთა სიტყვებისა. დავიწყოთ თუნდ სიტყვისგან ერთი. ამისბ ძირი «ერ» იხმარება, როგორც ხალხი. ის ხალხი, რომლისგანაც წარმომდგარან ევროპიელები და ინდოელები თანთან თავს ეძახიან არიებს, როგორც ჩვენ ქართველებს ყველას ვუწოდებთ ერს. ხოლო ეს სიტყვა აღნიშნავს სანსკრიტულათ — კეთილშობილს; ქართული სიტყვა ათი, სანსკრიტულათ *dasati* (დასათი) ანუ *sati* (სათი) უფრო ცხადათ ჩნდება ბერძნულს სიტყვაში *eikati* (ეიკათი, ესე იგი

ორი ათია. საკუთრათ ა-თი, სომხურათ *տաս* (ტას),
 ბერძნულათ *dis*(დიზ), ლათინურათ *decem* (დეცემ),
 სულ ერთი ძირიდან არიან წარმოებულნი *).
 ქართულათ ქალი, ზენდურ ენაზე *qanha* (კანჰა);
 ასო «კ» იცვლება—«ქ» და «ნ» იცვლება—ლ; ასე
 რომ ზენდური *qanha* (ქანა) და ქართული ქალი,
 ანუ ქალი ერთი ძირისგან არის წარმოებული. ან-
 გლიურათ *daughter* (დაუხტერ), სანსკიტულათ *du-
 hitar* (დუხიტარ), სომხურათ *դուստր* (დუსტარ), ქარ-
 თულათ დაჟ, ჩეხურათ—*dei* (დსი, ცი) და გურულათ
 ციცა ერთი ძირისგან არის წარმოებული. ანგლ.
tear (ტეარ) — ფრანციულათ *larme* (ლარმ). ამორი-
 ვე სიტყვის ძირი იპოება ქართულს ძველ სიტ-
 ყვაში ტრამალი—რომელიც ნფშნავს ოხერას,
 ტირილს, ოხრათ დარჩენილს ქონებას. ტრამა-
 ლიდგან გადაკეთდა—ცრემლი; მაშასადამე ამ
 სიტყვაშია ძირი ანგლიურის სიტყვისა—ტეარ
 (ტირილი) და ფრანციულის სიტყვისა—ლარმ

*) იხილეთ *Лекции по науке о языке. Макс Мюллеръ. 32 გვერდი.*

(იგივე სრემლი, ტირილი). ფრანციული სიტყვა *aujourd'hui* (ოქუროდჰუი — დღეს). საკუთრათ ნიშნავს დღევანდელს დღეს, ან ამდღეს. — ეს ფრანციული სიტყვა განიყოფება ორ სიტყვათ *aujourd* (ოქურ) და *d' hui* (დ' ჰუი). *Jour* წარმოსდგა ლათინური სიტყვიდგან *diurnus* (დიურნუს), რომელიც იტალიურათ იტქმის ჯურნუს და ფრანციულათ ჟურნუს; ამ სიტყვას კი ბოლო მოკვეცია და გამხდარა ჟურ. ხოლო — სიტყვა დ'ჰუი წარმოსდგა ლათინურის სიტყვიდგან *haec dies* (ჰეკ დიეს) — ეს დღე. შიცეპითი ბრუნვა იქნება *huc diei* (ჰუიკ დიეი), რომელსაც ლათინები ხმარობდნენ *hodie* (ლოდიე, ანუ ჰოდიე), ხოლო ლოდიე და ჩვენებური — დღე — ერთი და იგივე ძირია; მაშასადამე ფრანციული სიტყვა *aujourd'hui* (დღეს), ლათინური *hodie* (დღეს) და ქართული «დღეს» სულ ერთი ძირისგან არიან. შესანიშნავია, რომ სომხური ასო Հ (ჰ), რომელიც უდრის ჩვენს ჰ ბერძნულს ენაზე იცვლება *ք* (კ) და ჩვენებურს ენაზე ფ; ასე რომ სომხურად *Հես* (*het* — ჰეტ).

ბერძნულათ *pes* (პეს), ლათინურათ *pedis* (პედის) ქართულად — ფეხი ერთი ძირისგან არის წარმომდგარი. ქართულათ ხუთი, მეგრულათ — ხუნთი, სომხურათ *հինգ* (ჰინგ), ბერძნულათ *pente* (პენტე), რუსულათ *пять* (პიატ) ერთი ძირიდან არის. სომხურათ *հոր* (ჰორ), ბერძნულათ *πυρ* (პირ), ქართულათ ხურს, ხურება, აღმნიშვნელი ცხელის ნივთისა, ანუ ცეცხლისა ერთი ძირიდან არიან. ამ მაგალითებიდგანაც ცხადათ დაერწმუნდებით, თუ ფონეტური ანუ ხმისწილებითი დაცემა ენაში რამდენათ სცვლის სიტყვებს.

როდესაც ზემოხსენებულნაი რათ დაშალეს სიტყვები, აღმოჩნდა, რომ ევროპის სხვა და სხვა ენებს ინდოელებს, სპარსელებს, სომხებს და ამათ ჩვენ ქართველებსაც მიუმატებთ, გამოუჩნდათ ენაში მრავალი სიტყვები, რომელთაც ძირი ერთი და იგივე აქვთ; ამასგარდა როდესაც განიხილებს ამათი გრამატიკა და შეიტყეს რომ ლექსის ცლილებას და ლექსთა თხუზებას სულ ერთნაირი კანონები აქვს: როგორც გრამატიკული დაბოლოება, ისე ზმნის ბრუნვა ერთნაირათ წარმოებს. აქედგან მიხედენ, რომ ამ ერებს ოდესმე ერთად უცხოვროიათ, ერთი მონათესავე ხალ-

ხი, ერთი ტომის ერი ყოფილა და მერე როცა გამრავლებულან, წასულ-წამოსულან, სხვა და სხვა ქვეყნებში დამყუდრებულან, სულ სხვა და სხვა გარემოებას ქვეშ ყოფილან რამდენიმე ათასი წელი და იმდენათ გადასხვაფერებულან, რომ ენებიც სულ სხვანაირები შექნილან და ერთი ტომის ერისგან მრავალი სხვა და სხვა ტომის ერები სხვა და სხვა ენებით ფაქეთებულან.

მეცნიერებს ზედმიწევნით გამოუკვლევიათ, რომ სულ ძველის-ძველათ, მაგალითად ათი ათასი წლის წინათ ეს ერი ცხოვრებულა კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით. საშუალო აზიაში არის ერთი მაღალი მთიანი ქვეყანა, სადაც გინდუკუს მთებია აყუდებული და შემოხსენებული ერი იქ ცხოვრებულა. ისინი თავის თავს ეძახდნენ «არიებს» ჩვენც ვერე დაუძახოთ ამ ჩვენს წინაპრებს. მერე როდესაც ისინი გამრავლებულან, ერთი ნაწილი არიებისა გადასულა ინდოეთში და იქ ინდოელებათ გამხდარან.

მეორე ნაწილი ამ ერისა ფაღმოსულა ჩვენსკენ, გამოუვლიათ კასპიის ზღვის სამხრეთით და

რუბანდის კარი და დამკვიდრებულან კავკასიაში, ბოლოს აქაც რომ ველარ დატეულან, წასულან აქედგან და დაუსახლებიათ მთელი ევროპა და სარმატის თვალ-გადაუწვდენელი მინდვრები, რომელსაც ახლა სამხრეთის და დასავლეთის რუსეთს ვეძახით.

ფლექსიურს ენებს შეადგენენ არიის გვარის ანუ ინდო-ევროპიელი ენები და სიმის ტომის ენები. ამ ენების სიტყვებში განირჩევიან ორი ელემენტი: შემასმენელობითი ძირი და ნაცვალსახელობითი; ესე იგი სიტყვის ძირი, რომელიც აღნიშნავს ან სახელს რაიმე არსებობისას, ან იმის თვისებას, ან მოქმედებას?.. ამას ჰქვია სიტყვაში შემასმენელობითი ელემენტი. ნაცვალსახელობითი ძირი პიროვანს ნაცვალსახელებს აკეთებს.

სიმის ტომის ენებს ეკუთვნიან: ებრაული, არაბული და სხვ. ამ ტომის მონათესავე ენები გრამატიკული წყობით ძალიან განირჩევიან ინდო-ევროპულ გვარის ენებთან. ინდო-ევროპული ენები იმათზე ბევრათ უფ-

რო შეცვლილნი არიან ფონეტურათ ანუ ხმის-
წვალებით. მაგრამ ამასთანავე ეს ენები ბევრათ
უფრო მდიდრები და განათლებული ენები არიან.

ამ ტომის ენები განიყოფებიან რამდენმე ნა-
თესაობათ

1. ინდოეთის ენების ნათესაო-
ბა. ამათში პირველი ალაგი უჭირავს სანსკრი-
ტულს ენას. იმაზე ლაპარაკობდენ ინდოელების
წინაპარნი და ეს ენა პირვანდელს არიის ენაზე
ბევრათ უფრო დაახლოვებულაა, ვინამც სხვა
ენები. სიტყვა სანსკრიტი ნიშნავს წმინდას — ანუ
კურთხეულს, ამიტომ რომ ამ ენაზე ძველი ინ-
დოეთლების სარწმუნოება არის აღწერილი და
გამოხატული. ფილოლოგიისთვის ეს ენა მეტად
ძვირფასია, ამიტომ რომ ამ ენაში შენახულა
ის გრამატიკულნი ცვლილებანი, რომელნიც
სხვა იმაზე უფრო ახალს ენებში დაკარგულან.
ამ ენაზე თუმცა ახლანდელი ინდოელები აღარ
ლაპარაკობენ, მაგრამ არც ერთი განათლებულ
ლი ინდოელი არ მოიძებნება, რომ ეს მწიგ-
ნობრული ენა არ იცოდეს. ამ უკმათ ევროპე-

ლი ფილოლოგებიც მიჰყვენ იმის შესწავლას, რადგან იმის უცოდნელათ საფუძვლიანი საენო სწავლა არ მოხერხდება.

2. ჰერანის ნათესაობა. ამ ენებში პირველი ადგილი უჭირავს ზენდის ენას, ანუ ძველს სპარსეთის ენას, რომელზედაც ზოროასტრის სარწმუნოება არის დაწერილი. ახლა ეს ენაც მკვდარია: ამ ნათესაობას ეკუთვნის ფეხლიური ანუ ფარსის ენა, ოსური, სომხური და ქართული.

3. ელინის ნათესაობა. ძველი ბერძნული ენა.

4. რომანის ნათესაობა. ლათინური, იტალიური, ფრანციული, ისპანიური და სხვ.

5. კელტის ნათესაობა. — გალლური, კიმბრის ენა და სხვ.

გერმანიის ან ტევტონის ნათესაობა: — ნემეცური, ანგლიური, შვედური და სხვა.

სლოვენური ნათესაობა. რუსული, პოლონური, ჩეხური და სხვ.

II

ქართული ანბანის ისტორია.

საქართველოს მატრანე ამბობს, რომ ჩვენი მხედრული ქართული ანბანი ფარნაოზ მეფემ შემოიღო მესამე საუკუნეში ქრისტემდის. ჩვენ აქ არ შევალთ იმის განხილვაში, ახლახნელი მხედრული ასოები შემოიღო ფარნაოზმა, თუ ისინი სულ სხვა ასოები იყვნენ*). ეს კი ვიცით, რომ ქართველებს სულ ძველიდგანვე ჰქონიათ აზრის გამომხატველი ნიშნები, მაგრამ ეს ნიშნები არ აკმაყოფილებდა სრულიათ ქართულ სიტყვიერებას და ამისგამო მეოთხე საუკუნეში სომხის მეცნიერმა მესრობმა ქართველის მეცნიერის ჯაყელის შემწეობით შეავსო ჩვენი ანბანი იმ ხმების ნიშნებით, რომელნიც ძველ ასოებს აკლდა. ამის შემდეგ ქართული ანბანი შეიქნა ძალიან ვრცელი და თითქმის ყოველი ხმის გამომხატველი, არამც თუ მარტო ჩვენი ენისა, სხვა ენებისაც.

*) ამისი განხილვა მეცნიერულათ და უფრო დაწვრილებით იქნება რადესზე შეკვეთხვეს.

ქართული ასოები განიყოფება ხუთნაირ ხმებათ: ხმოვანათ, ორხმოვანათ, გვერდ-ხმოვანათ უხმოთ და საოხრავათ.

ქ ა რ თ უ ლ ი ე ნ ა ხ ხ მ ე ბ ი

ხ მ ო ვ ა ნ ი ა ს ო ე ბ ი. ყოველს სიტყვას აქვს შინაარსი და სახე, სმენა და გამოძახება. სიტყვის შინაარსი გამოხატავს ანუ შეგვასმენს რასმე არსებას ანუ ს ა ხ ვ ა ს (понятие). გამოძახება არის შემდგარი ხმების კრებისგან, რომელნიც არიან ხმოვანნი და უხმოანი. მაგალითად: სიტყვა კ ა ც ი — შეგვასმენს ისეთს არსებას, რომელსაც ორი ხელი აქვს, ზეზე დადის და სიტყვის ნიჭი აქვს. ამას ეძახით — ს მ ე ნ ა ს; და ეს სმენა გამოიხატება ორი ხმოვანი ასოთი. ა, ი და ორი უხმო ასოთი კ, ც. ამ ხმების კრებას ეძახით «გ ა მ ო ძ ა ხ ე ბ ა ს». ხმები იბადებიან ზოგი ყელში, ზოგი ხახაში, ზოგი კბილებისა და ენას შუა, ზოგი ტუჩებში.

ჩვენ ენაშია სამი ძალიან გარკვეული ხმოვანი ასო: ი — იბადება ყელის მახლობლათ! ა — ხახაში და

უ — ტუჩებში. რომელი ენებიც აღრე შესულან წარმატებაში და მერე შეჩერებულან, იმათ ამ სამი ხმოვანი ასოს მეტი არა აქვთ, მაგალ. არაბულს ენას. მაგრამ რომელნიც თავიღვან შეცვლილან და აქამომდე წარმატებით უვლიათ, იმ ენებში სხვა ხმოვანებიც გაჩენილან, მაგალ. ა და ი — შუა გაჩენილა ე, ა და უ — შუა — ო, ამის დამამტკიცებელს საბუთებს ვკოვებთ ფრანცუზულს მართლწერაში. იქ a (ა) და i (ი) ერთად ai წარმოითქმის, ზოგორც e (ე). a (ა) და u (უ) ერთად au (უ) წარმოითქმის o (ო). ამის გამო ეს ასოები ყველა ენებში აღვიღათ იხმარებიან ერთმანეთის მაგერათ.

მაგალ. მაიტანე — მოიტანე, წაყიდეთ — წვეიდეთ — იმერეთ. მამა — მეგრულათ — მუმა და სხვ.

ჩვენს ენაში უწინ ხმარობდენ უა, უბ, ვ. ამ ასოებს და იმის ხმებს ეძახდენ ორ ხმოვანათ. ახლა აღარ ხმარობენ და დაფიწყებულია. მაგრამ ქართული ეტიმოლოგიური ძიებისთვის ეს ასოები ძვირფასი ნივთები არიან და არასოდეს არ შეგვიძლიან დაფივიწყოთ, რადგან უამ

ასოვით ფილოლოგიურათ ქართულ ენის შესწავლა ძნელია.

მაგალითად ქართ. — «ქვა», მეგრულათ «ქუა», უწინ სწერდენ «ქუა». ეჭვი არ არის, რომ ძველათ ჩვენში წარმოსთქვამდენ ამ სიტყვას «ქუა», როგორც ახლა მეგრელები ამბობენ და არა «ქვა». ესევე ეტიმოლოგიური გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ «უ» იცვლება «ფ» და «ფ» იცვლება «მ», მაგ. ძველებურათ, წერტა ახლა «წერვათ» ისმის. პირველთ პირთ ამ ზმნისა იქნებოდა უწერაჲ, რომელიც გადაკეთდა ამ ქამათ «ვწერავ», ანუ ვწერამ. მაშასადამე «უ» იცვლება «მ» და რაკი ეს გამოვიკვლიეთ, მაშინ ამაზედაც დაერწმუნდებით, რომ რუსული სიტყვა камень (კამენ) — სანსკრიტული kīman (კიან) — და ქართული ქუა — ქვა ერთი ძირისაგან არის წარმომდგარი და ეს ძირი ან «ქუ», ან «კმ» უნდა იყოს, აი, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს უ და სხვა ორხმოვან ასოებს ეტიმოლოგიური ძიებისთვის. ორხმოვანის ასოების საფუძველი არის «უა». როდესაც ეს ასო სიტყვაში იცვლება «ე» და «ი», მაშინ იწერებიან ზე-

მოხსენებული ორხმოვანები. მაგალითად: ქუა, ქუცბი, ქვთკირი და სხვ. *)

*) 1859 და 1860 წ. ჩვენს ლიტერატურაში აღიძრა ბრძოლა ამ ორხმოვან სმეებზე. გაკეთდა ორი პარტიის ძველ მართლწერის მიმყოფთა და ასაღს გაზღობას შუა. ძველი მართლწერის დამცველნი ამბობდენ, რომ ორხმოვანი სმეები უნდა ვისმაროთ, რადგან ჩვენ მამა-პაპებს ძველ მწერლობაში უხმარათ. ასლის შემოდლებნი ამბობდენ, რომ უიმათოთაც რომ კარგათ იწერება, რათ შევიწყინოთ თავიო. რამდენათაც უფრო გამარტივებულა, მართლწერა, იმდენათ უფრო კარგიაო. მათინ საქმე ამით გათავდა. შემდეგ, როდესაც ყურნალი «საქართველოს მოამბე» გამოვიდა 1863 წელს, უფ. დავით უიფიანმა დასწერა ერთი სტატია: ქართული გრამატიკის მასალები», სადაც განიძეორა აგივე საბუთები, რაც მოწყავდათ ასაღმწერლებს: რათ გვინდა ორხმოვანი ასოები, რადგან უიმათოთაც კარგათ იწერება ქართულს ენასეო. ამ ჩვენა სტატიიდგან მკითხველი ცხადათ შეიტყობს, რომ არც ერთს ნამდვილი საბუთი არაქქანიათ ხელში, არც ერთს არ სტოდნია, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ენაში ორხმოვანს ასოებს და რისმაქნისნი არიან. მართლწერაში აღარ არიან საჭირო, მაგრამ ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა ყოველთვის დიდი ექნებათ.

გ ვ ე რ დ ხ მ ო ვ ა ნ ი: ა იყო მოკლე ხმო-
ვანი, როგორც რუსული ж. მომეტებული ნა-
წილი ქართული სიტყვებისა ძველათ თავდებო-
და ამ ასოთი «ჟ». მაგრამ დროსა და დროს განმა-
ვლობაში ეს ასო შემოკლდა, გაკეთდა მოკ-
ლეთ, მაგალითად: კუჟ, ხბოჟ, ქალაჟ და სხვ.
შემდეგ ეს მოკლე ასოც ისე დამოკლდა, რომ
ალარ ისმის და წერაშიაც ალარ უსმენ, ასე რომ
ხბოჟს მაგიერათ ამბობენ ხბოს, კუჟს მაგიერათ
«კუს» და სხვ.

ამის შემდეგ ძალიან ადვილი ასახსნელია ერთ-
გვარი ფონეტიკური, ან ხმის წვალეებითი წარმო-
ება ჩვენს ენასა და სხვა ინდო-ევროპიულს ენებს
შუა, მაგალითად რუსულსა და სომხურს ენას
შუა, საცა დაბოლოვება თან და თან შემოკლე-
ბულა და ბოლოს სულაც გამქრალა. იმის მა-
ჩვენებელი ახლა რუსულში მხოლოდ ეს ასოები
არის: ж, ъ, რომელნიც სრულებით არ გამოითქ-
მიან თავის თავათ: ждать (ჟდატი) — (церк. славян.)
ожидать (ოჟიდათ), будити (ბუდიტი) — будить (ბუდიით),
творити (ტვორიტი) — творить (ტვორით) და სხვ.

სომხურს ენაში **ე** მაჩვენებელი დარჩენილა ასო **ը** გვერდხმიანი. *) მაგალითად: **Ճընդրու թխակը** (წინდრუთიუნიცა), ჩვენს ენაში ეს ასო ახლაც საჭიროა წერაში, +რადგან ბევრი ისეთი სიტყვები შემოდის, რომელშიაც იპოება ეს მოკლე ხმა: მაგალითად: «ნიუიორკ», რომელიც უნდა იწერებოდეს «ნაჟუჟორკი» და სხვ. ასო **ს**, ანუ შემოკლებული **ე** ცალკე ხმათ არასოდეს არ დაისმოდა უწინ. ის დასდევდა იმ სიტყვებს, სადაც **ჟ** (უბრჯგუ) იყო ხმარებული და იხმარებოდა, როგორც ფრანციული **e** (მოკლე **ე**).

ცალხმა ასოები. ხმოვან ასოებს მისდევს ცალხმა ასოები, რომელნიც ისე ცხადათ გამოითქმიან თავის თავეთ, რომ თითქოს ხმოვანათ ხდებიან ესენი არიან: **ნ**, **ლ**, **რ**, ქართულს ენაში ბევრი ისეთი სიტყვებია, სადაც **ს** ხმი, თუ ოთხი უხმო ასო იყოს თავს და ამისთანა სი-

*) სომხური მაგალითებისთვის გამოვსჩიე აგულისის ანუ ქუჩულებს ენა, რადგან ამ სომხურს დიალექტში ეს ასო **ը** (ი) ისე შემოკლებულა, რომ აღარ იხმარებოდა.

ტყვეებში უეჭველათ ცალხმა ასოც ურევია და ისინი ასრულებენ ხმოვან ასოს მაგიერობას. იმათი შემწეობით სიტყვას ცხადი გამოთქმა აქვს. მაგალითად: ბრწყინვალება, ბრმა, დრტყინვა, დრკუ. აქ ასო «რ» რომ არ იყო, ამდენი უხმო ასოების გამოთქმა შეუძლებელი იქნება, ისე რომ ცალხმა ასო «რ» თითქოს ხმოვანათ ჰხდებოდეს. ასო «რ» სომხურს და სანსკრიტულს ენაში მართლაც და ხმოვან ასოთ ირიცხება. «ბრმა» აქედგან წარმოსდგა სიტყვა «ბოროტი». პირველ სიტყვაში ისეთი აწეულობა ხმა ამასოთაი «რ», როგორც მეორე სიტყვაში ხმოვანი ასოთ «ო». ცალხმა ასოებს ისეთ დაახლოვებულნი კავშირი აქვთ ერთმანეთში, რომ ერთი მეორის მაგიერობას შერებიან სიტყვებში და ხმის წვალებისკანონისამებრ ერთი მეორეზე იცვლება. მაგალითად «წელის» მაგიერათ ამბობენ «წენო» «აერურო» — «აერული»; თმდა — თნდა და სხვ. ლული — რული; წვლილი — წვრილი და სხვ. როდესაც ორი ხმოვანი ასო ხდებოდა ერთმანეთს, მაშინ ასო «ნ» ან «ს» ჩაერთვის იმათ შორს,

რის და სიტყვა უფრო ტკბილი გასაგონი გამოდის. ვაწერიებ—ვაწერინებ; ვაწერიებიებ—«ვაწერინებინებ»; «არაოდეს» მაგიერათ/ამბობენ «არასოდეს» და სხვ.

შ ი შ ი ნ ა ა ს ო ე ბ ი: ჟ, ჩ, შ, ჯ, ჭ. ამ ხახის ხმებს გამოთქმაში კბილებიც ეხმარება. ამისთვის ამ ასოებს და კბილის ასოებს თვისება აქვთ. როდესაც ყმაწვილი პირველათ აიღვამს ენას, ის ამ ხმების მაგიერათ ხმარობს კბილის ხმებს.

«ჟ» მაგიერათ «ზ», «ჩ»—«ც», «შ»—«ს», ჯ. d. მაგალითად: ვაჟი—ვაზი. ფაჩიჩები—ფაციციები, შენ—სენ. ჯოჯო—ძოძო. შემდეგ ეს კბილის ასოები თან და თან ხახის ასოებათ ხდებიან.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. ლათინური ხმა გ, რომელიც უდრის ჩვენებურს «გ», იტალიურათ წარმოითქმის, როგორც «ჯ». ქართულშიც არის ისეთი სიტყვები, სადაც «გ». გადაკეთებულა ჯ. მაგალითად გიორგაძე—ჯორჯაძე. დაგორგილი—დაჯორჯილი.

სასულე ხმები: ჰ, და ჟ: «ჰ» ხშირათ «ლ» და «ხ», მაგიერათ არის. უცხო ენის ხმა ო «ხ» ჩვენს ენაზე ყოველთვის სასულეს ხმათ ჰხდება; მეორე პირი ყოველ ზმნისა უნდა იწყებოდეს ასოთი «ლ» ან «ხ»; მაგრამ «ხ» მაგიერ ისმის ჰ. მაგალითა «ლწერ» ანუ «ხწერ» (იმერეთის დაბალს ხალხში იხმარება). ლიტერატურაში ამის მაგიერათ ანბობენ «ჰწერ» და სხვ.

ბაგური უხმო ასოები. ასო «მ» თუმცა ცალხმა არის, ამასთანავე ბაგური ასოც არის, ესე იგი იბადება ბაგეთა ანუ ტუჩების შემწეობით. ასონი: ბ, ვ, ჰ, ფ აგრეთვე ბაგურნი არიან. ეს ასოები, როგორც ერთსა და იმავე ალაგას დაბადებულნი, არიან მონათესავე ხმანი და ერთი მეორის მაგიერათ გამოითქმიან სხვა და სხვა სიტყვებში, მაგალ: მრავალი, ბრეული (იმერულია), რუსულათ ვასილ — ქართულათ-ბასილა; ვცდილო«ბ», ვსწავლო«ბ» ისმიან, როგორც ვცდილო«ფ». ვსწავლო«ფ» — ბერძნულა pes (პეს) — ქართულათ ფენი და სხვ. ლიტერატ. ვკრეფა«ფ» — მდაბიურათ ვკრეფა«მ». ხმოვანი ასო უ, რომელიც არის

ბაგური იცვლება ვ, ქვა — ქუა. სწავლა — სწაუ-
ლა.

თვისება ბაგურსა და ცალხმა ასოებს შუა,
როგორც სხვა ინდო ევროპულს ენებში, ისე
ჩვენს ენაშია.

მაგალითად: ფრანციულათ general (ჯენერალ),
generaux (ჯენერაუ, ან ჟენერო); ლათინურათ ma-
la (მალა — ფრანციულათ გადაკეთდა maux (მაუ, ან
მო). ქართულათ მსმელი — სვაფი; მკვლელი — მო-
მაკლავი, მცველი — მცვაფი და სხვ.

კ ბ ი ლ ხ ა ხ ი ს ა, კ ბ ი ლ ე ნ ი ს ა და კ ბ ი-
ლ უ რ ი უხმო ასოები.

კ ბ ი ლ ხ ა ხ ი ს ხ მებო გ: კ, ლ, ხ, კ, ქ. ამ ასოებს
აქვს ერთმანეთთან თანხმობა ერთს მეორის
მაგიერობა შეუძლია, განსაკუთრებით სხვა ენებ-
ში. მაგალითად: ლ, „კ“ შვრება h (ხ) მაგიერობას,
გ, კ, ქ, შვრება c და g მაგიერობას.

ყ ე ლ ი ს ხ მა ყ უ ც ხ ო ე ნ ა შ ი ი ც ვ ლ ე ბ ა ე.
მაგად: ყორანი — corax (კორაქს).

კ ბ ე ლ ე ნ ი ს ხ მებო: ლ, ტ, თ ესენიც ერთ-
მანეთის — მაგიერობას შვრებოან სიტყვებში და
უცხო ენებში.

კ ბ რ ლ უ რ ი ა ს ო ე ბ ი: ს, ზ, ც, წ, ძ. ეს ასოებიც ერთმანეთის მაგიერობას უწვრიებენ, გარდა ამისა ასო «ც» და «წ» ხშირათ «ტ» მაგიერათ იხმარება. მაგალითად სწავლა — სტავლა (იმერეთში). ბრუტიანი — ბრუციანი და სხვ.

აი, ეტრატი, რომელიც გვიჩვენებს შემოხსენებულ უხმო ასოების გადასვლას ერთმანეთში.

ბაკური სმები:	კ ბ ი ლ უ რ ი ა ს ო ე ბ ი:			სადასრუტი სმები:	
	კბილ- შიშინა:	კბი- ლური:	კბილ- ენის:	ზასი- სა	სასუ- ლესი:
მ	ჭ	წ	ტ	ყ	ღ
ვ	ჩ	ძ	ღ	კ	ხ
ბ	ჯ	ზ	თ	გ	პ
ფ	ქ	ს	»	ქ	ჰ
ვ	შ				

ეს სამი უმთავრესი გვარი უხმო ასოებისა განიყოფებენ მკვახეთ და ნაზათ. თავიდან იწყებიან მკვახენი და რაც უფრო დაბლა მწკარში

ზის ხმა იმდენათ უფრო ნაზია, უკანასკნელი ხმები ყველა ნაზები არიან.

აქ ერთგვარი მონათესავე ხმები ხაზებსა და ხაზებშვა არიან შეერთებულნი.

ფილოლოგიური დწესებანი.

1. ერთგვარი ხმები ერთმანეთის მაგიერობას შერებიან.

2. სხვა და სხვა გვარის ხმები ერთმანეთის მაგიერობას ვერ იქმენ.

3. შიშინა და კბილის ხმები ერთმანეთზე იცვლებიან: ჭ იცვლება წ. ჭიაკოკონა (ქართლში) — წიაკოკონა (იმერეთში), ვწერ ქართულათ — ვჭარ (მეგრულათ). ბრწყინავს იმერულათ, ბრჭყეინავს (ქართულულათ) და სხვ.

4. ც და წ იცვლება ტ, ლათინურის მგზავსათ. ბრუციანი — ბრუტიანი, სწავლა (ქართულათ) — სტავლა (იმერულათ) და სხვა.

5. ხახის ხმები: ლ, ხ, კ იცვლებიან სასულე ხმათ ჰ

6. ლ, ხ და ჰ უდრის ევროპულ ენის h (ხ) (სიტყვის ძირების საძიებლათ).

7. ც უდრის ევროპულს ენის ch (სხ, ანუ შ)

8. ჯ უდრის ლათინურს ენაში di (დი), იტალიურს g (ჯ), ფრანციულს j (ე).

9. ძ უდრის ევროპულს z (ღზ) და s (ს) უდრის.

ხმების შეკრება სიტყვების საკეთებლათ.

ყველაზე უფრო ადვილათ შეერთდება სხვა და სხვა გვარის უხმო ასოებთან ხმოვანი და ცალხმა ასოები. ერთგვარის ასოები ერთმანეთთან ძნელად შეერთდებიან, იმისგამო რომ რამდენათაც დაახლოვებულია პირის ნაწილები ერთმანეთზე, იმდენათ უფრო ძნელია იმათი ერთად შენძრევა. სასულეს და ხახის ნაწილების ერთად შენძრევა ძალიან გაჭირებულია, მაგრამ ხახისა და ენის წვერის ერთად შენძრევა კი ძალიან ადვილია. მაგალითად: «ლ ხ» ამ ორი ასოს გამოთქმა ერთად საძნელოა, მაგრამ «ღრ» ან «ხნ» ერთად გამოთქმა კი ძალიან ადვილია. აი, ამ ფიზიოლოგიურის კანონის ძალით სხვა და სხვა გვარი ასოები შეერთდებიან ხოლმე ერთად და

ერთგვარნი კი სულ არა. ან თუ შეერთდება ძვირათ და მაშინც ერთი იმათგანი იკარგება. «მბძანებელის» მაგივრათ ისმის «მბძანებელი». ამასგარდა როდესაც ერთად დასმულს მარცვლებში ორი სხვა გვარის ხმოვანი ასოებია დასმული, მაშინ პირველი ხმოვანი ასო შესცვლის მეორეს თავისებურ ხმოვანათ. მაგალითად იტყვიან, «ჩემად»; მაგრამ ამ სიტყვას წინ რომ «უ» დაუსვათ, მაშინ «უჩემად» კი აღარ ითქმის, ა — შეიცვლება «ო» და ითქმება უჩემოდ. ასო «ო» უფრო ნათესავია ასოებთან «უ», ვინამც ასო «ა». ამგვარათვე ითქმება «უწყალად» მაგივრათ «უწყალოდ» და სხვ.

ამისთანა ერთი ხმოვანი ასოს ზედმოქმედებას, მეორეზედ ეძახიბთ ხ მ ა მ გ ზ ა ვ ს რ ბ ა ს.

III

ხასულეს დახვი და სძების წაჭმოება. ბუნების მოვლენათა მეცნიერება, ანუ უკეთ ვთქვათ ფიზიკა გვასწავლის, რომ ყოველი ხმა იბადება სხეულის ნაწილების ერთობლივით, ანუ

დაკვრით. მაგალითად ჩანგურის ძაფს ანუ სიმს როდესაც ხელს შემოჰკრავე ის დაიწყებს თრთოლვას და ხმა ისმის. ჩანგურის ძაფის მგზავსათ ყოველი სხეული შემოკვრით თრთის, ესე იგი იმის ნაწილები დაიწყებენ ჩქარა ნძრევას და მაშინ ხმა გვესმის: ქვა, ხე, რკინა, მინა, ცხოვლის ტაში და სხვ. ყველანი ხმას გამოხსცემენ, როდესაც იმათ შემოჰკრავე რასმე. ამასთანავე მცნეირებას ესეც გამოუკვლევია, რომ ცარიელს ალაგში, ესე იგი საცა ჰაერი არ იმყოფება, იქ რაც უნდა ძალიან შემოჰკრა სხეულს, ხმას არ გაიღებს. მაგრამ როდესაც იმ ცარიელს ალაგში ჰაერს შეუშვებ, მაშინ შემოკვრისათანავე ხმაც მოისმის. აქედგან უხადათ სჩანს, რომ ხმა იბადება ჰაერის შემწეობით. როდესაც ნივთს ხელს შემოჰკრავე, იმის ნაწილები თრთოლვას დაიწყებენ და ამასთანავე ათრთოლებენ ანუ უკეთ ვთქვათ შეანძრევენ ჰაერის კამარას. ეს დანძრეული ჰაერის კამარა შედის ყურში და შეანძრევს ჩვენს ყურის ნაწილებს და მაშინ ხმასაც ვგრძნობთ. ამ გამოკვლევის შემდეგ კა-

ცის ხმის დაბადებაც ადვილი ასახსნელია. ფი-
 ზიოლოლია გვასწავლის, რომ კაცის სასულეს
 თავზე, ენის ძირში მოწყობილია ერთი პატარა
 დაფი ანუ ბარაბანი, რომელზედაც, როგორც
 დაირაზე, თხელი კანებია გადაკრული, მაგრამ ეს
 კანები შუაზე გაჭრილნი არიან და კანები შეადგენენ
 თითქმის ჩანგურის ძაფებს ანუ სიმებს. მაშასადამე
 ამათგან ხმის გამოცემა რომ გვინდოდეს, ისინი
 უნდა შევანძრიოთ. ხელით რასაკვირველია ვერ
 შევანძრევთ, მაგრამ ამისთვის საკმაოა ჰაერი,
 როცა ამოვისუნთქებთ, ჰაერის კამარა ამოდის
 ზემოხსენებულს დაფის სიმებსა და სიმებს შუა-
 თუ ცოტა ჰაერი ამოვისუნთქეთ, მაშინ ის ვერ
 შევანძრევს. ზემოხსენებულს თხელი კანის სიმებს
 და ხმა არ ისმის, თუ ძრიელ ამოვისუნთქეთ,
 მაშინ ერთბაშათ ბევრი ჰაერის ამოდენა მისწი-
 მოსწევს ამ კანების ძაფებს, ისინი დაიწყებენ თრ-
 თოლას და ჩვენ ხმა გვესმის. რაკი შევიტეთ
 ხმისწარმოება, ახლა ესეც უნდა ავხსნათ, თუ
 რისგან წარმოსდგება სხვა და სხვა ხმები, რო-
 მელთაგან შესდგება ყოველგვარი სიტყვები?

ერთსა და იმავე ხმას მრავალგვარათ სცვლის თვითონ პირი თავის ნაწილების მრავალგვარი მოძრაობით.

სასულედგან დაწყებული ტუჩებამდის რაც ალაგია, იმას პირს ვეძახით. პირი ისაზღვება უკან ენის კლიტით, ზევით სასით, ქვევით ყბით და წინ ტუჩებით. პირში ძევს ენა და კბილები, რომელნიც არიან უმთავრესნი ორგანონი ხმების წარმოსაშობათ. ენა ხმას სცვლის და კბილები კი ზარსავით უკრვენ. ამით ყოველი ხმა მკაფიო და ტკბილმოსასმენი ხდება. მაგალითად «რ» გამოსათქმელათ უნდა ავთრთოლოთ ენისწვერი და მოგვკრათ სასას; «მ» გამოსათქმელათ ტუჩებზე უნდა მოვარტყათ ერთმანეთს. ამგვართვე იბადებიან სხვა ხმებიც. რა პირის ნაწილიც შეინძრევა, ხმაც იმის შესაფერი იბადება. არც ერთს ევროპულს ენებს სომხურ ენას გარდა არ შეუძლიან ისე მრავალნაირათ შეანძრიოს პირის ნაწილები სხვა და სხვა უხმო ასოების დასაბადებლათ, როგორც ქართულს ენას. ვერც ერთს ევროპულს ენებში ვერ ვიპოვით საზოგადო ხმებსგარდა იმ ხმებსა, რომელნიც იპოვებიან ქართულში. ქართულს ენაში არის ყველა ევროპული ენების მღუნე (უხმო) ხმები და ამასგარდა

ყველა სიმური ენების მდუნე ხმებიცა. სასულედგან დაწყებული ტუჩებამდის აი რა ხმები იხადება: ჰ, ყ, კ, ხ, ლ, კ, გ, ჯ, ჭ, დ, ტ, ძ, წ, ც, ს, ფ, ბ. მ. ოღნა პირის ნაწილიც არ დარჩენილა ყანყრატოდგან მოკიდებული, რომ სასას არ მიტყმოდეს სულ ერთი მეორის შემდეგ ხმების გამოსახატველათ. მაშასადამე რაც სხვა და სხვა ენებში ხმებია დაკარგული, ქართულში იპოვება. ამისთვის ამ ენისთანა დამაკავშირებელი ენა არიან ტომის ხალხებში არც ერთი არ არის. ქართულსა და სომხურს ენებში უნდა ეძიოს ფილოლოგიამ ის სიტყვის ძირები, რომელნიც საზოგადონი უნდა ყოფილიყვნენ სიმურის ენებისთვისა და ინდოევროპულს ენებისთვის. გაბედვით შემოძლიან ვთქვა, რომ ქართული ენის ძიება ფილოლოგიურს მეცნიერებას თავის გამოსაკვლევ კანონებისთვის ბევრს დამამტკიცებელს საბუთებს შესძენს, უჩვენებს უფრო ცოცხალს სურათს თანდათანითი ხმების ცვლილებისას და დიდს წარმატებას მოსცემს შემდეგში შემოხსენებულს მეცნიერებას.

ამ სტატიის შესავალი ნაწილი მკვლევარს შემ-
დეგო წყნარობა:

Высший курсъ русской грамматики... В. СТОЮНИНА.
Исслѣдованіе о діалектахъ армянскаго языка.

К. ПАТКАНОБА.

Лекціи по наукамъ о языкѣ . . . МАКСА МЮЛЛЕРА.

თარგმნილი ნემეცურნიდგან რუსულზე.

Теорія Дарвина и языкознаніе. *Письмо Шлейхера
къ д-ру Эрн. Генкелю (съ таблицей).*

О значеніи языка для естественной исторіи человека.

ст. А. ШЛЕЙХЕРА.

Культура первобытнаго индогерманскаго народа. ст. Авг.

ШЛЕЙХЕРА.

Историческая Грамматика русск. языка. I и II ч.

БУСЛАЕВА.

Grammaire comparée des langues Indo-Euro-
péennes, par fr. Bopp. — traduite par Michel Breal.

რამანსი

ნიკოლოზ ბარათა-შვილისა *)

სვირთები მოღუდუნებენ,
ჭაღები ბუჩქნარებენ
სშირნი ლამაზთა გიდეთა.
მსქესუწად მდინარის ქსნისათა.

ძიბქქალებული შთოვარე მოწყენით ჭნათობს მუნ
ქაღსა;
მდინარის შირსედ ჭჳის იგი გელთა ჩონგურის
მშურობელი;
გიშრისა თმანი ნაშაღნი ჭშეკნიან სჳეტაკს საცმელსა
და დამღერს იგი საკვდავად ცხარეთა ცრემლთა მდე-
ნელი:

«ავ-ეხანო! ოდეს დაჭსცხრეთ,
მოსხვესოთ ესდენ სული!

(*) ეს ლექსი, როგორც გვასსოვს, აწხად აწ
ყოფილა დაბეჭდილი.

რას გაცნობთ; რამ შეიძურეთ
უბიწოი სიყვარული!

გულის სწორად! ერთის ცილით
აგრე მკვლარ შეიტვალება,
რამე ტრფობა ჩვენი ამ სნით
მას აგრე მსწრად აღ ანატვალება?

თუ ვერ მცნობდი, რად მეტყუდი,
შენი ვარს საუკუნოდ?
სიყმაწვილეს რად მიღსენდი,
თუ მარტყლავდი ასე უღროდ?

რად შემიძყარ მე გლას გული
უმანკო და უსრუნველი;
რად დამიჭენე მე ყვავილი,
ყმაწვილობის ჯერ უშლელი?!

ეს ნუგემ-მცემს, საყვარელო,
რამე აწის სსკა სოფელი.
აღეს ჭსტნა, რამ ვარ უბრადლო,
მოკედ, მოკედ, მუნ მოკელი!

ჭსდუმდა და მეცა ვიცანი
ქეთევან ჭყარვანი,
ქეთევან ნაქები გულით,
ნაქები მშვენიერებით!

ნეტა რა ქაჩმან დააზრო მისის სიტყვების უკ-
 ვილი?
 მეც ამატირა მის მხედრთან, მაგრამ ვერ ვეტი ნუ-
 გეში
 ქეთევან შუა ქსანშია მარად შეერთო ველუილი,
 მსოფლად ისმელა სახელი ამილბარისა ზვირთებში!

არსენა

არსენას ლექსი. მესტვირეთაგან თქმული. სასა-
ლსო პოეზია და მენახიძის ნაამბობი პოემიდგან «კა-
კო», გამოცემული ნიგ. ყიფიანისაგან. თბილისი
1872 წ. ფასი ერთი შაური.

— ჰარიკა! კიდევ არსენა! ეხლა არ იყო «დრო-
ებაში» წაფიკითხეთ «არსენას» გარკვევა! მესტვი-
რის ლექსებს რა ბევრი ჩიჩინი უნდა, აღარ ვი-
ციოთ რაც არის მესტვირული «აქია-ბაქია»? რა სა-
ლაპარაკოა, ერთი მხთხარით, თქვე კოლო-ბუ-
შებო, ლიბერალებო, პატრიოტებო, თქვე...
თქვე... ბაკაკიებო, გოგიტელებო! შაურიანი წი-
ფნი დაუბეჭდიათ და აბა ჰა... მოჰყევებიან ეს
ასეო, ის ისეო; შაურიან წიფნისგამო «მილიო-
ნებზე» დაიწყებენ «ფილოსოფოსობას», — იტყვის
ზოგი ჩენი დარბაისელი, დამჯდარი გონების

მკითხველი და დაცინვით ამოუშვებს ცხვირით ფშინვას.

— ერთი დახედეთ პირველსავე გვერდზე პირველს სტრიქონს! პირველი ლექსი (სიტყვა) «შიარ» გამოჩნებულია მეორე ლექსისაგან «სიტყვით» და არ შეუერთებიათ დეფისით. ესეცა, ლექსი «სიტყვით» დაუწერიათ ვინჯთ (ვ) და არა უნით ბრჯგუთით (უ)! ეს რა წერაა, ეს რა ბეჭდვაა, რა ადათია, რა ჯიუტობაა და გადარჯულდება! ცხარეთ ისროლს ამ სიტყვებს გამწარებული უნ ბრჯგუს მოდარაჯე.

ამ სახით რასა იქ, შენ უბრალო მკითხველო, რო ბუზანკალივით არ გისვენებს ეს უნ ბრჯგუ! დაბზუის, დაბზუის, დღე-ღამე შინა და გარეთ. დაბზუის თავის მოძმე ვე-ფეთი, ცეე-ფოეთი და რას არა ლაპარაკობს. მართალია «ბრჯგუა» (*); მაგრამ ხომ იცით ბრჯგუებს ზოგჯერ რა ენა აქვთ. ხანდისხან იმათკენაც უნდა მივიხედოთ

(*) ბრჯგუ ნიშნავს გვიან მოქმედს. ისილე საბა ორბელ. ლექსიკონი; აგრეთვე ნიშნავს გახსება დახლეუ-ნკებულს.

და ჩვენც სიტყვა - მიუბრუნეთ. ის სე-ჭოები, ვე-ძები დაბზუვიან, მართო დაბზუვიან. ათი წელიწადი რომ ერთი რამ ბზუოდეს: უნ ბრჯგუ ვიე, ვიე უნ ბრჯგუ, უნ ბრჯგუ ვიე, ვიე უნ ბრჯგუ... წარმოიდგინე, შე უბრალო მკითხველო, რა სმენალა შეგრჩება, რა თაფბრუ უნდა დაგასხას; რა თაფის პატრონი უნდა იყოს ამ უნ ბრჯგუს ბზუალა კაცი. ყოველივე ბრჯგუობაზე არის დამყარებული: კაცის დაფასებაც, ხალხისაც, მწერლებისაც და ნიჭისაც. ვისაც უ არა სწამს ისენის გამრყენელია, ვისაც ხირომანტია (ხელისგულზე ხაზების გამოცნობის სწავლა) არა სწამს, სარწმუნოების, ზნეობის გამრყენელია და უსწავლელია; ვინც კაცის ღირსებას კაცის ნიჭითა და საქმით აფასებს, ცრუპენტელას ეძახიან. რა სასწორი აქვთ კაცის ღირსების ან მწერლობისათვის, რა საზომი აქვთ? მხოლოდ უნ ბრჯგუ და ხირომანტია, ამ ხირომანტიის სწავლას თუ რომელიმე წიგნი დაუმატეს, იცოდეთ რომ ძალიან ახლო უნდა იყოს ხირომანტიასთან; და მეტი რო არა იციან რა, რასაკვირველია, ყოველივე

სჯა ამ ეშმაკურ სწავლაზე უნდა იყოს დამყარებული. თუ საკუთრად სალიტერატურო ნაწარმოებზეა ლაპარაკი, მაშინ ხომ აღა-შამადხანის დროინდელ მჭევრმეტყველობის თეორიას, მოსტებნიან და იმიტომ ჰზომვენ თხზულებასა. პირველი და უკანასკნელი სალაპარაკო იქნება უნ ბრჯგუ, ესე იგი ასოების და სიტყვების ქექა და აზრების სრულიადი დაუდევნელობა, ან ამიტომაც იმათ ბზუილს ზოგჯერ ჩვენი წივანაც უნდა.

ეს დალოცვილები იმას კი არ ჰფიქრობენ, რა უნ ბრჯგუს დროა, როდესაც მთელი ანბანი ხელითგან გვეპარება; რა დროს სიტყვების ქექაა, როდესაც წერა კითხვამ ისე ჩქარა არა ვრცელდება ხალხში, როგორც სასურველია და საუნატრელი; რა დროს დეფისები და ტირეზი, როდესაც ძველი მწერლობა ლპება და თავველის კერძათა ხდება? ნათქვამია: მეტისმეტმა სიწმინდემამ, ტრაპიზონი (თუ ტრაპეზი) დააქციაო. სწორეთ ჩვენი საქმეა. შემწეობისა და დახმარების ნაცვლად, ბზუიან და ბზუიან ეს კაცები არც არას თითონ აკეთებენ და სხვას კი უძრა-

ხვენ საქმესა: რატომ ხქვენც არა ბზუითო! აი
ლოლიკა, აი მსჯელობა!

მაგრამ ჩვენ «არსენას» დაფშორდით. თუ უნ
ბრჯგუს მოღარაჯენი არაფრად ჩააგდებენ «არ-
სენას ლექსს» ერი ყიდულობს და კითხულობს დი-
ლის ალტაცებითა. ერი, ეს უწმაწური ხალხი
ალტაცებაშია. ხუთ დღეში ქალაქში ათასი წი-
გნი გაიყიდაო! აბა უწმაწური რომ არ იყოს
«აქი-ბაქიას» ასე დაიტაცებდა?! ეს ხალხი რო-
გორც მოგეხსენება დარბაისელს გონება დამჯ-
დარ მკითხველს არას დასდევს, არც არა ანტონ
კათოლიკოზის რიტორიკას, არც უნ ბრჯგუს,
რღუნდ კი საგულებელი რამ მოიჭოვებოდეს
რამე ნაწერში, ოღონდ იმის მარტივს გულის
და სულის ემოციურებოდეს, იმისი შესათვისებელი
და გასაგონი სიხარული ან მწუხარება და ან იმე-
დი რამ იყოს, თორემ სხვა წყალს უზიდნია.

რისაგანა სწარმოებს ესრეთი მალე გაყიდვა
არსენას ლექსებისა, ამ უბრალო მესტვირულ
გლეხურ ლექსებისა? რა არის მიზეზი, რომ
მთელს საქართველოში არსენას ლექსები ასე

გავრცელებულია და ყოველგან მღერიან? რა სოფელი იყოს, რომ არსენას ლექსი არ იცოდნენ? მეფე ერეკლეზედაც არის გამოთქმული ლექსები, მაგრამ უფრო ქართლ-კახეთში და მთიულეებში. ეს არსენას ლექსი კი მთელს საქართველოში შავის ზღვიდან მოყოლებული ყველგან მოდებულა.

—ჰ... ჩაიცინებს დარბაისელი მკითხველი და სიტყვის, ერეკლე მეფე და არსენა! გაგიგონით ამისთანა შედარება! კაცმა როგორ დააყენოს ერთათ სახელ განთქმული საქართველოს მეფე და გაეარდნილი ყაჩაღი!

ნეტა აგრე მოკლეთ არ იცოდე სიტყვის მოჭრა, ჩემო დარბაისელო მკითხველო. მერე ვინ ადარებს ერთმანერთსა? ერთი სხვაა და მეორე სხვა.

მაგრამ თავი დავანებოთ დარბაისელ მკითხველს და ვილაპარაკოთ მე და შენ, უბრალო მკითხველო. პირველათ მე და შენ უნდა ვიცოდეთ და ბზუილის მოყვრებმაც უნდა შეიტყონ, რომ რით ვაფასებთ, როგორ ვაფასებთ

ყველაფერს და მათ შორის სიტყვიერების ნაწარმოებსა. —

ყველა მწერლის და თხზულების გასაშინჯავი სასწორ-საზომი ის არის, რამდენათ ჰხატავს და გამოსთქვამს მწერალთ ანუ თხზულება რომლისამე დროს და ხალხის ბუნებითს წადილს და სურვილს, ბუნებითს ლტოლვილებას.

რა არის ყოველის ადამიანის და ყოველის ხალხის ლტოლვილება, საწადელი? საწადელი ის არის, რომ ყველანი სიკეთეში ვიყვნეთ. ყველას გვინდა ჭამა-სმა, ჩაცმა-დახურვა; სიცივე არ გვაწუხებდეს, სახლი გვინდა თავშესაფარებელი. გონებასაც აგრეთვე გონებითი ჭამა-სმა, ესე იგი სწავლა და განათლება უნდა. რადგანაც ეს წადილი აქვს ადამიანს რასაკვირველია ცდილობს თავის სიკეთესა. მაგრამ პირველ ჟამში, რადგანაც კაცი მოუხერხებელი და ძალიან სუსტი რამ იყო, ამ თავის სიკეთეს ისე მოულობდა, რომ სხვას უშლიდა. არ იცოდა ისე როგორ მოახერხოს. საქმე, რომ თითონაც ირგოს და სხვებსაც არ დაუშალოს. ამ გარემოებას სწო-

რეთ აღარებენ საცეკვარ-სატანცაო დარბაზსა. ვინც კარ ცეკვაობა იცის, დარბაზში ისა თამაშობს და ცეკვაობის უცოდინარი, ქალიან გასწორებულ დარბაზშიაც უნდა ჩამოეცალოს, რადგანაც არ იცის თამაშობა, არ იცის ხერხი, გაოსტატებული არ არის. ან უნდა მოუცადოს და ან უნდა მიუჯდეს მოკუნტული ერთ კუთხეში ქალაქსა და ითამაშოს და იქნება ბევრიც წაგებინოს. შემდეგში რაკი ცოტათი ისიც გაოსტატდება, ისიც ისწავლის ცეკვას და შეერევს მოთამაშეთა.

ადამიანის ცხოვრებაც ესე ყოფილა: ვინც გაოსტატებული და გაქნილი იყო, სიკეთეშიაც ის იყო; სხვანი კი, რაც ხელს არ აძლევდა, იმას ჩადიოდნენ, აგებდნენ. ამ გვართ ცხოვრების ღზინი დასაწყისიდანვე მოიშალა. მრავალნი ღზინის ქვიშზე აღარ იყვნენ; მრავალნი იმ აზრს მიაწყდნენ, რომ ღზინი ცეკვაობის კარგა მცოდნეთათვის ყოფილა. გაოსტატებულ მოთამაშეთა, რაკი კარგა გაიმართეს თავისი კეთილი ცხოვრება, უფრო და უფრო გაიწივეს, უფრო და

უფრო ღმერთისთვის ღმერთისძიებას უმატეს და
 უმატეს; ბოლოს წრითგან გავიდნენ. დანარჩე-
 ნებს მეტის მეტათ შევიწროება მიეცათ, და წა-
 მოცვივდნენ საცეკვაოთ კი არა, წამოცვივდნენ
 იმისაგამო, რომ ჯდომაც კი ეელარ მოეხერხე-
 ბინათ. ამ ალიაქოთში აღმოსჩნდა, რომ აქამ-
 დინ მჯდომარეებშიაც მარჯვე და მარდი კაცე-
 ბიცა ყოფილან. ესენიც შეერივნენ მოღმინე
 კაცებში. მაგრამ პირველად მოღმინენი მრუდის
 თვალით უყურებდნენ ამ მოუწვეველ სტუმრებ-
 სა და თავიანთში არ უშვებდნენ. ამისა გამო
 იწყობოდა ხანგრძლივი, სხვა და სხვა ფრივი ბრძო-
 ლა და ხშირად ახალ მოსულს სტუმრებისათვის
 ავად თავდებოდა; დასცინოდნენ, ზურგს უქცევდნენ,
 ახდევინებდნენ ღმერთის ხარჯსა, მანდილოსნებს
 ართმევდნენ კაცებსა, და კაცებს მანდილოსნებსა;
 ბოლოს ღმერთიგანაცა ჰყრიდნენ. მაგრამ რამ-
 დენსაც კაცი უმეტესს ვაგლახსა ჰხედავს, იმდენს
 უფრო და უფრო ძლიერათა ჰგრძნობს საჭირო-
 ებასა, რომ ყველა სიკეთეში იმყოფებოდეს.
 ადამიანის მოთხოვნილებას თუ არ დააკმაყოფი-

ლებ, მოკლებით ვერას უშველი და უფრო განფითრებ და გააღვიძებ. შიმშილს ვერას ღონისძიებით ვერ მოიკლამ, სანამ საჭმელს არ მიიღებ. ამისათვის ბრძოლა არ გათავებულა: ბუნებითი საწადელი და სურვილი ხან თითქოს ყრუვდება, ხან ისევ მომატებულის ძალით თავს იჩენს, და ესრეთ თავის დაკმაყოფილებას ეძებს. ამაში მდგომარეობს ისტორია კაცობრიობისა.

ყოველს ხალხში და ყოველს დროს, ყოველს კაცობრივს საქმეში ეს საჭიროების დაკმაყოფილება, ეს საწადელი უკვდავი იყო. ყველგან, ყველა ხალხში იმისთანა კაცები აღმოჩენილან ხოლმე, რომ ეს საჭიროების დაკმაყოფილება იმათ ძლიერა ჰსწყურებიათ და ჰშიებიათ, როგორც წყალი და პური. ბევრს უშვერს და კაცის ბუნების დამთრგუნველს გარემოებაში ისინი ისე ძლიერის ბუნებისანთ ყოფილან, რომ არ წამხდარან სხვებსავეით და ვერც წახდებოდნენ. სწავლაში და ხელოვნებაში გონებითი საუნჯე შეუტანიათ, აღმოუჩინიათ ახალი აზრები, ცხოვრებაში უჩვენებიათ ახალი გზა, ახალი გამოჩენა,

ერთის სიტყვით ყოველივე, რაცკი ამშვენებს, ამდიდრებს და სიკეთეში აგდებს ჩვენს სიცოცხლესა. ისინი ჰგვანან ბნელს ღამეში მოკაშკაშე გზის მაჩვენებელს ვარსკვლავსა. თუ კაცობრიობა წინ მიდის, იმათის შემწეობით მიდის. ისინი გვინათებენ დაბნელებულს გულსა, იმედს გვიწვეთებენ გულში და ფრთას შეგვასხმენ ახალის მოქმედებისათვის, ახალის საქმისათვის, ახალის ცხოვრებისათვის. ისინი არიან წინამძღვარნი გზა დაბნეულ, თვალეზ ამბულ კაცობრიობისა. გზა დაბნეულნი იმის მოძმენი იმასვე ჰგრძნობენ, რასაც იმათი წინამძღვარი; იგივე მწუხარება აწუხებს და იგივე იმედი აიმედოვნებს ორთავე; მაგრამ წინამძღვარი მეტათა ჰგრძნობს, ბუნება ისეთი აქვს, რომ ან თავისი სურვილი უნდა დაიკმაყოფილოს ან თავი შეაკლას. ამგვარი თავგადადებული კაცი, რასაკვირველია, მიიმხრობს და გაიყოლიებს, ვისაც იგივე სურვილი აქვს. ამ მიმხრობით თან-და-თან ძლიერდება ხალხში საჭიროების დაკმაყოფილების სურვილი და ბოლოს თვით დაკმაყოფილებაც ძალა-უნებურათ უნდა მიეცეს იმის მსურველთა.

ყოველი საუნჯე, თუ გონებითი, თუ ნივთი-
ერო, ამ მხრით უნდა ჩავთვალოთ საუნჯეთა;
საუნჯე იმასა ჰქვიათ, რომ კაცობრიობის ცხო-
ვრებას, მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდეს. სა-
უნჯე ის არის, რაც კი კაცობრიობას კეთილ-
დღეობას და სიკეთეს შეჰმატებს, რაც ხალხის
საჭიროების დაკმაყოფილების წადილს ემსახურე-
ბა. ამისაგამო სწავლა-მეცნიერება, ხელოვნება,
და საკუთრად მწერლობა (ლიტერატურა), მეტა-
დრე ყოფაქცევა თვითოეულის კაცისა თუ ამ საქმეს
ემსახურება, იმას ეძახიან ხალხის ანუ კაცობრი-
ობის წინწამყენებელს ძალასა — და ნამდვილი
ძალაც ეს არის.

ლიტერატურა, მწერლობაც ცხოვრების ერ-
თი წინ-წამყენებელი ძალაა, ერთი საუნჯეა.
მწერლობა და ყოველივე საუნჯე ხალხის კე-
თილდღეობის სიკეთის ჩამოგდებაში. ორ
გვარათ უნდა გავხინჯოთ: ან უნდა იყოს
ერის წინწასვლის მუშა, ესე იგი ემსახუ-
რებოდეს ერში სიკეთის ჩამოგდებას; ან უნ-
და ეწინააღმდეგებოდეს; ან არც ერთისკენ იყოს,

არც მეორესაკენ. არც აქეთა და არც იქითა მხრის დაუჭერლობაც ისეაიფე სჯამეა, როგორც წინააღმდეგობა. ვინც მე ხელს არ მომაწოდებს წყლიდგან თავის გადარჩენისათვის, იმისთანა კაცის ამხანაგია, ვისაც ჩემი დახრჩობა უნდა; მაშასადამე ორ გვარია მწერლობაც — ერთი არის სიკეთის ნამდვილი, და არა ცრუ, მშველელი, მეორეა დამაბრკოლებელი.

მწერლობა იმ გვართ ემსახურება ერის ცხოვრებასა რომ, ან მეცნიერების საფუძვლით გვაჩვენებს რა უნდა ვქმნათ; ანუ გვაჩვენებს რასაც ვაკეთებთ, რა გვიკეთებია, რა ყოფილა და რაც არის. რამდენათაც მწერალი ერის ნამდვილს ბუნებითს საწადელს მტკიცეთ შეიგნებს, იმდენათ ის იქნება მართალი, ჭეშმარიტი მწერალი, ჭეშმარიტი ნიჭი. თუ ეს სიმართლე და ჭეშმარიტება არა აქვს მწერალსა, მაშასადამე ცრუ მწერალია, რადგანაც არ ესმის ხალხის ნამდვილი საწადელი. მწერლის ღირსებას ვაფასებთ იმითი, როგორი ვრცელი მხედველობა აქვს, როგორი სინამდვილით ესმის და ცხოვლად გვიხატავს ცხოვრების მოვლენათა.

კრიტიკის საქმე ეს არის, მწერალმა გაიგო, თუ არა ერის საწადელი, რომელიც ან უკვე გაღვიძებულია, ანუ მალე გაიღვიძებს ჟამთა ვითარების ძალით? მასუკან, რამდენათ გაიგო და გამოხატა? ძირიღგან აუღია საგანი, თუ მარტო გარეგანი შეხედულება? გარეგანი გამოხატვა და წარმოდგენა საგნისა როგორ უთანხმება მწერლის მხედველობას და გრძნობის ძალასა?

აი ჩვენი ზომა და სასწორი ყოველის თხზულების და მწერლის დაფასებისათვის.

ჩვენა ესტეკით, რომ არსენას ლექსსა მღერის მრთელი საქართველოს ერი. სჩანს ამ ლექსებში არის რამე ისეთი, რომ ხალხის გონებას და გულს ეუბნება გასაგონს საუანსა; სჩანს ერის შეგონება და შემეცნება ჰჰოულობს არსენაში თავის მოძმე აზრსა; სჩანს ჩვენის ერის ცხოვრების ხეს მოუსხამს ისეთი ნაყოფი, რომელიც ამ ლექსებში გამოუხატავს ხალხსა.

არსენას ზოგნი ყაჩაღს ეძახიან. (ყაჩაღს ეძახიან მცარცველს კარცსა, მტაცებელს, კაცის

მკვლელს, ერთის სიტყვით ავაზაკს). ეს ცრუ აზრია და არსენა ამგვარი ყაჩაღი არ არის, თუკი ყაჩაღი ღაფარქვათ. სხვანი კიდევ არსენა მარტო ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ კაცათა ჰგონიათ და სხვა არაფრათა. მაგრამ კარგათ რომ დაეაკვირდეთ ბევრს და ბევრს სხვა მხარეს დავინახეთ. ამ სახალხო ლექსში გამოხატულია არა ერთი და ორი მხარე ჩვენის ცხოვრებისა, არამედ მრავალი სხვა და სხვა მხარე. აქ ყოველივე ერთათ შეერთდა, შეკავშირდა და ერთ ფრცველ ხალხის ცხოვრების სურათად წარმოგვიდგა. არსენაში გამოითქვა ბუნებითი, ღრმა სიყვარული სიკეთისა და ამ სიკეთისათვის თავის აღება და ბრძოლა კაცის დამჩაგრელ ძალასთან, როგორც უნდა იყოს ეს ძალა. დაეაკვირდეთ ჩვენს ისტორიას, რომელიც აგვიხსნის ამასა.

ჩვენი ერის ისტორიული ცხოვრება ესე მომდინარეობს: საქართველოს ერმა დრღის ხნიდგანვე დაიჭირა ეს მიწები, რომელზედაც ეხლასდგას; მრავალი ბრძოლა უნდა გამოეცალა ადგილ-მამულის გაჩენისათვის: დაიჭირა მაღალი

საშინელი მთების კალთები და თვით მაღალი ქედებიც, თითქმის საუკუნო მდებარე თოვლამდინე, რომ შეემუშავენინა თავის სარჩენად ეს კაცისაგან ბუნების დამარცხება და დამორჩილება ისეთ გამარჯვებათ მიაჩნია ჩვენს ხალხსა, რომ თავისი გამარჯვება ღვთაებრივ გამოგზავნილ ძალათ მიაჩნია; ღმერთმა კაცს ანგელოზი გამოუგზავნაო: «როცა წყალი აობრდება, იმ წყლის შაძლება მიეცით, სამის ფერდის ზვავისა ძალი მიეცით, თორმეტის რკინის კედლის სიმაგრე მკლავში მიეცითო». ამ ძალით შემოსილმა კაცმა სძლია ბუნება და მოპოვებულ და დაჭერილ მიწა-წყალს იცავდა რამდენისამე ათასის წლის განმავლობაში. ძველი და ახალი სპარსები, ბერძნები და რომაელები, ბიზანტიელები, არაბები, ჩინგის-ყაენი და ლანგ-თემური, ოსმალები, ვერ შემაგრდნენ და ვერ დაიმკვიდრეს ამ ძალით მოპოვებული მიწა-წყალი. თითო მტკაველ მიწისათვის ზღვა სისხლსა ღვრიდა ჩვენი ერი. არც ერთ ხალხს დედამიწის ზურგზე, არც ერთს, არც ერთს ესე ძვირათ არ დაუფასებია თავისი სამკვიდრებელი

და არც ერთს ესე ძვირათ არ დასჯდომია!
 ეს ძალიან კარგათ ესმის ჩვენს. ერს და ჰგრძნობს
 თავის თავს გამარჯვებულათ. ეს ისტორიით აღ-
 ზრდილი და განმტკიცებული გრძნობა ღრმათ
 ამკვიდრებს ხალხში იმის უფლებას, იმის პირო-
 ვანს და საზოგადო, სათემო უფლებას. ამ ერ-
 ში განმტკიცდა ის აზრი, რომ ბრძოლითა და
 მეცადინეობით, ყოველისავე ბოროტობის და
 ავის მოსპობა შეიძლება. ზაკი სადმე ჰგრძნობს
 თავის პუნებითის სურვილის დაკმაყოფილების
 წინააღმდეგსა, მაშინვე უპირდაპირდება, არ ემო-
 ნება და არც შეუძლია დამონება, და ეძებს თა-
 ვის საწადელსა. ეს საწადელი ყოველს ხალხებში
 ერთია, საზოგადო კაცობრიული სიკეთე ერთია,
 სურვილიც ერთია; მაგრამ ჩვენს ერს დიდი ხა-
 ნი უცხოვრია, დიდი ხანჩ სხვა და სხვა ისტო-
 რიული შემთხვევა გამაოუვლია, ბევრი რამ თავს
 დაგაჭხედინა და გამოცდილი შექმნილა. ზოგი
 ისეთი საერო ცხოვრების საქმეები მომხდარო
 ჩვენს ხალხში, რომელიც აქამდინაც ვერ დაუბო-
 ლოვებია ფეროვის ერთა სწავლა-მეცნიერებასა

და ცხოვრებასა. მაგალითად მოვიტანთ ბატონ-
 ყმობის ფეხის მოუკიდებლობას ზემო სვანეთში,
 თუშებში და ხევსურებში; მასუკან ზემო სვანე-
 თში საზოგადო საქმეების რჩევაში, საერო კრე-
 ბაში დედაკაცების მონაწილეობას. (ზემო სვანეთში
 საერო კრებაში რჩევა და ლაპარაკი შეეძლოთ დედა-
 კაცებსაც; მსოფლოდ კენჭი კი, ესე იგი ხმის მიტყ-
 მის უფლება არა ჰქონდათ). დანარჩენ საქარ-
 თველოში ბატონ-ყმობა ისეთი იყო, რომ
 ომის დროს ბატონი მხოლოდ ჯარის უფროსი
 იყო, თავი ანუ თავადი იყო. მშვიდობიანობის
 დროს ბატონს ყმა ცოტას გადასახადს აძლევდა,
 რადგანაც ბატონიც ისეთივე მუშა კაცი იყო,
 როგორც გლეხი და ყმა. (ბატონი თითონვე გუ-
 თანს უდგა, ურემზე დაუჯდებოდა, მკიდა; ბა-
 ტონი და გლეხი ერთათ მუშაობდნენ და ერთ-
 მანერთს სესხ-ვალსავით მხარს აძლევდნენ და მუ-
 შაობას უწევდნენ. შობას და აღდგომას ძღვე-
 ნი იყო გადასახადი, ქორწილობის დროს რამ-
 დენიმე მცირე ფული საწინდელ და შინამსახური
 ორი ან სამი კაცი, თუ დიდის ყმის პატრონი იყო

ბატონი. ბატონს მეტის მოთხოვნა არ შეეძლო).

შემდეგში ეს თან-და-თან შეიცვალა და სხვა კანონები შემოვიდა, ამ კანონით გარკვევით იყო განსაზღვრული ყმის სამსახური: ჭვირაშბ ყმას სამიზღლე ბატონისათვის უნდა ემსახურნა, მამულს რომ ყიდულობდეს, თავის სახელზე კი არ შეეძლო ყიდვა, ბატონის სახელზე უნდა ყვიდნა; ცოლის შერთვა ბატონის ნება-დაურთველათ არ შეეძლო და სხვა და სხვა. ესენი თვით მკითხველმა ვარგათ ბცის. ბატონს რაც უნდოდა, ერთის სიტყვით იმას სჩადიოდა და ყმას ნება არა ჰქონდა ბატონზე საჩივარი შეეტანა. ამ გვარათ ყმა ბატონს ისეთსავე საფნათ მიაჩნდა, როგორც სამუშაო საქონელი, ცხენი, ხარი და სხვა სულღმული და უსულო ნივთია, რომელიც იმას უყიდნია და დაუსაკუთრებია. როგორც ხარ-კამბეჩს აზენინებენ, ალეწვინებენ, ქვას აზიდვინებენ, ყმასაც ხშირად შეხვედრია ეს ხვედრი;

აჭიდებენ ქვასაო, აძასებენ ვასაო!

ზნეობითი სატანჯველიც ნივთიერს სატან-

ჯველთან შეერთებულია მუდამ და ყველგან; აქაც ესე იყო. აქ მეტის მეტათ გაგვიგრძელდებოდა ლაპარაკი და მოკლეთ მოვიტანთ იმ აზრებს, რაც ერთს ხალხის ლექსებშია გამოხატული ამ წნეობის სათანჯველზე. და-ძმანი იყენენ ბატონის ყმანი; დაი ბატონმა სხვა სოფელში გაჰყიდა. ასაკში რომ მოვიდა ბიჭი, ბატონმა იმისი დაქორწილება მოინდომა (ცხვარსავით ანუ ძროხასავით გასამრავლებლათ), და დაქორწილა ერთ გლეხის ქალზე. ღამე ბიჭი ფიქრში შედის და ტირის; ქალსა ჰკითხავს, ვინა ხარ? მითხარიო. ქალი ეუბნება, დედ-მამა არა მყავს, ობლები დაფრჩით და-ძმანი; მე რომ ბატონმა გამყიდა, გვარი დაეკარგე, ძმის ამბავი აღარ ვიცობ. მიხვდებიან, რომ და-ძმანი არიან და ტანს წმინდათ ინახვენ. ეს საშინელი ამბავი ხალხმა ლექსათ გამოსთქვათ აი, ამ გვარ გარემოებაში არსენაცა ჩნდება.

ამ გარემოებაში ხალხს როგორ უნდა ეგრძნოთ თავისი მდგომარეობა, რა უნდა ეფიქრა, რა უნდა ჰსურებოდა და მოექმედებინა?

ამისი პასუხი ისევ ჩვენს ძველ ცხოვრებაში
უნდა მოენახოთ.

ძველათ ჩვენი ოჯახობა დიდპატარაობაზე ყო-
ფილა დამყარებული, უფროსს მოჩიროვდა ყველას
ვალდებულება იყო: ყველაზე დამორჩილებული
თბის და დამონავეებული დედაკაცი იყო. მაგრამ დე-
დაკაცის თავისუფლების სურვილი ისე გამოჩნ-
და, რომ შესდგა სახალხო სიმღერა; რომელ-
შიაცა სჩანს დედაკაცის თავის აწევა და ბრძოლა:

ამისი სული ვრუდია, ვინც ენდოს ქალი ქმარსაო!
წესელ მოვიდა დაშქრდომ შეუღამისა სხისაო.

შიგნითი ვაჩი გავადე, მივედი გარეთასაო;

— «ადე შე ქალო, დაცო!» მუშტი მისო მე უბასაო!

შავკვამ ჩემსა ლურჯასა, შავსა შეუდეგ გზასაო.

უკუ ვიხედე, მამდეკდა, მავრიალებს სმალსაო!

— ბიჭო, რად მამდეკ, ნაო, შენი რა წამიადიაო?

ცხრა მასლი და მასლის წული გეჩას პირს დამი-

ყრიაო;

ათი დღის მუშა-ნამკალი სოდაბუნს დამიყრიაო;

მარჯვენას თმის ბეჭედნ გოგაში ჩამიგდიაო;

შენი პატარა გიფრტი აკვანში დამიგდიაო!

ქალი, უძლოური ქალიც კი აღარ ითმენს ჩაგ-

ერასა და კაცურ ღირსების დათრგუნვას! მონება აღარ შეუძლია, აგდებს ოჯახსა და საყვარელ შვილებსაცა, რომ თავი გაინთავისუფლოს! აი როგორი ხასიათისაა ჩვენი ქალი, თუ კი მომთმენი, დიდად მომთმენი დედაკაცი ასეთის გაბედვით თავს იღებს, რა ძალი უნდა გამოიჩინოს მამაკაცმა, რომელიც უფრო თავისუფალია, რომელიც უფრო ძლიერია და რომელსაც თავის კაცური მოთხოვნების დაკმაყოფილება უნდა! და აი მრთელმა ჩვენი ერის სიკოცხლემ ეს ძლიერი გრძნობა პირადის, კაცუხრის უფლებებისა ჩანერგა ჩვენს ხალხში კაცში და ქალში.

არსენა არის ამ ხალხის ნამდვილი შვილი და ამ გრძნობის გამომხატველი კაცი.

არსენა ჩნდება ჩვენს ცხოვრებაში ამ საუკუნის დასაწყისში და, როგორც ვთქვით, არის წარმომადგენელი ჩვენის ხალხის გრძნობისა და გონებისა. იმასში იხატება გარკვევით და ცხადათ რა მწუხარება აწუხებს ჩვენ გლეხსა და რა იმედი აიმედოვნებს არსენა არის უბრალო მარაბ-

დელი გლენი, ბატონის ყმა. იმას უყვარდა ბატონის მოახლე, რომლისაც შერთვა უნდოდა ცოლადა. ბატონი ნებას არ აძლევს. არსენა თავს არ ანებებს *).

ცოლ-ქმრობის პირობა — შინ სასტუბო
შეიყვანაო.

ეს რომ ბატონმა შეიტყო, ჭკუიღამ შეიძალაო.

ბატონი ბაღვანზე იდგა, ქოშები გადმოყარაო:

მაგისგნით ქალი წავიერთო, რა არის მაგისთანაო!

ახსენა ეუბნებოდა:

ამ თორმეტ თუმანს მოგაერთმევ, დაგითული ჩქარა-

ჩქარაო.

ბატონი გაჰხვრებულნი ფანჯრიდამ გადმოვარდაო,

თათუ-იარადი აისხნა, მისდევდა მსარ-და-მსარაო.

*) ნიკ. ყიფიანის გამოცემულ ახსენას ლექსების ნამდვილი, საიღამაც ამოუკრეფია, აქ გვაქვს და ზოგი ერთი ადგილები, რომელიც სამწუხაროდ არ ამოუჩვენია, ზოგჯერ აქ უნდა მოვიტანოთ.

ორიოდ კაცი გაგზავნა, ნაცვალი დაიხარაო:
 «არსენა რდელაშვილმა ჩემსე იხმარა ძალაო;
 ერთი კარგი გოგო მიყვანდა, იმერეთ წაიყვანაო,
 მინდვრით გაიქცა არსენა, მთაპარ დაიარაო.»

ამ გვართ იტაცებს ბატონის მოახლესა
 და შორს მიჰყავს, რომ ველარ შეიძლონ
 იმისი დაბრუნება ანუ წართმევა. სიყვარულ-
 ლი ყველაფერზე ხელს აღებინებს, ანთავი-
 სუფლებს უღონო ქალსა, რომელიც ყოველ-
 თვის დაჩაგრულია კაცისაგან და მერე ბატონი-
 საგან. იმას არ შეუძლია ჩუმ-ჩუმათ არშიყოზა
 მოახლესთან, თორემ თუ კი ერთმანერთის სი-
 ყვარული აქვთ, განა ჩუმათ, სხვების ტყუებით,
 თვალ-მაქცობით და ოსტატობით არ შეუძლია
 იმისი სიყვარული. შაგრამ არსენასთანა კაცებს
 ტყუება, თვალ-მაქცობა ეჯავრებათ და არც შე-
 უძლიათ. «ჩვენ ცოლ-ქმრობა გვინდა, ერთმანერ-
 თი გვიყვარს. გულითა; განა ცოლ-ქმრობაც არ
 შეიძლება თაჟისის ნებით მოახდინოს ყმამა?»
 არაო, არა! ყოველივე გარემოება ეუბნება არ-
 სენას. — მე ვიცო როგორც არაო, ამბობს არსენ-

ნა. და თავის სურვილს ისრულებს. იტაცებს. მოახლეს და ახალციხეს მიჰყავს. განა არ იცის რამდენი უსიამოვნება, შიმშილი, წყურვილი, სამართალი და ბატონის დევნა და ედევნება იმასა? განა არ იცის; რომ მთავრობის კანონით მტყუანია ყველაფერში, ამიტომ რომ ყმა არის და ბატონის წინააღმდეგობა არ უნდა გაჰბედოს? ესენი კარგა იცის, მაგრამ არ შეუძლია, ადამიანის ბუნება ძალიან ძლიერი აქვს; არ შეუძლია თავის კაცურ მოთხოვნილებას ხელი შეუბრუნოს, არ შეუძლია რომ როცა უყვარს ქალი, არ შეიყვაროს და თავიდან აიცილოს, რაც უნდა ათასი სატანჯველი მიაყენონ, თავისას იქს: ან უნდა მოგკვდე და ან ჩემი სურვილი, ნამდვილი, კაცური სურვილი უნდა ავისრულოვო. ერთხელვე ამ თავის ნამდვილ კაცურ სურვილის გზაზე დამდგარი, საყვარულის გრძნობით აღგზნებულის გულით შიდის და საფლავის კარამდინ ამ გზას ადგია არაფრისა არ ეშინიან; სული ტკბილია, მაგრამ სიკვდილისაც კი არ ეშინიან; ყოველსავე საფრხეს პირდაპირ უხედება.

სიყვარული და თავისი ნამდვილი ადამიანური ღირსების გრძნობა, თავისუფლების გრძნობა კაცის პირველი ფეხზე წამომყენებელია. არსენა ამ გრძნობით, ამ სიყვარულით თან-და-თან მხნევედება, იზრდება და იზრდება. თვითონ გამოსული ბატონის ხელითგან, განმათავისუფლებელი თავის საყვარელისა, დრტვინავს სხვების უბედურ მდგომარეობაზე; იმ გარემოების მტერი ხდება, რაც გლეხის ცხოვრებას უშლის ფრთების გაშლასა და ამბობს «ათას წილად სიკვდილი სჯობსო» ამ გარემოებაში ჩავარდნასაო.

მაგრამ თავის წინააღმდეგობისათვის ის სასჯელს უნდა მიეცეს, კანონი ამას მოითხოვს. გამოჩნდება ნათლიმამა არსენასი-ფარსადან; მოიწვევს მოტყუებით, აჭერინებს და სამართალს ხელში აძლევს. მოჰყავთ ქალაქში უფროსთან. უფროსი კანონის აღმსრულებელია. ეს კანონი შიშვე კანონია; ყველა ჰგრძნობს, ყველას კარგა ესმის, მაგრამ კანონის გატეხა არ შეიძლება. უფროსი გულ-ჩვილი კაცია და, როგორც კაცს, ებრალება არსენას. არსენას-მოღალატე ფარსა-

ღანს უწყობა, «მე წუწკო, რათ იჭერდი მაგ ტყვესა? ერთი გავარდნილი კაცო ტყეში ეფარება ხესა». ეს ადგილი მშვენიერი ადგილია არსენას ლექსებში; ეს ადგილი ჩვენის აზრით მეტი მეტი ტრადიკული, სულის გამტანჯველი ადგილია. უფროსი გამოყვანილია კაცათ, გულკეთილ კაცათ, რომელსაც სულითა და გულით ებრალება ყმა, არც ამას მოსწონს ბატონ-ყმობა; მაგრამ რა ქნას? თვითონაც კანონს ქვეშეა, თუმცა კი კანონის აღმსრულებელია. ამასაც სურვილით უნდა, რომ ბატონ-ყმობა არ იყოს, მაგრამ, რა ქნას? ამ ქვეყნიერობაში ისე არის: ან კანონი უნდა დასრულოს კაცმა, ან გარეთ უნდა გავიდეს, კანონს გარეთ, ესე იგი წრეს გარეთ უნდა გავიდეს. ვისაც ცოლშვილის მყუდრო ცხოვრება, მშვიდობიანი ცხოვრება უნდა თავის ზიცოცხლეში, ასე უნდა იცხოვროს: ბევრი რამ არის, რომ არ ესიამოვნება კაცსა, ბევრი ზნეობითი სატანჯველიც უნდა გამოიაროს, რადგან კაცის ცხოვრება დამყარებულია ლუკმა პურზე. ყველას ჭამა-სმა უნდა და ამ ლუკმის მოსა-

პოვებლად ბევრჯელ ბევრს რასმესა სთმობს. მეორე მხრითაც ყოველს საზოგადოებაში, ყოველს ქვეყანაში ხომ რამე წესი და კანონი უნდა იყოს, რომელსაც დიდი და პატარა უნდა ემორჩილებოდეს. ვისაც კაცური გრძნობა სრულეობით არ გაჰქრობია გულში, ყოველთვის ეს ბრძოლა და ორ წყალ შუა მდგომარეობა თავიდგან ვერ აუცილებია; ერთის მხრით ლუკმა პური და კანონის საჭიროება, მეორეს მხრით თავისი კაცური დაუძინებელი, ბუნებითგ გრძნობა სიმართლისა.

არსენა პირველათა ცდილობს, განა არა ცდილობს, რომ თითონაც კანონს არ გადვიდეს; თორმეტ თუმანს აძლევს თავის ბატონსა მოახლისათვის. მაგრამ ეს ღრობებითი ცდა არის, იმას ისე ძლიერათა აქვს გულში გაღვიძებული თავის კაცობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება, რომ ვერასტევრს ვერ დაემორჩილება. სხვანი ამბობენ, განა არ ეიცით რა გარემოებაშია ცა ვართო? კომედიებში «მზის დაბნელებაში» და «გაყრაში» დარჩა ის ადგილები, რომელიც წარსულ

სამართლის ამბავს გვაჩვენებენ და არიან ხალხის აზრის გამომხატველნი ამ გარემოების შესახებ.

მკითხველს მოაგონდება ის სცენა, როდესაც თავადიშვილები ჩამოსულან ვაჭართან ფულის დასასესხებლათ და უჩივიან თავიანთ დროსა და მზის დაბნელების ამბავსა. ყველა თავისებურათა ჩივის: თავადიშვილები ახლანდელ სუფრას უჩივიან—გლეხი თავისებურათა ჩივის: «ცუდი როგორ არ მოგვივა, რომ დიამბეგის იასაულების შიშითა სახლში წიწილა ველარ გაგვიჩენიაო». «გაყრაში» კიდევ თავადის მოურავი თავისის მკვიცხლის გონებით ურჩევს ბატონს ფულით დაქრთამვას მოსამართლეებისას:

«ასის თუმნითა! ახა წახს ბჭქანებ?

სუდსა, ზაღატას სეღით გაქანებ.

ჩვენს სუდიასა, ზიმ კუქანას

სულ ვათამაშებ ლეკურ ბუქანას.

და სეკლეტასსა მე რც თუმნათა

გნებავს გავისდი მაიმუნათა.

ამ აზრისა იყო ხალხი, ჩვენშიაც და რუსეთშიაც. მშვენიერ ლექსებში გამოსთქვა ნეკრავ

სოფლა ეს გარემოება გლეხის ხალხისა (დაწერი-
ლია 1858 წ.)

Родная земля!

Назави миъ такую обитель,
Я такого угла не видать,
Гдѣ бы сѣятель твой и хранитель,
Гдѣ бы—мужикъ не стоналъ?
Стонетъ онъ по полямъ, по дорогамъ,
Стонетъ онъ по тюрьмамъ, по острогамъ,
Въ рудникахъ, на желѣзной цѣпи;
Стонетъ онъ подъ овинномъ, подъ стогомъ,
Подъ телѣгой, почуя въ стени;
Стонетъ въ собственномъ бѣдномъ домищѣ,
Свѣту Божьяго солнца не радъ;
Стонетъ въ каждомъ глухомъ городищѣ,
У подвѣзда судовъ и палатъ.....
Волга! Волга! Весною многоводной
Ты не такъ заливаешь поля,
Какъ великою скорбью народной
Нерепомилась наша земля—
Гдѣ народъ, тамъ и стонъ....

(სამშობლოვ ქვეყანავ! დამისასკელე ერთი გუთსე,
რომ შენი მცველი და მთესველი გლეხი არ ჰკენე-
სოდეს? ჰკენესის მანდღარში და გზებში, ჰკენესის
სატუსაღოში და საპატომარში, ციმიბარში შებორკი-
ლებული; ჰკენესის ძნას ქვეშ და ურემ ქვეშ ჰკენესის
თავის ღარბ ქობშიაჯ და მზის ნათელიც გი სის-
რულად არ მიახნია; ჰკენესის ყოველ პატარა მიუჩუებულ
ქალაქებში სუღისა და პალატის ვარებთანა.....)

გოლგაკ! (დიდრ ზუსეთის წყალთა) გოლგაკ! გასათ-
ხულობით წყალ დიდობის დროს ისე არა ჭიკარავ
და არ ედები ჩვენს მინკდრებს, როგორც დიდი მწუ-
ხარება ედება ჩვენს ქვეყანას. საცა კი ხალხია, კენ-
სა მოისმის).

ამ გარემოებაში ევლარა სძლებს არსენა და
თავს იღებს. ამ ურჩობისათვის ეხლა დაჭერილი,
კანონის წინაშეა წარდგენილი. უფროსი ეუ-
ბნება არსენას:

«რაც უენი ამბავი მომდის, რათა ჰქენ, ჩემო
არსენა?» არსენას ფიქრათაც არ მოსდის, რა და-
ნაშაულობა უქნია: მე მშიერ ველათ» დავდიო-
დიო, ეს მართალია; არაფისთვის კი არა დამი-
შაგებია რაო. თუ ზოგი მცარცველობასა მწამობს,
ეგ ტყუილია; მართალია «მდიდარს ვართმევდი,
მავრამ მიყვარდა ღარიბის ჭმევა». ამას თუ და-
ნაშაულობათ ჩამომართმევთ, «ნება თქვენი ას-
რულდესა». არსენს ბორკილს უყრიან, ციხეში
აგდებენ და საციმბიროთ თავსა ჰპარსვენ. ყვე-
ლა გათავებულა არსენასთვის.

რა რიგათ უყვარდა სიცოცხლე, რა ძვირათ
დაუჯდა თავის საყვარელის და თავის თავის გან-

თავისუფლება. ახალციხეს გადაიყვანა თავისი სულის მეგობარო; ახალციხე მაშინ სხვა სახელმწიფოს ეჭირა, იქ შეეძლო თითონაც მშვიდობით ცხოვრება. მაგრამ სიცოცხლე უყვარს თავის სამშობლო ქვეყანაში, თავის მცნობ ამხანაგში, თუნდაც კი გარე-გარე უნდა იცხოვროს «მშვიერ ველათა», მაგრამ აქ აღზდილა, პირველათ მზე აქ უნახავს, დედის აღერსი და პრველი აღტაცებული სიყვარული. აქ უნახავს ამ ქვეყნის თავის დანებება არა შეუძლია. ვიხსაც ცხოვრებაში სიყვარულით გული გასთბობია, ანუ იმედი სიცოცხლისა, თავისუფალ, მშვიდნიერ სიცოცხლისა არ დაჰკარგვია, ამისთვის როგორ თავს არ დასდებს გაპარვისათვის.

არსენა საპატიმროშია. მარტო ყოფნა ძლიერის სულის და გვამის კაცისათვის ისეთი მდგომარეობაა, რომ ამ გვარ კაცს ფილოსოფოსათ გადააქცევს. ბევრს ამბავსა სჯის, ფიქრობს, სწონს; ქვეყნის მღელვარებას დაშორებულს მყუდროება არ უშლის ამ სჯასა. ამ მარტობაში შორითგან შინჯავს თავის ცხოვრებასაც

და ქვეყნისასაც. ზრსენაჲ ეს სჯა არ ასცილ-
დება და კარგა უნდა დაფიქრდეს თავის წარსულ
ცხოვრებაზე. რასაკვირველია, ამ სჯას უეჭველათ
იქამდინ მიუყვანია, რომ ფიქრობს; კარგი მიქ-
ნიაო, რაც ჩამიდენიაო. ამასთანავე ხალხში კა-
რგი ხმა გავარდნია და ეხლა კი აფერ საცაჲ
ციმბირს უნდა გაგზავნონ.

შაშინა თქვა ზრსენამ: ვაი დედა ჩემის ღმერთს!
მე რა ამ ცისკში მოვკვდე, ბიჭობას ვინ დამიგდებს?
აბანოს იგონებს მიზეზათ, და იქითგან მო-
ხერხებულათ იპარება.

ზრსენა მეორეთ იბადება! ახალის გრძნობით
და იქნება ახალის აზრით გამოდის ქვეყანაზედ.
ამ ადგილითგან, საცა გამოპარეს თავდება, აქეთ-
გან იწყობა თითქოს მეორე ნაწილი ლექსები-
სა, რომელშიაც აღარ არის ღაპარაკი იმისი, სა-
კუთარი, თავისუფლებისათვის; მოქმედება. აქ
არის სხვებისათვის ზრუნვა და საქმე.

სხვებისათვის რა შეუძლია იმასა? რას აკეთებს
ეს უბრალო გლეხი? ამისი აღხსნა ადვილია, რო-
დაფაფიქრდეთ გლეხი კაცის მდგომარეობასა. რას

ხედავს ყოველი გონება და თვალ ფხიზელიკაცი და რას უფრო დააქვერდებოდა არსენათაის ტუსალობის დროსა? რასაკვირველია გლენი კაცის სიღარიბეს. ამაზე დატუსალებიწინათაც უფიქრია და საქმითაც აუსრულებია; ეხლახომ უფრო უმეტესად დამყარებია თავის პირველ აზრებსა. სიღარიბე, სულის ამამხდელი სიღარიბე გლენკაცს თითქოს ბედათ შეხვედრია ამ ქვეყნიერობაში. შრომითა შრომობს მრთელს თავის სიცოცხლეში, მაგრამ ნაყოფი კი არა გამოდის რა! ეინა შრომობს გლენკაცზე მეტა, ვის აწევს იმოდენა მძიმე ტვირთი, როგორც გლენ კაცსა? ვაჭარი კაცი, სომეხი და ურია, იმდენს შრომას როგორ გასწევს, როგორც სოფლის გლენი? მაგრამ ეს ნამუშაური თითქმის სრულებით ვაჭრებსა ხედებათ ხელში. რათა, რა საფუძვლით და რა სიმართლით? სიმართლეზე თუ მივარდა საქმე, ასე არ იქნებოდა; ეს სულ ტყუების და გაქნილობისაგან არის; ვაჭრების და სხვა ამისთანა კაცების და გარემოების ბრალია. აი, არსენა კიდევ იმათზე ძალიან არის გადაკო

დებულო. იმან ძალიან კარგათ იცის, რომ თუ ვისმე სიმდიდრე უშოვნია, სხვის შრომით უშოვნია. და აი, სომეხს უხვდება თუ არა ლამაზათ მდიდრულათ მორთულსა, მაშინვე ართმევს იმ სიმდიდრესა, გლეხის ნაშრომით. რომ მოუპოვებია და შიგ რომ ჩამჯდარა:

ახსენამ წამოუჭრა: საით მიბძანდებით თქვენა?

ეგ ქულაჯა გაიხადეთ, ეს თაქა ჩაიცივით თქვენა.

ის ქულაჯა წამოიხსნა და ბეჭები დაიმშვენა.

მაგრამ იქნება იფრქოთ, რომ ამ უკანვე გამორთმეული, გლეხის ნაშრომევის ფულით ნაყიდი ქულაჯა თითონ მოიხმაროს? არა. რასაც უმოულობს, მგზავრს აკმევს, რადგანაც ჩვენში მგზავრის ჭმევა დიდ საონოებათ არის მიღებული, და ღარიბს აძლევს. მაგრამ რასაკვირველია ყველას კი არ ართმევს და არა სტაცებს. მართო იმას ართმევს, ვისაც ეტყობა სიმდიდრე, რომ სხვის შრომით უნდა ჰქონდეს მოპოვებული. თორემ არსენას ყველა კაცო კაცათა ჰგონია. ამის დასამტკიცებლად ერთი ამბავი შეგვიძლია მოვიტანოთ, რომელიც ლექსებში კი არსად არ

არის და მხოლოდ ნამდვილ ამბავთ გაგვიგონია: არსენას შეხვდა ერთხელ ღარიბი თავადი თუ აზნაური, უბრალო ტყავში გახვეული. არსენამ გაიხადა ქულაჯა, მისცა და ტყავი თითონ გამოართვა. ეს გვაჩვენებს, რომ არსენა კაცს კი არა სდევნიდა, სდევნიდა იმ უსამართლოებას, რომელსაც კაცი დაუჩაგრავს და იმისთანა კაცებსა სდევნის, რომელთაც ამ უსამართლობის მხარე დაუჭერიათ. თავადიშვილი მეგობრობენ თუ კი ღარიბია, სჩანს სხვის შრომა არ მიუთვისებია; თუ კი გლეხური ცხოვრება აქვს, სჩანს რომ გლეხის ნაშრომევი კისერზე არ შემოუხვევია; უცხოვრია თავისის შრომით, როგორც უბრალო გლეხსა. მხოლოდ სპხელი აქვს თავადისა, თორემ ისიც ისეთივე გლეხია, როგორც ყველა გლეხი. ამისავე მსგავსად ქართველი, სომეხი და ურია ყველა კაცია. ურიას და სომეხს იმიტომ კი არა სდევნის რომ ურიაა, ანუ სომეხი; იმისთვისა სდევნის, რომ ხალხს ატყუებენ. კაცის სარწმუნოებას ჩვენი ხალხი არა სდევნის; პირიქით რჯულს გადამდგარ კაცს სხვა

თვალით უყურებს, გიორგის, არსენას მკვლელს; ლეკის ბიჭზე აი რა აზრებია ლექსებში გამოხატული:

გიორგის ერთი ლექვი ჭყავს, ბრწყინი და გაუზღულია,
რკუჯიდვან გადაძვარია.....

ამგვართ არსენასთვის ყველა კაცი კაცია; სიტყვა საქმეზე და გარემოებაზეა დამოკიდებული. ამასაგამო უფრო ის აღვილია შესანიშნავი, საცა არსენა აყვედრის ურიებსა:

ქალაქში რა ჩახვალთ სოფელს, ფარჩას აჩქვით
შიჯას თხელსა;

სოფლებში იტით ტარება, კარგათ შეიგასმავთ
ცხენსა;

ქვირისა და ობლებს ატეუებთ, ნაძეცხვით ზა-
ტარძლებსა!

არსენას უნდა ამისთანა უსამართლობის ამოგდებთ. იმას არ შეუძლიათ გულ-გრილათ ყურება, როდესაც გღოფს კაცს ვინმე სჩაგრავს; იმის თანა ვაცებს არა ჰგავს, რომ სხვის გაჭირებულ მდგომარეობაზე ილაპარაკოს, ილაპარაკოს, იოხროს-იტყროს, მშვენიერი სჯა და ფიქრები გადაშალ-გადმოშალოს და გულხელ დაკრეფი-

ლი შეჰყურებდეს. რამდენი კაცი გენახვებათ, რომ ათას გვართ შეწუხებულის გულშემატკივრობაზე, ღარიბის შემწეობაზე ლაპარაკობდეს და იმავე დროს ამისთანაებისთვის არას შრომობდეს, არას აკეთებდეს. ამისთანა კაცებს გულის სიჩვილის მეტი არა აქვთ რა. ამათ მოქმედება ხელითგან არ გაძოსდით, არც შეუძლიათ. არსენას კი შორიდგან ყურება და გზის აქცევა, არ შეუძლია. თუ მაშინვე ავითმყოფს წაძალი არ მიაწოდა, მწყურვალს წყალი და მშიერს პური, სიცოცხლე სიცოცხლეთ არ მიაჩნია. რაც უნდა იყოს და როგორც უნდა მოხდეს, რაკი ხედავს მშიერს კაცსა, ვერ მოითმენს, გული და სული ვერ გაუძლებს, უხამათ ეგონება თავისი სიცოცხლე, რომ პური არ მიაწოდოს.

ამისთვის უნდა მოუხერხოს ურიებს ისეთი ხერხი, რომ ველარ შეიძლონ სოფლის დაწიოკება. აქამდინ ხმარებულ საზომს ადღს აგდებინებს ურიებსა:

გატას და გადმოუკდო; ფეუ გამჭკდი გაუწყურეს!
და ახალს, თავისის ხელით გამოკრილ, შეიდ

შტკავლიან ადღს აძლევს, უტყუერათ და იაფად ამითი ჰზომეთ და ჰყიდეთო:

თუ ამითი არა ზომეთ, ვაი დედი თქვენის ღმერთსა!

მაგრამ ხომ იცით, ეს რა ხალხია. ჩვენ აგრე ეყიდოთ, რაღა უნდა მოვიფოთო. «ისევე საქონელი ჩვენს დუქნებში დაღპეს, ისა სჯობიაო.» ამ ხალხს სანამ ძალას არ აჩვენებს კაცი, თავისას არ დაიშლის. კიდევ იმიტომ ეუბნება არსენა:

სადაც რომ შემოგეყრებით, სუეველს დაგჭრით ეუფსაო?

და როცა საახალუხეს ორ მანეთიანს თუმნათ უფასებენ, მაშინ კი

მაშინ ჩვენი არსენაი თითო მუშტსა წაადებს.

იმ საახალუხესაც უფულოდ წაართმევს და ფულსაცა. ამ მუშტის წადებას და ფულის გამორთმევას, ერთის სიტყვით, დაშინებას, მაგალითის მნიშვნელობა აქვს: თუ ისე არ მოიქეცით, როგორც გეუბნებიან, უფრო სულ ცარიელები დამრჩებითო. ამ ღონისძიებით არსენას უნდა ხალხს შეღავათი მისცეს, შეუმსუქუბოს მძი-

მე ტვირთი და მოსპოს ის მიზეზები, რაც კი
ჰბადებს ხალხში სიღარიბესა.

ამისა გამო ხალხს როგორ არ უნდა უყვარ-
დეს არსენა! ვისაც ხალხი უყვარს და თავის სი-
ყვარულს საქმეებით აჩენს, იმას როგორ არ
შეიყვარებს. აბანოდგან გაპარული არსენა რომ
სიძე-სიდედრს ცხენს ართმევს, მაშინაც კი

ის დედაკაცი ღოცავდა: ღმერთო მშვიდობა მოგ-
ცეს!

სადაც წახსანდ-წამოხსანდე, არსენა, გაგიმარჯვდეს!
მდიდაწს ართმევ, ღარიბს ამლეე — ღმერთი რადი
წაგასდენს.

გაპარვის ორ კვირას შემდეგ ქალაქში ჩამო-
დის და რა სიყვარულით უხვდება ხალხს, ჩვენი
ქალაქის დარდიმანდი ხალხი. არსენას უყურებს,
როგორც გმირ კაცსა.

მთელი ქალაქის ბიჭები მტრედის გუნდითა შეკესა:

«ღმერთს უშველია არსენა ამიერით განსაცდელსა».

სადაც მივა მივიტენებთან, ყველა დაუქნევენ სელსა

რა ღიდებაა არამც თუ უბრალო გლეხისაა
თვის, არამედ ყოველი კაცისათვის ამისთანა მი-
გუბება საქართველოს თვალის, ჩვენი საყვარე-

ლი ქალაქისა. ქალაქს დღევანდლამდინ არსენა არ დავიწყებია, არსენა ამგვართა ჰყავს მიხნეული. უთუოდ ხალხი რაღასაც კარგს უნდა ჰხედავდეს ამ კაცში, რომ ასე უყვარს და ასე იხსენებს, ის თავის გმირათ მიაჩნია და კაცი და ქალი იმას შენატრის, იმის კაცობას, იმის საკეთეს და სითარხნეს: «ნეტავი შენ, რომ აგეთი კაცი გამოსულხარო». ჩვენი ტფილისის ქალს დღესაც არ დავიწყებია არსენა და როდესაც ვაღერებთ მოჩიტებულ შვილს ქვეყნიერობაზე, არსენას ამბავი ჰირველი ამბავია იმის მოთხოვრებებზე. არსენას სახარვეზები იჯახებშიაც კი მოიპოვება: ეხლა მესტვირეებს რა სახით ეხვევა ხალხი არსენას სიმდერის დროსა. იმა დღეებში არსენას ლექსი რომ გამოვიდა, უნდა ჩაგველოთ ბაზრებისკენ და გენახათ, რა სიხარულით კითხულობს ხალხი იმის ლექსებსა და იმ ხას: «ჩვენი არსენა გაცოცხლდაო». ეს ყველა გვმტკიცებს, რომ ხალხს შორეულ უცხო სიაცოცხლე არ მიაჩნია არსენას სიცოცხლე და იმისი აზრები ძალიან არა ჰმორდება არსენას

აზრებსა. ყველას ამ დამოყვრებას თავისი საფუძველი ჩვენს ძველსა და ახალს ისტორიულ ცხოვრებაში აქვს, მაშასადამე ეს ხალხის სიყვარული და მეგობრობა ამითი უნდა ავხსნათ.

ამ კაცის სიყვარული ამასთანავე დამყარებულია არსენას საკუთარ კაცურ თვისებაზე და ხასიათზე. ყოველი კაცის თვისებას იმითი იცნობენ ხალხმე, რა კაცია თავის მცნობ ამხანაგში, მტერში და მოყვარეში. გავშინჯოთ, მტრებს როგორ ეყვრობა არსენა? თავის მტრებს, თავის საკუთარ მტრებს თითქმის არას დასდევს და მხოლოდ სახალხოდ სასაცილოდ იგდებს მტრედის გუნდივით შეკრებილს ხალხში. აი ერთ შემთხვევაში რას ჩადის არსენა ღვთაებობას მარტყოფში, სადაც ქალაქის ხალხი იკრიფება ხალხმე. ამ დღეობაში, ერთი კაი გვარიშვილი, ქალაქელიც იქ მიბძანდა,

ფიქსლად დროშკა გეკმართა, შიგნით შეება ცხენის.
 ჭენინაც ხო იქა ჭყავდა, უკედ გადესვია სელის.
 როცა წირვა გამოვიდა, — იმისი შადლი შენია, —
 რომ დაინასა არსენამ: ა, გამარჯვება შენია!

ქალაქში რა შარს მიგდებდი, ასლას სო მოგასწავლია!

მაგ შენს ანკლავებზედა შენით აილე სკლია.

ცოლი ეუბნება ქმარსა, შენთავათ მიეციო, თორემ ყველა ოხრათ დაგრჩებაო;

შინლიანებ გადმოუგდო

წამოიფინა არსენამ: გამოწმის რაგორც მშველია!
არსენას ჯავრის ამოყრა ეს ხუმრობაა.

მეტი მეტი ჯავრი არსენას ჩაჰყვა ფარსადანისა და დიდხანს დასდევდა მოსაკლავად. მოვიდა ქიზიყს, რომ იქ იპოვნოს და ჯავრი ამოიყაროს; მაგრამ მას უკან ჰფიქრობს:

მაშინ საწყაღი არსენა თავის გულში დაფიქრდეს:
თუთსმეტი წელიწადია, რაც მე ყანადათ დაკდივარ,
გაჯის ცოდვა არა მქვსა.

ნათლი დედას ეუბნება: არას ვერჩი არაფერსა;

ფარსადანი ვაპატივე ჯერ მიწონს და მეტე ღმერთსა,
ფარსადანს მაინც არ მოკვლამ, თუ გინდ რომ წინ
შემომხვდეს!

აი ესეთი დიდსულოვანია, რომ თავისი საკუთარი ვაგლახი და მწუხარება არადმიანია და აპატივებს; სიკვდილით არ იმეტებს, მხოლოდ მარტო ცხენს ართმევს ფარსადანსა.

ამ გვართ თავის საკუთარის მტრისათვის არა დაუშავებია არასენას, არავისი სისხლი არ დაუღვრია და მხოლოდ უკანასკნელ შემთხვევაში, ხმალს ხმარობს, როდესაც გიორგი არ ეწვევა არსენასა და პურ-მარილს არ იღებს. როდესაც გვატიყებიან, პურისა და ღვინის არ მიღება, უარის თქმა, ჩვენში დიდი შეურაცხყოფაა. გიორგი თითქოს დასცინის არსენას, რომ შენ როგორ გამიბედე მიწვევაო; შენი რა არა ვსვა, ჩემი არა მაქვსო და მცხეთაში ისიც წითელ პარასკევს ღვინო როგორ უნდა დალიოს კაც-მაო! ამ გაუპატიურებისათვის არსენა ხმალს უქნევს, მაგრამ ნუ კი გგონიათ რომ იმისი მოკვლა უნდოდეს, არა, — ყუასა სცენს. შეშინებული გიორგი თავის დასაცველათ, ხმალს უქნევს და სჭრის მარჯვენასა. გიორგის ლეკის ბიჭი დამბაჩას ესვრის და ჰკლავს არსენასა. ეს არსენას სიკვდილი გგონება, თითქოს შემთხვევითი სიკვდილი იყოსო; მაგრამ კარგათ რო დავაკვირდეთ, მეორე მხარესაც დაფინახავთ. გიორგი სულიერი კაცია და ადათის ამსრულებელი; სალოცავად მიემგზავრება. არსენას ადათი არათ მია-

ჩნია, თუნდა წითელი პარასკევიც იყოს თავისებურათ შეექცევა. გიორგი მიწვევაზე აგინებს წითელ პარასკევს ღვინის სმისათვის და ხალხისაგან პატივცემულ და მიღებულ ადათის გატეხისათვის და, ამ არსენა ხალხის მოყვარე და ხალხისაგან შეყვარებული, როდესაც ხალხის ადათის ახრულებას უარსა ჰყოფს, და აქაც თავისუფლება უნდა, როგორც ყოველთვისა ჰქონია — ამ დროს თითქოს ბედიც ხელს იღებს და სიკვდილითა სჯის — არსენა ისე კვდება, როგორც დაიწყო სიცოცხლე, ყოველს წინ უხვდება, ყველა გარემოებას ხელს უბრუნებს, რაც კი იმის ხასიათის წინააღმდეგია, თუნდა რომ ხალხისგანაც მიღებული იყოს.

ასე გმირული საქმე ამ სიკვდილშიაცა სჩანს. მრთელმა იმისმა სიცოცხლემ ხალხის და თავის პატიოსან სტკეთისთვის ბრძოლაში გაიარა. ხალხის დამჩაგრელს გარემოებას სდევნის და უდგრომელათ. მაგრამ თავის საკუთარს მტერს და ნაშაულობას აპატივებს და იჩუქებს ხოლმე. ეს თავისი კაცური მშვენიერი ღირსება თი-

თონ არსენასაც კარგა ესმის: ღირს იმისთანა კაცის დასჯა, რომელსაც მრთელი ხალხი აღარ უდგება და დასცინის? ღირს იმისთანა მტრის გაფუჭება, რომელიც ხალხს აუთვალწუნებია? არსენა დარწმუნებულია, რომ ხალხისაგან დაწუნებულს კაცს ბოლო აღარა აქვს. იქნება სამწუხაროდ არსენა სცდებოდეს; მაგრამ დარწმუნებულია, და აი ამისთვისაც ცოდვა არაეისი თავს არ უღვია, და მღვდელს რომ აღსარებას ეუბნება, მღვდლის ლაპარაკს პასუხს აძლევს:

რისთვის წამწყმენდავს უფალი, კაცის ცოდვა არა მდევს.

მდიდარს ვართმევე, ღარიბ ვაძლევე, ღმერთი რადი წამასდებსა;

საცა ტიტკელასა ვხანავ, ჩონას ვიხდი და ვაძმევე. სიკვდილამდის ესე მტკიცე აზრისაა არსენა, რომ თავის დღეში ცუდი არა უმოქმედია რა და კაცის ცოდვა არ ადევს კისერზედ.

სიკვდილის დროსაც კი ღარიბის შველის ფიქრი თან მიაქვს: იმისი ზრუნვა და სიცოცხლე გლეხის ცხოვრება იყო; მრთელს სიცოცხლეში და სიკვდილის ჟამსაცა ის არის. გიორგის ანდერძს ეუბნება:

რასან მამკაღა, გიორგი, ეს სიტყვა მაინც დამცალდეს:

ჩემი შედასი თუმანი კასპში ერთ დიდ კლდეში
დევს;

მონახე და მოახმავე ღაჭიბებსა.

რაც სიცოცხლე, ის სიკვდილით, ნათქვამია.
იმისი სიცოცხლე, ხალხის სიცოცხლე იყო; მწუხარება და იმედი ორისავე ერთი იყო და არსენას ცხოვრება ხალხის შემაგულიანებელი სიცოცხლე იყო და ხალხის ცხოვრების გამომთქმელია. ხალხი კიდევ ამისთვის შეფრფინებით და აღტაცებით უყურებს არსენასა, გულს უკეთებს, ეწევა რაც შეუძლია. მაგრამ ფარსადანის თანა და მარტყოფში შეხვედრილ შარიან კაცების თანა ერთ კი არიან. მარტოობაში, მშვიერი ველათ და ტყე-ტყე სიარულს უნდება ერთი და ორი წელიწადი კი არა, მრთელი ათი თხუთმეტი წელიწადი. ამ ყოფაში სიცოცხლეს ამჯობინებს ფარსადანის და შარიან კაცებში სიცოცხლესა. იმას ისეთი ბუნება აქვს, ისეთი თავის თავის დაკმაყოფილების სურვილი აქვს, რომ ვერ შეურიგდება ცხოვრებასა; ამიტომ რომ ამ ცხოვრების გარემო-

ება არ იცვლება. ძნელია ამგვარი, შკაცრი და
სასტიკი ცხოვრება. შგზავრს სადილის ჭმევის
ღროს ერთხელ ეუბნება:

წელს არავინ მომარჩენსა:

ან თათარი შილაღატებს, ჭართველი არ მომარჩენს.
თუ ძაღათ არავინ მომგლამს, ნებით გამარჯობი
ეელს!

რა გარემოება უნდა შიადგეს კაცსა, რომ სხვა
ღონეს ველარა ჰხედავდეს თავის გადასარჩენათ
სიკვდილს გართ! არსენას სიცოცხლე უყვარ-
და, მშვენიერი კაცუროის სიცოცხლის ამელი ჰქო-
ნდა; მაგრამ რადგან ფლიდმა წუთმა სოფელმა
უღტყუნა, თვითონ არსენამაც იგი უარჰყო, მას-
ში ცხოვრება ძალარე შუძლია დასურვილით
კვდება.

მ. შეტრიძე.

ირლანდიისადმი

(ტომას მურის ნათქვამი, რუსულიდან გადმოღებული) *)

არ დაგივიწყებ, არა, არას... ვიდრე კბუკთქს გულად
ვიდრე შიდას მე ძარღვეში სისხლი და პირში სული,
ვიდრე ზინცისლის ჩემის ძაფი სწულს არ გაწყდება.
შენი, სიმშობლავ უბედურად, სსავა მექმნება.
ჰოი ტანჯულად მაგ მწუხარის სასით შენითა,
უიმედობის წყლულით გულში, თვალში ცრემლითა
შენ უმტკბესი სარ ჩემთვის უოკლ იმა შეკენებზე,
რომელთაც ათობს თვისუფლების მშვენიერი მსე.

შენადმი, ვიშ ტურფავ, იქმნე ისე ძლიერ-ძოღმული,
თავისუფალი, ბედნიერი და დიდებული, —
როგორც ოცნებით დღე და ღამე მე მენატრები —
რას რიგ ამაყის სისარულით თავს მოგკვლები!
თუშცა დიდების სკითა შენით მე დაკვსტებებოდი,
მაგრამ მაშინაც მეტად მე კერ მეყვარებოდი,
ვით მიყვარხარ დღეს-სეკდიანი, მკმუნვარ-მწუხარე,

*) «Omer. Zan.» 1871 v., Декабрь.

გულდაკოდილი, მოღრუბლული და მგლოვიარე.

—

დე, დაგითრგუნოს მტეჱმა შენმა თავისუფლებს,
 დე, დაგდას კისრად მძიმე ხუნდი, მძიმე გიწთებს!
 ხალხ რაც უფრო მწუხარება ჩვენ წინ იქნები,
 მით უფრო მეტის გულის წვითა შენ გვეუკარები.
 ვით არ აღვეთვით სიუკარულით შენდამი ჩვენს,
 რას, ვითა თვის შვილთ ჰელიკანი, გვაწოკებ შენს
 შენსა უბიწო, წმინდა სისხლსა, რამელიც არა
 მწვავის ტვივლით შენის წყლულით გადმომდინარა.

ილია ჭავჭავაძე.

1872 წ. 5 თებერვას.

ჩვენი საზოგადოების ქრწინავა

ახალი ნიშნები.

დღევანდელი გაზაფხული ქვეყნსა და
სხალს თაობას შუა. ურთიერთ მომხმარებელთა
დუქნის დაწვა და იმისი მოწვევა. ამხანაგობი-
თი თავნების შედგენა. — ურთიერთ ნდობის სა-
ზოგადოება (*Общество взаимного кредита*).
სავაჭრო ბანკის გაღება და იმის კეთილი სა-
ქმეები შემდეგში. ჩვენი საზოგადოება და იმისი
ურთუნველობა და ბოლო.

ეს 1872 წელიწადი მდიდარია მრავალგვარი
უცნაური ნიშნებითა. ზამთარი დადგა ზაფხულით
და გაზაფხული კი ზამთრით დგება. თუმცა
«დროების» ენამახვილი ფელტონისტი აგვიწერს
ამ წელს ყოველად სრულს ზეციურის ნათელით
გაბრწყინებულის, ოქროს გვირგვინოსანს და
კეთილ-საბუნებისით შემკულის დედოფლის სახით,
მაგრამ მე კი ამ დედოფალს შევამჩნიე აღმასის
კბილები და ამისგამო ის სულ სხვა სახით მე-
ჩვენა. იმის ბრიალა ხარბი თვალებისა მე ძრიელ

მეშინია. სწორეთ გაუმაძღარი რამ უნდა იყოს და მეშინიან ასეთი გაუმაძღარი შთამომავლობა არ დაბადოს, რომ სულ არ ჩაგენთქას ჩენი მიწა-წყლიანა. აბა მითხარით რა უგავს ამ წელს კეთილსათნო დედოფალსა. ჯერ არ დამდგარი-ყო, რომ ცისკამარა სისხლის ფრათ შეგვიღება: ესეც გაუმაძღრობის ნიშანი. როგორც დადგა, ისეთი მიწის ძვრა ასტეხა, რომ მთელი შემახის ქალაქი ერთ წამს ჩანთქა, ერთ ლუკმათა არც ჰყოფნია; ესეც გაუმაძღრობის ნიშანი. სწორეთ საშიშია ეს წელი და ამატომაც იმის ნიშნების აღწერით მინდა გავაფთხილო ჩემი მკითხველები.

+

ეს ორი წელიწადი არ გასულა მას აქეთ რაც თფილისში დაარსდა ერთნაირი საზოგადოება, რომელსაც ეწოდება ურთიერთ მომხმარებელთა საზოგადოება (*Общество взаимных потреб-*

ბუმელი). უმეტესი ნაწილი არის შემდგარი იმ პირებისაგან, რომელნიც მხოლოდ თავის სამსახურით ცხოვრებენ, მიწა-წყალი ან რაიმე მკვიდრი საკუთრება არა აქვთ; იმათ სცნეს, რომ წვრილმანი მოვაჭრეებისაგან ძალიან შეწუხებულინი იყვნენ, და განიზრახეს

თავის შეგროვება ფულის გამოღებით, ამოიჩინეს თვის შორის მოთავე კაცები, ჩააბარეს იმათ ეს ფული და უთხრეს: «აი, ამ ფულით დაგვიბარეთ უცხოქვეყნებიდან ყოველნაირი დღიური მოთხოვნისთვის. საჭირო საქონელი, რომ მუდამ ჩვენი შრომის ფული ერთი ორათ არ გადადიოდეს წვრილმან ვაჭრების ხელში». მართლაც გამართეს ღუქანი და უწინ რომ სამშაურათ უჯდებოდათ ახლა იმნაირი საქონელი ორშაურათ უღირსთ. ამას გარდა, ყოველსაში ოთხითვის განმავლობაში ანგარიშს შვრებთან და რაც მოგება რჩება ღუქანში, იმას თვითონ ისინი იყოფენ, რომელნიც ამ მომხმარებელ საზოგადოების წევრნი გამხდარან. ამ საზოგადოების ღუქანს დიდი შურით უყურებდენ,

იმის გვერდით მყოფნი მეღუქნეები, რადგან უწინდელი მუშტრები სულ იმ ერთ ღუქანში მიდიოდნ და სხვა ღუქნებს პირლიას სტოვებდნ. ამ ერთი თვის წინათ ერთს დილაზე შემემთხვა აღრიანათ იმ ღუქნის წინ გავლა და ენახე, რომ ეს ღუქანი სულ თავის საქონლიანა დამწვარიყო. . . . მე ამ შემთხვევამ გამაკვირვა. შეეჩერდი და დაუწყე ცქერა. ამ დროს ერთი იმ საზოგადოების წევრთაგანი მოვიდა ჩემთან და მითხრა: «თუ გინდა ლუკმა პურისთვის ბრძოლა, აბა ეს არისო, აი. — შეხედე იმ ღუქნის პატრონს, როგორის მწუხარე სახით იცქირება. მე დარწმუნებული ვარ, გულში, რომ ჩაჰხედო, სულ სიხარულით ფეთქავს: ამ ღუქნის მუშტრები სულ მე მომივაო. ასეა ცნოვრების წესი. ორ კვირას არ გაუვლია ეს დამწვარი ღუქანი ისევ განახლდა და ახლა უწინდულათვე მიდის შიგ ვაჭრობა. ყოველი კაცი, ყოველი საზოგადოება, ყოველი ერთი შთამომავლობის ერთ თავისი კეთილდღეობისთვის ცდილობს, არაფითარს საშუალობას მრუდსა და მართალს

ამისთვის არ ზოგავს. მხოლოდ ჩვენ ქართველები ვართ მართო უზრუნველნი და გლახებსავით სხვისი ხელის შემჩერენი. ეს უზრუნველობა იმდენათ დიდია, რომ ჩვენივე ცხვირის წინ იკრიბებიან, უკავშირდებიან ერთმანეთს, ძმურათ იკრებენ ყოველნაირს ღონისძიებით ცხოვრების საშუალებას და ჩვენ კი მართო პირდაღებული შეეჩერებივართ ამ თამაშს და მანამ ვიქნებით ასე პირდაღებულები, სანამ.....მაგრამ აქ სიტყვას გავწყვეტ.

+

ამ წლის დამდეგს შესდგა მეორე უფრო ვრცელი განზრახვისთვის დაარსებული საზოგადოება, რომელთაც ეწოდება ურთიერთ ნდობის საზოგადოება (*Общество взаимного кредита*), რომლის წევრებათ შეუძლიანთ გახდენ ყოველთავე, ვინც უკანასკნელათ სამ თუმანს მაინც შეიტანს, რომ ოცდაათი თუმნის რწმუნება ანუ ნდობა მაინც ექნეს. ამაზე ნაკლებს შეძლებულს კაცს აღარ იღებენ. მაშასადამე აქ უმისოთაც ფულიანს კაცებს ეძლევათ ათი იმდენი ნდობა,

რამდენიც ჯიბეში აქვთ. მაგალითად მე შემაქვს სამი თუმანი ძირი ფული და როცა დამჭირდება შემეძლება საზოგადოებიდან ოცდაათი თუმანი ვისესხო. ვინც ოცდაათი თუმანს შეიტანს, იმას სამასი თუმნის ნდობა აქვს და ვინც სამასი თუმანს შეიტანს, იმას სამიათასი თუმნის მოხერხებას აძლევს საზოგადოება; ასე რომ საზოგადოება უმისოთაც შეძლებულს კაცებს ათი იმდენი შეძლების ღონისძიებას აძლევს თავის ჯიბის გასასქელათ და ცხოვრების გასაუმჯობესებლათ. ბევრისეთი კაცია, რომელიც შეძლებულია და იმათ ზოგჯერ ძალიან სასარგებლო საქმე გაუვლის თვალ წინ ხელის მოსაკიდებლათ და ჯიბის გასამდიდრებლათ, მაგრამ იმდროს ფული რომ არა აქვს ძალა უნებურათ ხელიდან უშვებს ამისთანა სასარგებლო საქმეს და რჩება ისევ უწინდელს შეძლების კვალობაზე. ახლა ურთიერთ ნდობის საზოგადოება ყოველს ამისთანა კაცს ხელს უმართავს ყოველის შემთხვევით ისარგებლოს და ამ შემთხვევაში აძლევს იმას ათჯერ მეტს მოხერხებას თავის გასამდიდ-

რებლათ. უნდა ვთქვათ, რომ ამ საზოგადოების წევრებიც მომეტებულ ნაწილათ ისინი არიან, რომელნიც მხოლოდ ან ჯამაგირით ცხოვრობენ, ან წერილმანს ვაჭრობაში არიან. მაშასადამე ჩვენი ქვეყნის მკვიდრს მცხოვრებლებს არც ამ საზოგადოებაში შეესვლებათ, რადგან ერთი რომ ქალაქზე შორს არიან და მეორე, — თითოეულ ოროლა გროში თუ ჯიბეში უჭყაფის ჩვენსსოფელს, თავის ოჯახობისთვის უნდება...

მაგრამ ყველაზე უფრო ცხადი და ჩვენი ყურადღების მისაქცევი ამ წელს დაფუძნებული საქმე გახლავს ტფილისის საეპრო ბანკი. ამ.პ. ა. ტ. ი. ო. ს. ა. ნ. ი. დაწესებულების გასამართავათ შეფროვდა პირველი ტფილისის სოცდოგრები, რომელნიც აი ამისთანა მოსაზრებით შეჟდგენ საეპრო ბანკის დაწესებას: ჩვენ რომელთაც გვაქვს ასი და ორასი ათასი მანეთის შეძლება, შეგვხდება, რომ როცა ჩვენ გვინდა მაშინ ამდენი ფული ხელში არა გვაქვს, ზოგჯერ ისეთი ფოდრატები, ან იჯარები არის ასაღები, სადაც

ერთი მილიონი ფულის სამუშაოა. ყოველს ჩვენთაგანს ძალიან კარგათ შეეძლო ამისთანა დიდი საქმის აღება და რაც შეეძლება გვაქვს ერთი იმდენი ფული რამდენიმე წლის განმავლობაში, ჯიბეში ჩაგვეჩხრიალებინა. ამისთანა სარგებლიანობა, რასაკვირველია, ყოველს ჩვენთაგანს უმისოთაც კარგათ ხელ გათფობილებს, კიდევ უფრო გაგვათბობდა, მაგრამ რადგან ხელში ბლომათ ფული არა გვაქვს, ხშირათ ამისთან სასარგებლო საქმეები გვეკარგებიან.

«ვისაც აქვს მიეცეს და მიემატოსო». რა გიჟი ვიქნებით, რომ შემდეგშიაც ასეთი კარგი მოსაუღლიანი შემთხვევები ხელიდგან გაუშვათ. დრო არის ვიფიქროთ ამ საგანზედ და გავმართოთ ისეთი ბანკი, სადაც ყოველმა ჩვენგანმა შეიტანოს სასარგებლოთ თავისი ფულები, რომელნიც ახლა ან ზანდუკში გვიყრია უსარგებლოთ, ან სახელმწიფო ბანკში ოთხი პროცენტის სარგებლითო. ჩვენი ბანკი ერთი, რომ ყოველს ფულის მეპატრონეს, სახელმწიფო ბანკზე ბევრათ

მომეტებულს სარგებელს მისცემს და მეორეც ისა, რომ დღეს მე შემემთხვა დიდი ფოდრატის აღება, სადაც ჩემსა და თქვენს ფულებს დავხარჯავ, მერე გათავების დროს თავნსა და თავის ტოლა სარგებელს ამოვიღებ: თქვენსას ისევ ბანკს ჩავაბარებ და მე კი მოგებული ფულით ერთი ორათ გავმდიდრდები. ხვალ თქვენ შეგვბღებათ ამ ნაირი შემთხვევა, ზეგ მესამეს და ამ სახით რაც რამ სასარგებლო საქმე იქნება ჩვენს ქვეყანაში, სულ ჩვენ დაგრჩება

. ყოველმა კაცმა თავისთვის უნდა იზრუნოსო» დაახლოვებით ამისთანა მოსაზრებით ხელმძღვანელობდნენ ის პ ა ტ ი ო ს ა ნ ი და შეძლებული თფილისის სოვდოგრები, რომელთაც გახსნეს ამ წელს სავაჭრო ბანკი.

ამ ზემოთ მოყვანილი ნიშნებიდან ცხადათ შეიტყობს ყოველი ცნობის მოყვარე მკითხველი, რომ ტფილისში წელს დაიძრა მთელი მოვაჭრე და ჯამაგირით მცხოვრები საზოგადოება, რომელთაც სამკვიდრო პური, ესე იგი მიწა წყალი არა აქვთ, მაგრამ აქვთ ან ფული, ან

კარგი ჯამაგირიანი ალაგები, ამას გარდა აქვთ კარგათ განათლებული, ან მრავალგვარი გამოცდილებით გაღვიძებული გონება, და თი, ამ ორის საშუალებით აღჭურვილი ნაწილი თფილისის მცხოვრებლებისა შეუდგა დიდი ფულოს მოგროვებას საერთო მოქმედებისთვის. ამ საერთო მოქმედებით უნდათ მოიპოვონ თავისი სამკვლრებელიცა. ეჭვი არ არის, ადრე თუ გვიან კავკასიის სიმდიდრე და აღებმიცემობაც ჩმათს ხელში იქნება. ღმერთმან მოსცა კაცს გონება და უთხრა, თუ კარგათ ავარჯიშებ შენს გონებას, ქვეყანაც შენი იქნებაო. მაშასადამე ჩვენს მხარეში მომავალიც ამ შემოხსენებულ გონებიან და ფულიან კაცების არის.

+

ახლა შევადაროთ ჩვენი ქართველების ესე იგი ჩვენი ქვეყნის ბატონ-ყმის მდგომარეობა ამ დიდს სავაჭრო და სამოხელო მოძრაობის ნიშნებს. მე მინდა მხოლოდ ორი სიტყვით გამოვხატო მთელი ამ უკანასკნელი რვა-ცხრა წლის მზრუნველობა ჩვენის საზოგადოებისათვის ცხო-

ვრებაზე, რომ თვითონ მკითხველი თავისთავათ მოეგოს გონებას თავის მომავალ ბედის შესახებ, სანამ ყმებს გამოიყვანდენ ბატონების უწინდელს დამოკიდებულებიდან ყველანი დიდი და პატარა სულ იმას იგლოვდენ: რა გვეშველება, უმართოთ, როგორ შეგვიძლია ცხოვრებაო. ზოგი ხმამალა ყვიროდა ამას, ზოგი თავჩაკიდებული ცხვირჩამოშვებული თავის გულს აკვებოდა და ხმამალა სიტყვის თქმისათვის ხმაც აღარ მოსდევდა, ისე დაცემული იყო სულითა. ბოლოს გადაწყდა ეს მძიმე ამბავიც და ამასთან გაიხსნა ხაზინა ყმების ფულების დასარიგებლათ. მანეთების ჩხრიალი რომ გაიგონეს, ყველამ თვალები გამოაჭყიტა, ყველას გულში იმედი შეუვიდა: ამ ყმების ფულს კარგათ წაუძღვებით, გავასესხებთ და სარგებლით ვიცხოვრებთო. მართლაც ფული მიიღეს, ცოტა ხანი გავიდა, ფულს არავინ სესხულობდა; იმ დროს აბა ვინ ისესხებდა? ყველა ყმების ფულით იყო გამძლარი. აქეთ მოიხედეს, იქით მიიხედეს, მაგრამ ვერასფერს საქმეში ვერ გამოიყენეს: ვისაც

ალაგი ქონდა — ქუთაისში — სახლები გაიკეთა და ტფილისის გუბერნიაში მომეტებული ნაწილი ამ ფულებისა წინათ აღებულ პრიკაზის ვალში მისცეს. რაც ჯიბეში დარჩათ, იმითი გამარჯოთეს ქალაქის თამაშობა. შეიქნა რამდენიმე თვეს ძილის ტეხა, ლურჯ მაუდიანს სტოლების გარეშემო ყველა აკრიალებული სახით იცქირებოდა, ყოველს მოთამაშეს ოფლი წურწურით გადმოდიოდა, თითქოს დიდს საერო საქმის ძიებაში ყოფილიყოს ქართულად რმის გონება. ერთი თვე კიდევ გავიდა და მომეტებულს ჩვენს თავად აზნაურობას ოფლი პირზე შეშრა, თვალები ყველას ჩაცვინული და დალურჯებული შეექნა, პირის კანები ჩაყვითლებული, ტუჩები ჩაშავებული, ცხვირები ჩამოშვებულნი, ჯიბეც ცარიელნი, ზურგს მძიმე ტვირთიანები ხვალინდელი ლუქმისთვის დადიოდნენ და ახლა კიდევ უფრო ღრმად და უნუგეშოდ აზრადდნენ, განამცემების ფანთაფისუფლების მოლოდინების წინათ ამის შემდეგ ერთიღა იმედი კიდევ დარჩათ: ეს იყო საზოგადო ბანკის დაარსების სურვილი იმ ყმების

ფულებიდან, რომელნიც ხაზინაში დაარჩინეს, ეს იყო რამდენიმე ასინათასი მანეთი. ჩვენი თავადაზნაურობის უკანასკნელი იმედი ამ ფულზედა არის დარჩენილი. მაგრამ როგორც ყველამ კარგათ ვიცით ეს ოთხიხუთიწელიწადი სულ ამ საქმეზე ლაპარაკობენ, ადგენენ აზრს, სწერენ მოსაზრებაებს, ყვირიან და აქამომდე არა ეშველა რა არც ავით და არც კარგათ, ბანკის საქმის დაბოლოვებას. სააზნაურო ბანკი ჯერ კიდევ არა გვაქვს ის კი არა ჩვენ როგორც გავიგეთ ამ ბოლოს დროს იმერეთის თავადაზნაურობას ასე გადაუწყვეტია: რადგან ყოველი ჩვენგანი ძრიელ საჭიროებს ფულსაო, ის ორი კაპეიკი, რომელიც ბანკის შესადგენათ დაგვრჩენია ხაზინაში, სჯობია, გამოვიტანოთ და საქმეში გამოვიყენოთ.

აი, ასეთი განლაგეს ჩვენი საზოგადოების რვა წლის მოქმედება თავის მომავალი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლათ. ცხადია რომ მომავალი ამ საზოგადოებას არ უნდა ეკუთნოდეს, როგორც ყოველ საქმეში უზრუნველს და ეს თავ-

ობა, ადრე თუ გვიან, უნდა დასუსტდეს და ამის
 ზღაგრ უნდა დარჩეს იმ ქორთა, ღონით და
 მოძრაობით სავსე, საზოგადოებას, რომელმაც
 ასე მკვირცხლათ წამოჰყო თავი ამ წელს ქალა-
 ქში და პირველი თავისი მოძრაობა გამოაცხა-
 და ძმურის დაკავშირებით. ეთმანეთთან ერთ-
 მანეთის დეტილ ღეობისთვის. ამ შემთხვევაში
 ჩენი თავადაზნაურობა არის სურათი ძველის ღონე
 გამოღეულის საზოგადოებისა; ხოლო ის ქალაქის
 საზოგადოება, რომელმაც ასეთი სიმკვირცხლით
 გამართა ურთიერთ მომხმარებელი საზოგადო-
 ება (*общество потребителей*), ურთიერთ ნდო-
 ბის საზოგადოება (*общество взаимного креди-
 та*) და სავაჭრო ბანკი, — ის არის მემკვიდრე
 კეთალ ღღეობით სავსე მომავლის ცხოვრებისა
 და ამისი ხვედრი საუკუნო ცხოვრებაა ამა სოფ-
 ლათ. ესე ყოველივე შემაგონა ამ წლის უცნა-
 ურის ნიშნებს აღწერამ და მკითხველსაც ამ
 შემომოყვანილის აზრით ვაფთხილებ მომავა-
 ლში.

ბ. წერეთელი.

ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები

«მნათობია», იანვარი, 1872 წელი.

ჩვენ თვალწინ ძვეს იანვრის წიგნი «მნათობისა». ზოგიერთი რიგიანი სტატიების წყალობით ეს პირველი წიგნი მართლაც უკეთესია იმის წინააღმდეგს წიგნებზე. მაგრამ ეს ვინ ჩამოჯდარა ამ ჟურნალში ასე მკვიდრად, თავიც და ბოლოც ამ ჟურნალისა ხელში უჭირავს, მოჭკრის და მოიძახის, აუყენებია კორიანტელი მტვერი, რომლითაც თვალებს გვივსებს გამოფხიზლების მაგიერათ. ვინ არის ეგე მხედარი, რომელიც მოგვძახის, მომეცით ბურთი და მოედანი... მე ვარ, თორემ თქვენ ვინ ურიხართო?

ეგე არს გმირი ის ფურცელადი,

ვინ ჯანძღვა სტუარტსა «კრებულ-დროებსა»,

გინ ბეკრ ფურცლოვან სტატიებსა სწესს
და ან აღვენებს იმათ გონებას.

დიად, ჩვენდა სამწუხაროთ უნდა ვთქვათ, რომ იანვრის წიგნი მომეტებულ ნაწილათ ფურცლოვან სტატიებით არის დასუსტებული. რასაკვირველია უფ. ფურცლოვან ამ სიტყვებს რომ გაიგონებს, მაშინვე წარსდგება თავის მოძვე «მნათობის» ლიტერატორების წინადაცხადების: «აი, როგორი ჯავრიანები არიან «კრებულ-დროების» სიტნიკოვები!!», ცხადათ რომ გამოვხატე იმათი უნიჭობა და უვარგისობა; ამიტომაც შეუშურდათ «მნათობში» ჩემი ბატონობა და იძახიან «მნათობს», ფურცლოვან ახდენსო, გესმისთ? მას აქეთ, რაც მე «მნათობში» ჩაეღვი ფეხი, «კრებულ-დროების» მწერლებს ძილი დაეფრთხობთ, ჩემი დიდი შიში და კრძალვა აქეთ. მაგრამ ჩვენ მაინც ვიტყვი: ვაი უფრო იმ ჟურნალის ბრალდი, საცა უფ. ფურცლოვან ფეხს ჩადგამს. აი, თუნდ ეს იანვრის წიგნი მნათობისა ივილოთ: რამდენჯერ აქვს ამ წიგნს ზოგიერთ მსჯელობაში ფეხი წამტვრეული სულ ან ფურცლოვან

წყალობით. ჩვენ აქ მარტო რამდენსავე ყვავილს მოვკრეფავთ ამ დიდი კრიტიკოსის სტატიებიდან.

საფუძვლიანათ და დაწვრილებით განხილვა როგორც «მაცი ხეიტასია», აგრეთვე დიმიტრო ბაქრაძის ისტორიისა და თვითონ ამისტორიის დაფასებაც შემდეგ «კრებულის» წიგნებისთვის შიგეინდვია. ჩვენ აქ მხოლოდ უფ. ფურცელადის შეცდომებით გვინდა შევაქციოთ მკითხველები.

უ. ფურცელადეთავის ღირს შესანიშნავს კრიტიკულ სტატიას: «საქართველო» თხუზულება დიმიტრი ბაქრაძისათ იწყებს ამსიტყუებით: «ვგონებ, არახალხში არ არის ბრმათ თაყვანის ცემა, რომლისაზე მწერლებისა და სრული უყურადღებობა ზოგიერთებისა, როგორც ჩვენში... მაშინ როდესაც ჩვენი ლიტერატურა აღარ გვასვენებს გ. წერეთლებისა და სკანდელების ქებით, ამას დარჩა შეუნიშნავი ისტორიული თხუზულება დიმიტრი ბაქრაძისა...» და კიდევ, კიდევ გამოიკან მკითხველო, კიდევ რა დაგრჩათ შეუნიშნავი, კიდევ, კიდევ... — «გიორგი... სა. კადე...» თხუ-

ზულემა ანტ. ფურცელაძისა. ბარაქალა მკითხველო გამოიცან: შენ დაგრჩა ოც მოქმედებანი და ორას გამოსვლიანთ ისტორიული დრამა, დრამა ჩვენის დიდის მწერლის უფ. ანტონ ფურცელაძისა. მართლაც რომ ეს საკვირველი დიდი და უზარმაზარი მოვლენა ქართული ლიტერატურისა შენ დაგრჩა უყურადღებოთ და რალაც უმგზავსო «ჯიბრზე» და «მგზავრის წერილებზე» ან «სადღეგრძელოზე» ამდენი ილაყბე, რომ თავი მოგვაბეზრე ჩვენს ლიტერატურაში. განა ღირდა!... მართლაც რომ არ ღირდა. მაგრამ წარჩინებული მწერლის სვე ასეთია. ყოველი დიდი მწერალი, როგორც მაგალითათ დიდი კრიტიკოსთ ანტონ ფურცელაძე (*), დიდი დრამატურგი (**), იგივე ანტონ ფურცელაძე, დიდი რომანისტი (***) , იგივე ანტონ ფურცელაძე, დიდი ლირიკოსი (****) და სატირიკოსი, იგივე ანტ. ფურცე-

*) იხილეთ 1872 წლის იანვრის «მნათობის» წიგნი.

***) იხილეთ ისტორიული დრამა «გიორგი საჯაძე».

****) იხილეთ «სამის თავგარდასავლები» მთხრობა ან. ფურცელაძისა, «ცისკარი» 1867 წელი.

*****) იხილეთ წინანდელი წლების «ცისკრები».

ლადე, და ამისთანა დიდი უზარმაზარი ლიტერატორი თავის თხუზულებიანა ლიტერატურას და მკითხველებს შეუნიშნავი ღარჩათ?!! მაგას არ დავიჯერებ. სულ აგრე მულაყრუ და უგებარი როგორ იქნებიან ჩვენი ლიტერატორები. მართლაც, გადავხედოთ ძველი ქურნალები და მაშინ დავრწმუნდებით, რომ ეს ბობოლაები ძალიან ძველიდგან არიან ჩვენს ჰერიოდულს ლიტერატურაში დაფასებულნი და ნაქებნი.

რაიცა შეეხება უფ. დიმიტრი ბაქრაძეს ვერც იმაზე ვიტყვით, რომ ის არ იყოს ნაცნობი ჩვენს ლიტერატურაში. მას აქეთ, რაც უფ. დიმიტრი ბაქრაძემ მოიგონა ერთი შესანიშნავი თეორია, რომლითაც მტკიცდება, რომ საქართველოს ახალგაზდობას ქალსა და ვაჟს იმისთვის ეწაფებოდენ ასეთის გულის ნდომით, იმისთვის იტაცებდენ ასე უწყალოდ სპარსელები და თათრები, რომ იმათით აუმჯობესებდენ თავიანთ ტომის სისხლს და ახლა რაც სპარსეთში და ოსმალეთში ღამაზი ქალი ან ვაჟი მოიპოვება, სულ საქართველოს ქალვაჟების სისხლით არიან გა-

ლამაზებულნი — მე ვამბობ — ამ თეორიის მოგონების შემდეგ უფ. დიმიტრი ბაქრაძის სახელი, როგორც ჭკვიანი მწერლისა, სწორეთ ძალიან განთქმულია. და ყველანიც ვაქებთ არამც თუ იმის თეორიას, იმის მოძველო ვნასაც, იმის ძველებულ ისტორიასაც და იმის ძველებულ მწერლობასაც და რამდენათაც ძველებულია იმის მწერლობა იმდენათ საუკეთესოთ მიგვაჩნდა იგი ჩვენში ყოველი იაწალი: ხმალი, თოფი და კაციც სულ სიძველით არიან ნაქებნი. ძველ ყირიმის თოფს რა შეედრება, ძველ ხორასნის ხმალს რა შეედრება, ძველი კაცი ისტანა მოსწრებულნი სიტყვა ვისა აქვს. მაშ სტყუის (უკაცრავათ ამ უღარბანსლო სიტყვის თქმაზე; მინდა და მეთქვა: უმართლო არის) უფ. ფურცელაძე, რომ ჩვენ დიმიტრი ბაქრაძეს არ ვიცნობდეთ მაგისტანა პათიოსანს ძველს მწერალს!

მე მინდა კიდევ რამდენსამე სიცრუეში ვამხილო ჩვენი ბოზოლა ანტ. ფურცელაძე, განა იმისთვის კიარა, რომ მე იმის ჯაგრი მჭირდეს.

ღმერთმან მაშოროს! არა იმისთვის, რომ მე
ან ფურცელადეს დიდს პატივს ვსცემ, მი-
ყვარს იგი, როგორც ჩვენი ქვეყნის უპირველესი
ნიჭიერი კაცი და არ მინდა, რომ სიცრუეში
ძალიან გაერთოს და ამითი თაფისს დიდს და
მრავალ გვარს ნიჭს ავნოს რამე. —

ჟ. ფ. ანტონ ფურცელადე მართალი
არ არის, როდესაც მაცი ძვირითა და ძველებს ან
ეკას და სხვებს თაფის მოთხრობის გვამებს აღს-
პარაკებს მეგრულს კილოზე ამგვარათ: (იხილეთ
იანერის მნათობის გვერდი).

«—რა ჰქენ ეგ, რა! — ეუბნებოდა მთლათ
სისხლ აღუღებული მაცი ძვირითა: — რავა გეო
მეტე ქრისტიანი კაცი ამხანაგი, შე უღმერთო!
თანთარი არ იზამს მაგას, რაც შენა. —

— აჰა, ვის უძრახოდი შენ ბიჭობას, რომ
თვით ლაჩარი ყოფილხარ? — აჰა ბიჭობა
მაგია, რომ თავი მახეს გაღავანარჩუნო,
და სხვ. ამგვარები »

ვისაც კარგათ მიუგდია ყურბი მეგრულისა და
იმერული კილოსთვის, ის ყოველთვის ითაკი-

ლებს ამისთანა მეგრელების ლაპარაკს. მეგრე-
 ლმა არ იცის, რაარის სიტყვა: «ლაჩარი»; ამას
 მარტო ქართლში და კახეთში ხმარობენ. მეგ-
 რელი არც «გადაჯანარჩუნოს» იტყვის. ეს არის
 ქართულის კილო. უფ. ანტონ ფურცელაძეს შე-
 უტყვია, რომ იმერეთში და სამეგრელოში იცო-
 ან «კი», წაიღეს მაგიერათ ხმარობენ «წილე»,
 გაიმეტას მაგიერათ «გეიმეტა» და მიჰყოლია მე-
 გრულ მოთხრობების წერას და იმის კილოზე
 ლაპარაკს, თუმცა აქაური ცხოვრების ლაპარა-
 კის კილოსი კვალიცა არიცი. მაშ რათ შეუ-
 ტოპავს ამისთანა თავის უგებარს საქმეში უფ.
 ფურცელაძეს — იტყვის მკითხველი.

— იმისთვის, ჩემო მკითხველო, რომ ის გა-
 ზვიადებული მწერალი გახლავს და ამისთვის ყო-
 ველივით გაზვიადებით იცის. აბა წარმოიდგინე
 მკითხველო, რა იქნება ამაზე გაზვიადებული ამ-
 ბავი: კაცს უხეი თავს დაეცა, მერე გულში
 თოფი დასცეს, ტყვიამ გული გაუხვრიტა და
 ამისთანა კაცი კიდევ ისკუპებს, გადახტება ორ
 საყენზე, ეცემა თავის მკვლელს და ხანჯლით

მოჭკლავს, ესე იგი მკვდარი კაცი იმდენს შერება, რომ გაცოცხლდება და თავის მკვლელს ხანჯალს გულზე ასობს. მაგრამ ამ სცენას თვითონ ანტონ ფურცელაძეს ვალაპარაკებ, ისა სჯობია:

— სად წასვალ, სად! — დაჭყვირა ამას ძგვინიძე. გავარდა ტამბახა ძგვინისა და გაუარა მაცის თემოში. ამავე დროს გავარდა მაცის ტამბახა და მძიმეთ დაჭრილი შუბლში ძგვინის ცხენი, შედგა ყაღყეს, დაუტა და მოიტანა ძგვინი ქვეშ. მაციმ იძრო თოფით ძგვინი მსწრაფლათ გამოქვრა ცხენს ქვეშიდამ, იფეთქა მაცის თოფმა და ძგვინი გაეკვა თოფის წამლის გომლში. ტყვიამ გაუარა იმას გულში. მაგრამ შინამ ძგვინი გრძნობდა ამას, ის გამწარებული ვეფხვის სისწრაფით ერთის ნახტომით დაიბადა მაცისთან. მაციმ იძრო ხანჯალი და ორივემ თვალის დასამსამების უმაღ ჩაუსკეს თითო სეჯით ერთმანერთს გულზედ, და გადასკუელნი დაეშვნენ მიწსა.

ამის შემდეგ დაუჯერე შენ ამისთანა მწერალს.... მაგრამ უკაცრავათ. არც სულ ასე ტყუილით არის გატენილი იმისი სტატიები. იქ თქვენ

იპოვნით დიდ ქეშმარიტების კვალს და არც მე წაფართმევ იმას მკვიდრს ღირსებას. აი, ამისგან მო არ შეგვიძლიან არა ვსთქვათ, რომ იგი არს დიდი და შესანიშნავი ჩვენს მწიგნობრობაში. და იმეღიცა მაქვს ამისთანა ქების შემდეგ უფ. ან. ფურცელაძე ველარ იტყვის, რომ სიტნიკოვები გ. წერეთლებს და სკანდელებს აქებენო, მე და დიმიტრი ბაქრაძეს კი გვივიწყებენო. მაშ შეუღვეთ იმ ალაგების ჩვენებას, სადაც უფ. დიმიტრი ბაქრაძე დიდს ანტ. ფურცელაძეს ცამდის ჰყავს აყვანილი.

ან. ფურცელაძე ლაღადებს:

მე მანამ შეუდგებოდე «საქართველოზედ» ჯაშა-რებს, საჭიროა თვალი გადაჰაკლათ ბოკლის «ისტორიას ინგლისეთის რივილიზაციისას» და დრეპერის «ისტორიას ევროპის ჭკუის წარმატებისას», რომელთა მეთოდზედ იწყობს თვის პირველს «საქართველოზედ» წიგნს ბაქრაძე. (კარგათ შენიშნე, მკითხველო დიმიტრი ბაქრაძე სწერს ბოკლიას და დრეპერას მეთოდზე. ესე იგი იმას უწერია ამ რჩიკე ერთი ერთმანეთის წინააღმდეგ მეთოდზე, ან ამ რჩი წინააღმდეგი მეთოდიდან შეუდგენია ერთი მეთოდი.

რომელსაც უნდა გაიგოს კაცმა ზემოხსენებული ანტ. ფურცელაძის სიტყვები, არ ვიცი, მაგრამ რძეკუ აზრი ვი მეტად შესანიშნავია, პატარა იმით დამწერს).

შემდეგ უფ. ან. ფურცელაძე შეუდგება როგორც დრეპერის ისე ბოკლის უმთავრესი აზრების დარღვევას და არღვევს კიდევ. (ნეტაი საქართველოს, რომელიც ამისთანა მწერლების წყალობით ევროპის წარჩინებულს მწერლებს აჩვენებს ხოლმე იმათ შეცდომას. ამიტომაც გვსურს, რომ ანტონ ფურცელაძეს სტატიები გადმოითარგმნოს ტრანსკუზულათ, ინგლიზურათ და ნემეცურათ. შეიტყონ და... იმათაც თავის სამეცნიერო შეცდომები. მკითხველო, მოიკითხე, იქნება ვინმე გამოჩნდეს ზემოხსენებული სტატიების სათარგმნელათ; თუ არა და, მაშინ ამ საქმეს თვითონ ანტ. ფურცელაძე ითაყვება).

ამ ბოკლისა და დრეპერის მოკლე განხილვით — განაგრძობს ან. ფურცელაძე — ძე მკონდას სხსეში მკვლევებისა მკითხველისთვის ნამდვილი მნიშვნელობა ისტორიისა და რას უნდა მოელოდეს რიგანი მკითხველისგან. მართალია, ეს გან-

ხილვას «მნათობის» მომეტებული ნაწილი მკითხველსთვის იქნება მძიმე, ან სრულადაც გაუგონებელი (ეგ მართალია); მაგრამ მე მარტო იმ გვარი მკითხველები არა მქონდა სახეში. მე მქონდა სახეში უფრო ის მკითხველნი, რომელნიც სრულს გონებით კითხულობენ ღრმს სამეცნიერო წიგნთაღ. მაგალითად დრეპერის ისტორიის ნამდვილ მეცნიერულ სწავლათ შიახნით მომეტებულ ნაწილთ იმთ, ვისთანაც კი მე შემსკედრის ლაზარაკი დრეპერსედ. თვით დაწინაურებულ მწერალთაგანაც რუსულს ლიტერატურაში ისმის დრეპერის აზრების საწმუნოთ მიღება. ამას გარდა, როგორც შემოთაც მაქვს ნათქვამი, ბაქრადის «საქარტუელა» არის დრეპერისა და ბოკლის მეთოდსედ დაწებული. ამისგამო ამითი განხილვას იყო აუცილებელი (კარგათაც განუხილავს, სწორე მოგახსენოთ.)

ჩვენსა სასიამოვნოთ ბაქრადე არ გაჭყოლია შემცდართ ართ დრეპერისთა და სწერს თავისუფლათ შესახებ ამ საგნებისა. ბაქრადის წიგნი ჩვენს ლიტერატურაში არის შესანიშნავდ მოკვლინება; ის ამ წიგნში გამოვიდა რუტინიადამ ძველთა; მუისტორიეთა, და დადგა ბოკლისგნით ნახვენებს გზას შესახებ ისტორიისა იმდენათ, რამდენათაც ჯი ნებას ამლევენ მასალანი.

ამ პირველ წიგნში ბაქრაძე სწორეთ ფიზიოლო-
ლიურათ შეუდგა ჩვენს ისტორიას (თქვენმა მზემ,
ძალიან ცუდი საქმე მოსვლიდა თავიდანვე ამ
ისტორიას, თუ მართლა ავტორი იმას ფიზიო-
ლოლიურათ შეუდგა).

ბაქრაძე ამ წიგნით ცდალობს შეასრულოს ანაღო
ისტორიის შეკვლის მათხრობისებანი და ამ წიგნით
გვაძლევს იმედს, რომ ამისი ისტორია ექნება იმდე-
ნათ დიხსი ბოკლას სწავლისა, რომდენათაც ვა შე-
ძლება შესრულება ამ ჩვენს უმასალობასა და გამა-
გვლევლობაში. ამასთან იმედა, რომ ის, როგორც
ამ პირველს წიგნში, ასცდება დრეპეჩისა და დრეპე-
ჩის მსგავსთ სსვათა შეისტორიეთა შეცდომილებათა.

ნეტავი საქართველოს, რომ იმას ან, ფურცე-
ლაძის გარდა დიმიტრი ბაქრაძეც მეისტორიების
დასში დრეპეჩზე და ბოკლზე წინ წამდგარა. აი,
ჩემთ მკითხველო ანტ. ფურცელაძის სიბრძნის
ნატყებები ამას შემდეგ მოდი და ნუ დაუნთებ
იმას ხანთელს და ნუ უკმევ გუნდრუქსა, იმას
რომელმაც თავის ქუის ძალით, რმაც ანტ
ფურცელაძის წყალობით, ასე ზრამალლა და და-
აწინაურა ეკრუპის ერებს შორის ჩვენთ გაჭირ-
ბულო, შიმშილით წელში მოხრილი ორმილი-
ოანიანი საქართველოს ერი.

ანტონ ფურცელაძესა და იმის სტატიებს რომ თვალი მოვაშორეთ «მნათობში» არის რანდენი-მე რიგიანი ლექსები «ქართული გლეხის» გარდა—ლომთურისა. ეს ლექსი საცოდავით არის მიბადული ილ. ჭავჭავაძის ლექსისა «მუშა», მაგრამ რანდენათაც უკანასკნელი ლექსი გულ-მხურვალე თანაგრძნობას აღძრავს დაჩაგრულ მოძმეებისადმი მკითხველის გულში, იმდენათ ლომაურის ლექსი აღვიძებს შეწყალებას თვითონ იმის დამწერისადმი. «მნათობს» ორი რიგიანი მთარგმნელი ჰყავს უფ. იოსებ ბაქრაძე და ნ. ავალიშვილი. ამათ თუ მოანდომეს და რიგიან თხზულებას მოჰკიდეს ხელი, უეჭველათ კარგათ დასრულებენ თავის საქმეს. იანვრის წიგნში არის ერთი დრამული სცენა «მამა და შვილი» ალფიერის თხზულებიდან გადმოთარგმნილი; აგრეთვე «ვილჰელმტელლი» (გაგრძელება). ეს ორივე თხზულება სწორეთ მოხერხებულათ არიან ქართულს ენაზე გადმოღებულნი.

ბოლოს არ შემიძლიან არ ვაქო ჭკუიანათ დაწერილი სტატია «იმერლები თუილისში» — წყალტუბელისა.

ავტორი ვრცლათ განიხილავს იმერლების გაჭირებულს ცხოვრებას.

ამათ საოჯახო მცენარეების მოყვანას, მუშაობის რიგს და გვარწმუნებს, რომ იმერლები ბუნებითად არ არიან ზარმაცნი; ის კიარა მეტსაც მუშაობენ, ვინამც სხვა ქართველები, მაგრამ მიწისსიფიწროისაგამო და საოჯახო მცენარეების დიდი წვალებისა გამო ვერას არიგებენ თავის მხარეში, ითმენენ დიდს სიღარიბეს და ამისგამო გუნდგუნდათ გადმოდიან თფილისში და კახეთში, მაგრამ აქაც გამოუცდელიობის გამო დიდს გაჭირებაში არიან. ამ სტატიის ავტორის აზრით უწინ ბატონის მათრახი აგდებდა საწყალს იმერელს თავის ქვეყნიდგან და ახლა თვითონ გაჭირებული ცხოვრება, მაგრამ ხამი გადმოვარდნილები კიდევ უფრო გაჭირებაში სცვივიან ამ უცხო ალაგებზე. რომ რაიმე შელავათი მიეცეს უცხოეთში გადმოცვინულს ტიტველა და მშიერ იმერლებს, ავტორის აზრით კარგი იქნებოდაო იმერლებს დაეარსებინათო საკუთარი კანტორა, შეეგროვებინათ ფული სა-

ერთოდ და ამ კანტორის შუამდგომლობით ყველას იმათგანს გადავიღებოდა ცხოვრებალ. ამისთანა აზრები იმდენათ მოსაწონია, რომ არ შეგვიძლიან არ გადმოვბეჭდოთ სიტყვა სიტყვათ წყალტუბლის სტატიის უკანასკნელი დასკვნა.

«მოსამსახურების კანტორას შექმლა დაედო წესად, რომ ყველა მოსამსახურეს, ვინც კი მის წევრობას ისურვებდა შეეტანა მისდა სასარგებლოდ თავისი ჯამაგირას მკათედი ნაწილი (თუმანზე ერთი მანეთი). მაგიერად კანტორას უნდა ეზრუნა თავისი წევრებისთვის, რომ ისინი უადვილოდ არ დარჩენილიყვნენ, რომ ავთმყოფობის დროს მოურავებლად და უზატრონოდ არ მოძვედარიყვნენ და უკანასკნელა, რომ გონებითი და ზნეობითი ისანი არ დაცემულიყვნენ და არ გამსდარიყვნენ, როგორც ესლხ ჭსდებიან.

ამ გვარე წყობილობით, ვინ იტის, იწინება ესე ვარჯა წასუღიყო მოსამსახურების სანქმე და ისე გადიდებულყო იმითი სასსარე, რომ მათ შეძლებოდათ სამოსამსახურე შეკლის გასსნა თბილისში, რომელშიდაც ივლიდნენ ასსაღვასდა მოსამსახურები თავისუფალ დროს, სადილს უკან და იმ დროს, რომელ-

სადა ესაა იგინა უქმად ლაზღანდარობაში, მასწარობაში და ქუჩებზე თრეკაში გარკვევს, სწავლაში მონაწილეობს. შკოლაში შექმდეთ ესწავლათ იმათ, ვითვისებენ და წერის გარდა, მსარეულობა და სხვა მონამსახურის სეფობა. ვინც კი ასაღვანდა იმერლების ხაღინი და ლტოლვა იტის სწავლისადმი, ის ადვილად წარმოადგენს მას, თუ რა სურვილითა და ერთგულებით ივლიდნენ თუილისში მყოფი იმერლები ამგვარ შკოლაში და მამასადაშე რა გავლენა ექნებოდა ამას იმათ გონებითი და რსულობითი მდგომარეობაზე ეს ბეკრათ გაუგეოესებდა, აგრეთვე იმათ მატერიალურ მდგომარეობასაც.

თუილისში, როგორც ვიცით, ძრეულ ძვირი არიან რიგისი და საქმის მტოდნე მონამსახურეები, ამიტომ თუ კი თუილისში მყოფი იმერელ მონამსახურეებს, თავიანთ გარჯასთან და სიმარჯვესთან, კარგი რსე და ცოცხა საქმის ცოდნაც ექნებოდათ, მაშინ იმათი დამჭერი მსურველებიც ბევრი გამომხნდებოდნენ და ქირაც ბეკრად მოემატებოდა იმათ შრომას. ესაა იმერელი ბიჭები თუილისში მიტომაც ვერ შოულობენ ერთი მხრით კარგს ადგილებსა და ადებს, რომ იმათ

თსუ ეჭვი აქვთ: ვაი იუ გ'გეჟურდონ და განაწი-
 რთ, რადგანაც ამ გვარი ამბავთ ძრვიელ ხშირად ხდე-
 ბა ხოლმე ესლა. ხოლთ იუ ვი განტორას ექნებოდა
 იმათგან შემდგარი, მაშინ თვით განტორასს ექნებოდა
 პირ-და-პირ სჯიმე მოხამსახურებინ დამკერთან და პა-
 სუსის მგებელიც ესევე ექნება, თუ მისგან დაუენებუ-
 ლი ბიჭი რასმე ცუდს ჩაიდენდა აღის რჯასში. ამ
 შემთხვევაში უმტკელის რიგიანი დანდობა და რწმუ-
 ნება ექნებოდათ იმერელ ბიჭებსე თოვილისის მცხ-
 კრებლებსდა სეირიან ჯამაგირსაც გაშოიბუტებდნენ
 მათთვის, ამას გარდა ამგვარი წყობილებს დიდ შემ-
 წობას აღმოუჩენდა ეგრეთვე იმ სამ ბიჭებს, რომ-
 ლებიც პირველად ჩამოდინ იმერეთითგან და, რად-
 განაც არა გაეგებათ რა და არც ვინმე პეტრონი ჰყავთ,
 იძულებული არიან, რეგორც სეკით ვილასპარაკეთ
 ამაზე, პირველადვე, შემომსგდარ პირებს დაუდგენ
 და რაი ან სამი წელი ცუდათ გაატარონ მათ სელ-
 ში. ამ ასალ ჩამოსუფს პატარა იმერლებს შეეძლოთ
 მაშინ, თუ განტორას არსებობდეს, პირდაპირ განტო-
 რასში მისუფიყვნენ, რომელსაც შეეძლო მიეტა მათ-

თვის დაწიება და ისეთი ადგილები ეშვება სადაც ქიწკა თუ ანა ექნებოდით პირველად, წინით მაინც ან გაფუჭებულია და ცოტა რამე ხწავლა ან გამოცდილება შეეძინათ.

ბოლოს იქნება ამ მოსამსახურების ერთობის საქმე, რომელსედაც ესაა ჩვენ გლახანობით, ისე ვარგა წასული თფილისში, რომ მას თავისი კასა გაეძარტა და ამგვარად გაუქმდებოდა, რამდენათაც შესაძლებელი იქნებოდა, თავისი წიგნის — მოსამსახურების მდგომარეობა. ხოლო თუ ეს შესაძლებელი არ არის და რაგონც ესაა მიდის იმათი საქმე და მდგომარეობა თფილისში, სულ ასე დაჩნება, ბევრათ უძგობესია, რომ ის ახალგაზდა იმერელი ბიჭები, რომლებიც აქ ჩამოდნან და საუკუნოდ ფუჭდებიან, და იღუპებიან უზატრანოდ, თავიანთ ოჯახებში დაჩნენ და იქ იშრომონ შეძლებისა გვარად.

გარეგანის მხრით ამ სტატიის ერთი ნაკლოვანება აქვს. ალაგ-ალაგ ავტორი მეტათ უქცევს იმერულ კილოზე და ხმარობს ისეთს სიტ-

ყვესს, რომელნიც ახლანდელს მწერლობაშიაც არ იხმარებენ იმ რიგათ. მაგალითად: «მინგი-ეჩათ», «მორება», «მოვლის» მაგიერათ და სხვა ამისთანაები.

× ×

იანიჩარი.

ლექსი თ. ილია ჭავჭავაძისა.

აგერ წაზმიდან ისეუბნა ყარაბაღულმა შერანმა,
შორსა გაჭვანტა თრთლადღოთ ხმა მისმა რასტ-
მიჭქრის, მიჭტურინავს, მიჭქაქავს, უკან მისდევს მტრ-
ისა ბუქი,
მაზედ შის იჭერიული ჭაბუკი ვინმე, ჩაუქი...
აგერ უეცრათ რაღამაც ჭაერში გაიკრიალა...
თურმე მან თლოგი თავისი შეაგდო, შეატრიალა...
მერმე ლამაზათ ხან შარტსნივ, ხან მარჯვნივ გზდ-
მეწეუბოდა,
ხან რსენიღამა სტეობდა, ხან ზედგე შეუტრინდებოდა.
ჭუშენოდა იგი ჭაბუკი ცხენზედა, ვით აღვა რკული.
შაგრამ მე მისს მჭრვეტელს ამერია სული, გული.
ჯსთქვი, თუ ვისთვის შენ ვისკანობ; ვისთვის
აჩენ სიძარდესა,
შენი რაა, რამ ამშვენებ შენს დაძღუპველს რს-
მაჯეთსა?
შენს სიძარდეს, სიჩაუქეს ქართლი შენიარ დაჭეურებს,
ხალხი შენი თავის ქებით ჭაბუკს გულს არ
გისაღისებს.

კრებულის დამატება

იანიჩარს ოსმალეთში ეძახდნენ უცხო ქვეყნის კაცს, ოსმალეთის ჯარში შესულს და რომელიც ხვანთქარს ემსახურებოდა. იანიჩარებში ერივნენ სხვათა შორის ქართველებიცა. ქართველი იანიჩარი, ჩვენი ქვეყნიდამ ოსმალეთში გადავარდნილი, უნახავს პოეტსა და გამოუხატავს მშვენიერი ლექსებით, რომელიც ეს არის, მკითხველო, რაც წაიკითხე. მოიგონე, მკითხველო, ამ თხზულების შინაარსი.—მშვენიერ ყარაბაღულ ცხენზედ ჯირითობს იანიჩარი და თავის სიმარდეს, ვაჟკაცობას და სიჩაუქეს აჩენს ეს ჩვენი ქვეყნის შვილი უცხო ქვეყანაში, ოსმალეთში. პოეტი უყურებს ამ ჭაბუკს და ჰფიქრობს თავის გონებაში: რისთვის კისკასობ, რისთვის იჩენ სიმარდეს ამ ქვეყანაში, ამ ხალხში, ამ შენს დამლუპველს ოსმალეთში? ვერა გხედავს და ვერ შეგხარის ვერც ის ქვეყანა, სადაც დაბადებულხარ და გამოზდილხარ, შენი სამშობლო, შენი მამული, შენი ქართლი, — ვერცა ის ქართველი ხალხი, რომელსაც გამოუკვებიხარ, შენი ღონე და ჯანი, შენი

სიმხნე და სიმარდე, შენი თავი შეგიწირავს
ოსმალეთისათვისა და ხვანთქრისათვის... ფუჭი
გამოდის შენი სიცოცხლე და შენი ბიჭობა,
ფუჭათ გამოუზღიხარ შენს დედას და შენს
ხალხსა, ვერაფერს არგებ შენს ქვეყანას, თუ არ
ავნებ კიდეცა...

ამისთანა იანიჩარის ნახვით, მართლადაც,
აერევა კაცს ნაღვლით სულიცა და გულიც;
მაგრამ, განა მართო ამ გვარი იანიჩარები არიან?
განა სხვა თვისების იანიჩარები აღარ არიან,
რომელნიც ფუჭათ, უსაქმოდ და უხეიროდ
ატარებენ დროსა? განა ჩვენშიაც არ ურევიათ
ამ გვარი იანიჩარები? ჩვენც რომ მივიხედ-მო-
ვიხედოთ, თვალს მოვჰკრავთ მრავალსა და
მრავალს ამისთანა იანიჩარს. რომ გადავაელოთ
თვალი ნამეტანს ნაწილს ვისაც ვიცნობთ, გა-
ვარჩევთ ორ ნაირ კაცებს. ზოგი არის უხეირო,
უნიჭო, საწყალი სულით და გულით, ან ავი,
დაუნდობარი. ამათ, ამ ქამალ, თავი დაეანებოთ.
ზოგი კი პირველი შეხედვითვე მოგვეწონება:
მხნე, მარჯვე, ჯანმთელი, პატიოსანი და კარგი

— ლეთის მაღლით ჯერ იპოვება ხოლმე ჩვენში ხან და ხან, მაგრამ იფიქრეთ და მიხედვით, რომ ესენი იანიჩარები არიან; იქნება გეგონოთ, რომ იანიჩარობა ეთქმის მარტო იმას, ვინც ოსმალეთის ჯარშია და ხვანთქარს ემსახურება? იქნება ჰფიქრობდეთ, რომ საქართველოში ვინც არის, იმას აღარ მიეთვისებოდეს იანიჩარობა? არა, განა არ შეიძლება, რომ აქ მცხოვრები კაცის სიცოცხლემ ისე ფუჭათ ჩაიაროს, რომ არა არგოს რა თავის ქვეყანას, თავის მამულსა; რამდენია ჩვენში ჯანმრთელი ყოჩაღი ბიჭი, რომელიც თავის სიცოცხლეს ქეიფში და ლხინში ატარებს და ქეიფისა და ლხინის მეტს არა რას უძებს? რამდენია იმისთანა ვაჟკაცი, რომ ქვევრებს სიზმარშიაც ხედავს? რით ხრა ჰგავს ამისთანა კაცი იანიჩარს? ერთსა ხვანთქარისათვის დაუდვია თავი, მეორეს ღვინისათვისა. — ქვეყნისათვის კი, ხალხისთვის იანიჩარისაღ ფუჭია სიცოცხლე და ღლოთი ბიჭისაცა. ან რამდენია ჩვენში ჯანმრთელი ბიჭი, რომელიც თითქმის მთელს სიცოცხლეს კენჭ

საოხრებაში ატარებენ და შესტრფიან მზეთ უნახავენ და მშენიერ ქალებს? ჭანა ამათი სიცოცხლე ისე ფუჭათ არ ჩაივლის, რომ სამ- შობლოს არა არგოს რა?

ან რამდენია იმისთანა, ვისაც სწავლაცა აქვს მიღებული, გონებაცა აქვს გახსნილ რ და ჭკუა- ცა განათლებული, რომელნიც კიდევ ბევრს ჯათას სწევენ, მუშაობენ, საქმობენ, სწერენ, კითხულობენ, სწავლობენ, — მაგრამ დეაცქერ- დეთ ამათაც და შევადართო ესენიც პოეტისა- გან გამოსახულ იანიჩარსა. ვკითხვოთ თითო- თითოს, რა გამოდის იმისი სწავლისაგანა და ცოდნისაგან? ემატება რამე ხალხს იმათი ჯა- ფითა და მოქმედებითა, ემატება რამე საქართვე- ლოს იმათი ფაცურობითა, თუ სულ არაფერი? თუ იმათი სიცოცხლევ უნაყოფოთა და ფუ- ჭათ ჩადის ქვეყნისათვის და არას არგებს სამ- შობლო ქვეყანას? რასაკვირველია, სწავლაზედ უკეთესი რა იქნება, განათლებაზედ უკეთესი, ან ჭკუაზედ, ან გონებაზედა? სწავლაცა და გა- ნათლებაც, ჭკუაცა და გონებაც, ხშირათ, ძა- ლიან ხშირათ ფუჭათ ჰქრებიან და იმათი პატრო- ნი თავისი თვისებითა ქვეყანას, საზოგადოებას სულაც არ ამშენებს. რასაკვირველია, ამ გვარ

იანიჩაროთ გარდა ურევიათ ჩვენში, მეტადრე ქალებში, თითო ოროლა, რომელნიც სულ არ ემსგავსებიან იანიჩარს—რომელთაც ცოტადენი სარგებლობა მაინც მოაქვთ თავისი ქვეყნისათვის და ხალხისათვის, ვთქვათ, იმითი მაინც, რომ საწყალ გადაკარგულ სოფელში სადმე გამართვენ ერთ უბრალო სახალხო შკოლას და ასწავლიან თითო ოროლა გოგო ბიჭს წერა კითხვასა. მაგრამ ესენი, რომელთა სიცოცხლე არ ჩაივლის უნაყოფოთ ქვეყნისათვის და იქნება მეტს არგებს, ვიდრე სიცოცხლე ბევრი სხვა პირისა, — ამისთანები მეთქი ჯერ ძალიან ნაკლებათ არიან. — რასაკვირველია, იმედი უნდა გვქონდეს, რომ თან და თან განმრავლდება ამადი რიცხვი. — ჩვენც უნდა ვეცადოთ ამასა, სხვათა შორის ამის მისალწევნელათ, უნდა ვიკითხოთ და გარდავიკითხოთ ხოლმე უკეთესი პოეტიკური თხზულებები და შევადაროთ ამონაკითხი ყოფაცხოვრებას.

ნიკ. დამიტრაძე.

1871. წელსა.

ქ. ტფილისს.

5825
1872

1 8 7 2

ხელის-მოწერა «კრებულზე»
ახალ ხელის მომწერთათვის

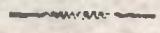
მ ი ი დ ე ბ ა :

თფილისში: «კრებულის» კანტორაში, სერგეი-
ვის ქუჩაზე, ხატისოვის სასლში, გ. წერეთლის
და ამხ. (დუბელირის) სტამბაში.

ქუთაისს: გერასიმე კალანდარიშვილთან, სასულდ-
კრო სასწავლებელში.—ქაღაჩს გარეთ მცხოვრებმა ამ
ადრესით უნდა მოიწეროს: «*Въ Тифлисъ, въ кон-
тору грузинскаго журнала «СБОРНИКЪ»,
при типографіи Г. Церетели и К°. (бывшая
Дубелира)*».

ხელ-მოსაწერი თვისი:

სსსკკარა წლის ანუ ექვსი წიგნისა
გაგზავნით — — — — — სამი მანეთი
თითო წიგნი ათშაურათ ღირს.

რედაქტორი და გამომცემი გ. წერეთელი.